UNIVERSAL
LIBRARY
OU_228148
UNIVERSAL
LIBRARY

تقریظ دواء الشفاء چکیدهٔ خامهٔ شیوا گفتار مولوی محمد بشیر خان صاحب رامپوری

انا احمد بحامده الجمیلة و نحمد بحامده الجلیلة قوام شیرهٔ عربی آتش پارسی نمودن چه نمود و کار نمایش
بصد بو یعنی نشر و شرح نظم متن متین شعری شعر قصیدهٔ نیایش او که یوسف نکو رویان دهر
او و بدل بردگی از بردگانش یک بردهٔ او الف اثباتش را سهی سرو احمدی درست و راست
و بتهای ستایش او را مطلع ابروش موزون و زیباست باین راستی و زیبائی زهے
پیغمبر خدا و خیر محمد دوسرا که قیامت قامتش الف الله هو و هر دو لام این دو زلفش مشکبوهای
آن هو بهو دهن او که جهان از و بهای هو همه تن رحمت لقب که تذکیر لیکن بمعنی بشیر چار یارش
که خدایا در دیار ایشان و آوشان یار و یاور من و ما و همه ما و شما بے همتا باهم یکے به بی بهبودی بی ندے
نخستین با صدق و صدیقے بداد عدل و داد عمری و ثانی با عادلی و فاروقی بصدیقی و صدق
ابو بکری و ثالث با حلم و حیا و صفت جامع القرآنی بمشکل کشائی و شیری شبر یزدانی و رابع با سد الله
و مشکل کشائی با حیا و حلم عثمانی همین ست جانظم نظامی حضرت نظام الدین نظام
گهر خرچ چهار سند و گوهر چهار
فروشنده را بانضولی چه کار و خمسهٔ انبیاء بجای خواس خمسه که توانائی بشریت را خمسهٔ آگاهی یا موزون
خمسه آلهی اگرچه بصورت پنجتن لیکن بمعنی یکی تن این رمز هر که شناخت شناخت و هر که نشناخت
نشناخت چنانچه صاحب اسرار واقف رموز اسرار مفیر مایدت پنج تن پنجتن تن یک حقیقت یکیست
هر همه محمد باشان علی و عظیم بصفات کریمی در یتیم و حسن بخلق حسن حسن لبس و سر خرو به غازهٔ
شهادت حسین محفل دو گیتی را زیب و زین در پرده عصمت فاطمه بکتابت معصومی نسوان
بسم الله و خاتمه سایه ایشان بر خسرو مصطفے آباد مصطفائی آباد که از و همین رام پور بار آمد و
و بیر روشنی و فروغش نور و ضیائی مطلع ماه و خور چه گل کرده شود ستایش که طیمور در عرجه
سطوتش لنگ و اقبالش ظفر یاب مهر سعر که خنگ الله اکبر چه همایون بخت زیبا و زین چار بالش
و تخت جهانگیری به شست پیکان تیرش و عالمگیری در قبضهٔ شمشیرش بذل و فیضش که موج
روان جوهر ذاتیش و آئینه احمدی و غلامی محمدی حسن صفاتیش سعید ازلی مسعود لم یزلی

نسخہ حلم مجموعہ علم یوسف جمالی حید رجلالی حسن خلق حسینی خوبہمہ صفت نکو قیصر ہند نامور
تابندہ سر ہند حاجی الحرمین الشریفین بے قیل و بے سخن بصفت شیر شیران بمقولہ
کلب العلے اسد و الی ما و سلطان ماسکندر دردار اشکوہ خیر پرورہ حضرت **نواب**
محمد کلب علیخان بہادر مقبل باجلال تکاثر منم کہ ہمہ تن تقصیر خود را نمی گویم نامی
بل مظہر گمنامی لیکن تیمناً نام گرفت باسم سامی محمد ن البشیر ہم مخاطب بخطاب
نذیر باین مقولہ کہ حق آلاباء علے الابناء مسلم لابد چیزے الشناء و اجب الاداء از مصنف
این مصنف بشاخ قلم سبز مے کند و آن اینکہ حضرت ابوی و استاذی و مخدومی و مرشدی
زیب خانہ خانی شمع بزم والا دودمانی مخر خانان در جرگہ غلزی افغانان حافظ حاجی
قاری ہر گزیدہ باری شاعر بہمہ فن ماہر عالم فاضل درویش کامل مولوی محمد نذیر خان
خلد آشیان بی نظیر بصفات کثیر ابن نامی خوش قلم شفقے و نستعلیق صدیق صدق حاجی حافظ
محمد صدیق خان ابن متبع و تابع آل ہاشم حافظ مولوی محمد ہاشم خان ابن مقبول الشہداء
بہ نماز در خانۂ خدا از روش ظلم جدا باد این و آمین گوید کمین محمد امیر خان غلزی اللہم اغفر ہم
آمین بحق طہ و یسین و نور تربتہم بالی تراب امین الی یوم الدین زہی شارح بہمہ ہنر باہنر کہ
ہمنام محمد بے نظیر و ہم بلقب پیغمبر نذیر و بقالب این اسم بقلبش کہ خانی بقالب خانی جانی
قرآن حافظ کہ حافظ قرآن او حاجی بیت خدا خدانگہبان او شاعر ہمہ تن شعور یعنی شعرش
بخوش اسلوبی ہم بیت حور علم عربیش بان تک و تازی کہ قائلش عراقی و حجازی و نغمہ فارسیش
بآن آہنگ سازی کہ سرود نوایان آفرینش سعدی و حافظ شیرازی شعرش بلبچہ بلبل
شگفتہ بیانیش خندۂ گل اجمالش غنچہ ناز نے غنچہ دہن یار و تفصیلش طرۂ دلف دراز
یار تسلسل و طومار چنانچہ این شرح قصیدہ بردہ کہ دل اہل معنی بردہ شیرینی ہمنشینیش
شکر افشان بی قیل تفصیل اجمالش شاہد بی حرف دلیل ورای آن پرای انجمن آرایان
رای صواب زمزمہ نہانی جانشیں حل کن عقدہ دقائق حقائق خوش کلامی و خوش بیانی
زہی تشریحش و حبی توضیحش کہ سقیمان نافہمان را دواء و علیلان ادراک دقائق را شفاء
چہ کتاب کہ از آفتاب معانی تابے یا مطلع نور ماہتابے باسم با مسمے دواء الشفاء نام

شفای علل خاص وعام اللهم اجعلها بعین عنایتک مقبول الانام وبهمین ممدوح هم درویش خوش کیش دریکدانه ونجوش کیشی یگانه خلیفه حضرت شاه بولن که خوشبو همه تن زیور مخمر بنیره شاه بلاقی مراد آبادی که مراد نامرادان یارب برلبان نامرادے قدس سره وضعف بره از شغل جلالیه وجمالیه اش خموشی وبی زبانی ویکی از ریاضت کمالیه اش که بیانش منهه دیانی وآن اینکه تا شانزده سال از شام تا صبح واز صبح تا شام به بیخواب بے دیده اے تمام تلاوت قرآن بانجام رسانید سبحان الله سبحان الله همچو مردان سبحانی که درین زمانه اگر نشانه شان جوئید جز به بے نشانی نظر نمی آید از نظرها پنهانی وهم نشانش به نشانی لایضرب المثل عنقا اللهم اغفرهم لغفرانه واحفظه بحفظ قرآنه فقط

قطعات تاریخ تقریظ

اینکه تقریظ رقم کرد بشیر
تا کتابت بود الله حفیظ
فکر کردم به مسیحی تاریخ
گفت عیسے که سطور تقریظ
۱۸۸۵ء

ایضاً

رقم گردید کین تقریظ شرح
به تحریرے که آن بیرون ز تقریر
بیک مصرع دو سال هجری آن
به اعراب وسکون بنگر به تسطیر

کنون کلک بشیر آنرا نوشید
که نوموزون بجا تقریظ تحریر

باعراب
۱۳۰۲ سنه هجری

بسکون
۱۳۰۲ سنه هجری

به فضل شفا بخش دوا گر بود ز هر نه علل و رنج دوا

تصنیف دلپذیر بر رشحه از بحر طبع حاوی الحرمین الشریفین جناب مولنا مولوی محمد نذیر خان غفر الرب القدیر مسمی

بدوا را الشفا

۱۳۰۱ھ

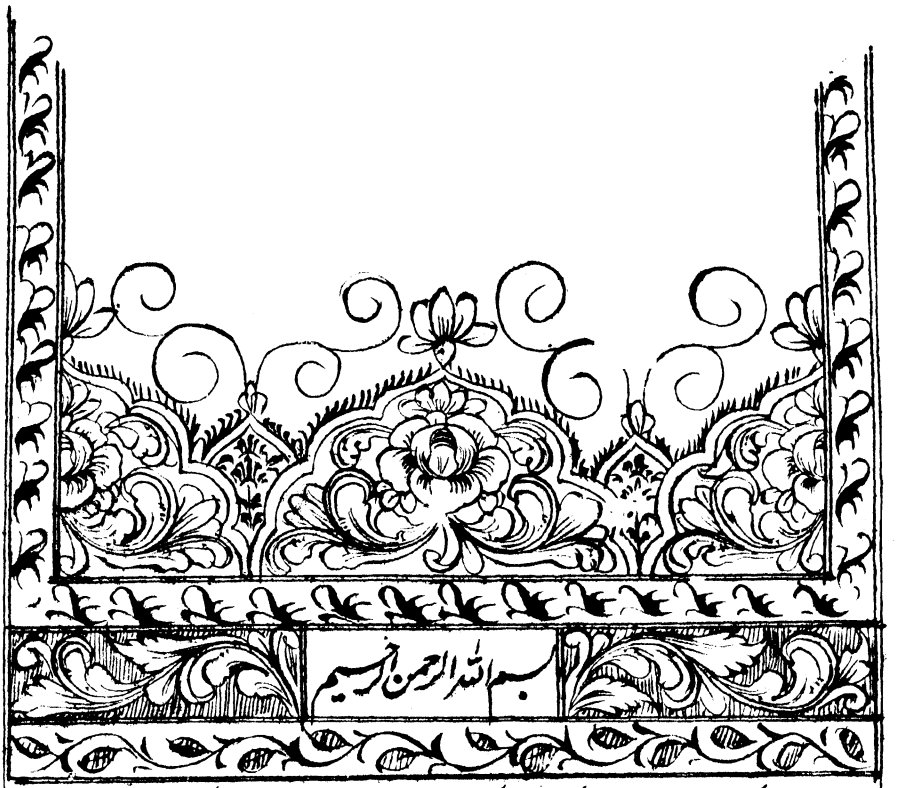
شرح قصیدهٔ برء الدار المعروف

بقصیدهٔ بردہ

بعهد عدالت مهد حضور نواب سلطان جهان بیگم صاحبه دام اقبالهم و ملکهم

والی دارالریاست بهوپال و اعراف و اکناف راجپوتانه بپایهٔ جناب مولوی محمد بشیر خان صاحب ناصر خلف الصدق مصنف مرحوم دام اقبالهم

مطبع ناصری منشی نولکشور طبع تا نوزده شد روی مستان شد

بسم الله الرحمن الرحیم

احمد الله حمداً کثیراً طیباً و اشکر لله شکراً عزیزاً مبارکاً واسعاً لعد بکرةً و اصیلاً و اصلی
و اسلم علی رسوله و نبیه و حبیبه محمدٍ و آله و اصحابه و اهل بیته اجمعین بعد حمد قدیر و صلوٰة
و سلام کثیر و نذیر فقیر حقیر **حافظ محمد نذیر** بن حافظ و حاجی محمد صدیق
بن حافظ محمد هاشم بن محمد الیغر خان غلزی متوطن بلده فاخره مصطفےٰ آباد مشهور
به رام پور افغانان پر نور از حسن اخلاق معمور حفظها الله عن الآفات و الشرور و حماها
من البلیات الدهور و رزقها السرور و السور فی کل عام و [illegible] و ایام و ساعات و شهور
الی یوم البعث و النشور و یوم ینفخ فی الصور غفر لی و لهم الغفور الشکور الصبور و احسن الله
معهم و مکی فی العقبے بالحور و القصور **اکنون** بدان ای طالب حق و سالک مطلق که
چون فقیر بمشیت خالق کبیر و عنایت نعم المولے و نعم النصیر و لطف و کرم سراج منیر
حبیب قادر و خبیر در سال یکهزار و دو صد و هشتاد و نه خبر گرم از زبان امم که امسال حج
اکبر بفضل مفضل اظهر خواهد بود شنیده بی تامانه روانهٔ خانهٔ اکرم و کاشانهٔ اعظم که نام نامیش

بیت اللہ ورب البیت وبیت العتیق ست گردیدم وبتوفیق الٰہی بعد
طے مراحل نامتناہی بمنزل مقصود رسیدم وبچشم خود آن مکان پاک را دیدم وسجدۂ
شکر بجا آوردم وبرائے جمیع مسلمانان امت محمدی صلے اللہ علیہ وسلم وعلی آلہ واصحابہ
واہل بیتہ دعائے مغفرت ورسیدن ہریک دران بقعۂ انور خواستم کہ اولاً مقبول خدا
محبوب محمد مصطفےٰ صلے اللہ علیہ وسلم اعنے جناب کیوان قباب نواب مستطاب
عالی خطاب حافظ الحق والدین حامی الاسلام والمسلمین غیاث المستغیثین زبدۃ
مراسم سنت تازہ دارندۂ نعمت شریعت سالک مسالک طریقت ناہج مناہج
حقیقت ومعرفت محب رحیم وکریم عاشق صادق ساقی کوثر وتسنیم صلے اللہ علیہ وسلم
جان نثار چار یار فدائے اہلبیت اخیار قربان شہداء اطہار قبول حضرت سبحان
نواب محمد کلب علی خان صاحب بہادر والی مصطفےٰ آباد مشہور و
معروف بہ رامپور دارالسرور ابقاہ اللہ بالجاہ والسرور وادام اللہ اقبالہ و
اجلالہ وخلد اللہ ملکہ وعمرہ ودولتہ وقدرہ فی الدارین وابد ظلہ علی رؤس العالمین
فی الکونین والثقلین شعر امیر ابن الامیر ابن الامیر ست ✻ سریر سلطنت را
او ظہیر ست ✻ چنین صورت پرنور را بعین عالت طواف بدائرۂ مطاف کعبۃ اللہ
دیدہ دیدہ را نور وسینہ را سرور حاصل گشت وبالہام غیبے والقائے لاریبی
ہمانوقت قصیدہ کہ بالتحقیق الہامیہ است باشارہ مشیر مستور چند اشعار بمدح حضور
پرنور بہ بیت المعمور مسطور گردیدہ کہ وسیلۂ خوشنودی ممدوح نزدیک ودور ذریعہ
حسن مندی مولانا ومولائے من ومرشد نا ومرشد الثقلین مولوی ارشاد حسین
صاحب کہ بفضل رب الودود منصور ومؤید اند گردد درنگاشتم مصرعہ گر قبول افتد زہے عز وشرف

قصیدہ الہامیہ کہ بمدح ممدوح محتشم الیہ بمقام حرم محترم معظم و
مکرم فقیر محمد نذیر بالہام رب قدیر بقید تحریر اوردہ انیست تمہید

تمام منتشر شد از گلستان	شمیم روح افزا قوت جان
غبار خردہ رسانیدہ بگیتے	قدوم بمن وبرکت نور ایمان

تعالے اللہ بشارتہای غیبے ۳ زہر بشر ہر زمان در گوش و ہر آن
کہ آقاے کرم گستر جہان گیر ۴ بعزم کعبتہ اللہ بیت منان
روان شد خیر و سطری چند بنگار ۵ بحسب حال آن فیاض دوران
ز فیضش مصطفے آباد آباد ۶ زجودش را مپور شادان و فرحان
زہے نواب خیر اندیش عالم ۷ شہ ملک تقی کلب علیخان
ندیدش کس ندید و ہیچ کس نیست ۸ بملک ہند و سند و تا بدخشان
بقصد حج و عمرہ از دیارت ۹ بہ بیت اللہ رسید از فضل سبحان
نذیر بینوا حاضر در نجا ۱۰ بتحریر یکایک القا شد ز رحمان
شنیده مصروف و بیوشنه بیکدم ۱۱ بآن صورت کہ شد تعلیم پنہان
زہے بخت و زہی دولت زہی دین ۱۲ کہ دارد آن جلیل القدر دوران
فتاد روزی باحدی این چنین بخت ۱۳ ز درگاہ خدای پاک و سبحان
ربوده گوی سبقت از ہمہ دہر ۱۴ باجرای امور دین و ایمان
شہ ملک سخا جودی جود است ۱۵ مہ برج عطا تابان درخشان
شجاعت خانہ زاد و زر خریدش ۱۶ عدالت را ز عدلش عزت شان
ستم معدوم در عہدش بحدی ۱۷ کہ بز از شیر کی گرد و ہراسان
باخلاق الٰہی متصف شد ۱۸ امیر نامور نامے خدادان
الٰہی این چنین نواب اعلے ۱۹ بہادر بے بہا در اہل ایمان
بماند تا ابد بر فرق عالم ۲۰ کہ ریزد [redacted] ق دین و عرفان
خدارا ہست بر وی نظر رحمت ۲۱ کہ آورد ش رین گلزار ایقان
عرب مشکور نعمتہاش دیدم ۲۲ زمکہ تا مدینہ شاد و فرحان
بحکم رایافتم مداح قصدش ۲۳ عرب را دیده ام ہر دم ثنا خوان
شریف مکہ و اہل مدینہ ۲۴ ز اعطالیش ہمہ فرحان و شادان
ز انعامش نمودند حج اکبر ۲۵ غریب و بیکس و مفلس ہزاران

خدا روزی کند دیدار احمد	بنواب جلیل القدر دوی شان
زایماے محمد این قصیده	بنوشتم ثانیاً ای شاه دوران

قصیدهٔ ثانیه بمدح نواب محمد کاب علیخان صاحب بهادر بایماے حبیب الله محمد رسول الله صلے الله علیه وآله وسلم بلسان عرب تحریر شد

ذه قصیده طیبة موسومة باسم تاج القصائد فی مدح من هو ممدوح شعراء الدوران ومقبول علماء الرحمان وانما الشعر اترتلا سید الرحمن وان من البیان لحکمة وان من الشعر لسحرا واقف برموز الخفی والجلی من الایمان والعرفان ممتلے امیرنا وکبیرنا وسیدنا محبوب حبیب السبحان نواب محمد کلب علیخان صاحب بهادر حفظ الله القوے العلے بظل عنایته وافته ولازالت شموس فیوضه بازغة وبدور جوده ساطعة من تتایج طبع الفقیر الحقیر محمد نذیر المصطفے آبادے سلمه الهادے

قصیده

آلا الخلق سولنا جلیل	قدیم قادر للکل ایل
نبیه احمد صل علیه	وسلم ایها العبد الذلیل
علی الآل والاصحاب الکرام	واهل بیته کل جمیل
وبعد قل بمدح بالبدیة	لنواب العلی مدح جزیل
ادیب ماهر جر لبیب	اریب باهر فخر جمیل
فطین عالم بحر العلوم	له فی العالمین العدیل
علی الاقران والامثال فوق	کشمس فی النجوم خذ دلیل
علے الآفاق فاق فی السخا	کبحر باذل کرماً خلیل
وان فوق الخلائق لاعجب	فریبک بالبراهین ازیل
لفضل مرجان علی الخلق	فخذ منی علے هذا دلیل
لان ماء الحیات علے المیاه	جلیل اجمل فوق فضیل

لاطمئنان قلبک قلت مثلاً ۔۔۔ کماء الزمزم بل سلسبیل
لان المسک من دم الغزال ۔۔۔ وفوق فی المجانس یا خلیل
محیط الجود جودے السخاء ۔۔۔ کدینار وفی الفضل فضیل
شجاع اشجع اسخی الزمان ۔۔۔ نبیل بارع نعم الکفیل
فصیح افصح الفصحاء طرا ۔۔۔ بلیغ ابلغ عتق عقیل
جبینہ طالع بدر شرف ۔۔۔ تلاء لاء وجبہ خدہ اسیل
حسین احسن فی الحسن فرد ۔۔۔ ملیح اجمل وجہ جمیل
لعبطر الخلق عطر خلق عام ۔۔۔ نبفحات اللطائف راح سیل
امیر قاطع البرہان لاریب ۔۔۔ من الامراء ممتاز جلیل
امیر صار فی الامراء اعلی ۔۔۔ وفی الامراء لیس لہ مثیل
ہو المنصور فی حین الجدال ۔۔۔ علی الاعداء صمصام قتیل
ہو العدل بحوز زید عدل ۔۔۔ عدیم فی العدالت لعدیل
رموز العلم مکشوف علیہ ۔۔۔ حدیر فائق خیر دلیل
ہو النحریر ذو الحسنات حبا ۔۔۔ لہ النعماء والفضل جزیل
عجیب الشان لیس لہ خساء ۔۔۔ لامر الخیر بالقلب فعیل
ہو المحبوب بالطبع السلیم ۔۔۔ ہو المعسوب بالظل ظلیل
کدکہاث باجام الشجاعۃ ۔۔۔ وللضرغام کہف دون عیل
فہم تخیفون من ہول النوائب ۔۔۔ ولستر ہم بذیل الحفظ میل
وللزلات یعفی بالکرامات ۔۔۔ وللعثرات الطافا مقیل
ہو النبراس للظلمات قطعاً ۔۔۔ ہو المصباح یہدی للسبیل
سراج العلم والعمل جمیعاً ۔۔۔ ضیاء الشمس من نورہ جمیل
تعلم منہ محمود الخصائل ۔۔۔ تفہم منہ اخلاق جلیل
فیوضاتہ لکل الخلق عام ۔۔۔ سحاب ہامر بحر طویل

۳۵ غنی اسمع لو ذ سعے وفی العہد مولانا نبیل
۳۶ دواء الداء للسقماء ذاتہ اشارتہ شفاء یا علیل
۳۷ وللمسکین والفرح الیتیم کثیر البر لا یعطے قلیل
۳۸ فان یطلب غریب منہ مغرا ہو یعطیہ بالتعجیل فیل
۳۹ حدیب الخلق اکراماً الیہ وشد فی العنق حبا فتیل
۴۰ رقی عالم الدنیا سرور وفی العقبے نعیم سلسبیل
۴۱ ہوا لمحسود فی الآفاق علماً دعاء الاحمد قول جمیل
۴۲ فاین فی بلاد الدہر مثلہ بعشق الاحمد احد قتیل
۴۳ ومنصور علے الاعداء حراً ینصر اللہ ہو المولے الجلیل
۴۴ ولیس الظالم الطالح بعصہ ولا الفساق ولا شقی البخیل
۴۵ یعیشون المحبون بعہدہ یفرون الاعادی والرحیل
۴۶ علے الاحباب عشرتہ سرور علے الاعداء فرحتہ وبیل
۴۷ ہوا لمسک ہوا لورد لطیب بریحان العواطف راح ہیل
۴۸ ہوا الراضے من الحق بحق ولا یرضیہ امر خز عبیل
۴۹ الہ الخلق سلمہ بعیش بدارین ہو النعم الوکیل
۵۰ حماہ اللہ عن شر النوائب ہو للشر والفتن امزیل
۵۱ بعین الرحم انظر یا کبیری الی المداح لیس لہ کفیل
۵۲ لعمری یا امیری فی لقائک فوادی عاشق روحی کبیل
۵۳ وہذا مدحک من جانب اللہ کتبت فی الحرم شاہد خلیل
۵۴ للشعراء دعوی العروض انا لا اعرف وتہ دخیل
۵۵ فعلم الشعر سحر بالدلوم علے الشعراء والبعض محیل
۵۶ ومن یطعن علے ہذا الثناء فمثلہ لیس فی الدنیا ذلیل
۵۷ علی ہذا المدائح من حسن بعلم الشعر لا شک دخیل

وان وقع الخطاء منی فانی		من الانسان والانسان غفیل	
نذیم فی دعاء الخیر مصروف		ببال خاشع عذو اصیل	

ارجو وامل من اللہ تعالی ان یقبل ہذہ بنظر الممدوح العرب والعجم المظفر المؤید المنصور النصر
من اللہ وفتح قریب ہو المجیب للداعین وان اللہ لا یضیع اجر المحسنین وان رحمت اللہ قریب
من المحسنین ونصلے ونسلم علی حبیبہ ونبیہ ورسولہ افضل المرسلین واکمل النبیین وعلی آلہ وصحبہ واہل بیتہ
اجمعین برحمتک یا ارحم الراحمین اشتیاق مشتاق بدل ماند کہ حضور سراسر نور از زیارت مدینہ منورہ مراجعت
فرمودہ مشرف بحج اکبر بودہ رونق بخش دار الریاست شدند ومداح بعد حصول نعمت اظہر یعنی حج اکبر بطرف مدینہ
معظمہ شتافت قدمبوسی پیر ومرشد میسر نشدہ اطلاع الہام علام الغیوب ایما محبوبش بحضور ضرور بود لہذا
ذریعہ انگیختہ کہ شرح قصیدۂ متبرکہ بردہ اء مشہور ومعروف بقصیدۂ بردہ کہ نہایت
دلپذیر محمد بشیر ونذیر ومقبول رسول کریم صلے اللہ علیہ وسلم ست وتا اینزمان کدامی
شرحش چنین بطرز جدید شرف تسوید نیافتہ کہ حل معانی متینش وکشف معانی مبینش
بظہور آمدے بنام نامی حضور پرنور سراسر نور معدلت ظہور نصفت نشور بتوفیق الٰہی
کمر سعے بر میان جان بستہ بعد از تحریر دیوان نعت سید العرب والعجم صلی بہ بہار عرب
یعنی گلشن فیض وگلدستۂ نعت محمدی صلے اللہ علیہ وسلم وسرور العباد شرح قصیدہ
طیبہ بانت سعاد در یکتا شرح کریما بتحریر شرح ہذا یا سید الیصال منلفع بہ خلائق عوام
مشغول شدہ بہ دوا الشفاء شرح قصیدۂ بردہ الدا سوسوش گردانیدم
امید کہ ممدوح الدہر وموصوف العصر بطبعش رغبت فرمودہ بجہان رسانند وبمطالعش
عالم را نفع بخشد تا مؤلف را نیز بدعای خیر کدامے اہل خیر یاد فرماید واللہ ولی التوفیق
ومنہ الہدایۃ الی سبیل التحقیق وجہ تسمیۂ قصیدۂ ہذا در تصانیف اکابر اسم
اعظمش بردہ الدا دیدہ شد ومعنی او دور کنندۂ درد زیرا کہ درد وبیمارے دردناک
ناظمش از برکتش دور شد ونام نامیش برده از انیکہ در لغت عرب بمعنی خنکی وسردی
آمدہ واز خواص این قصیدہ اینکہ چشم ودل قاری وسامع را خنک وسرد سیگرداند
اسناد اول انیکہ ناظم این قصیدۂ سعیدہ کہ چشم بلاغت بلطافت اوندیدہ ودر

بانعلے علیین رسیده ابو عبد الله شرف الدین محمد بن سعید ست که از کبار کتاب
روزگار بوده و دستور کافیان مهم گذار والیان دیار مصر مے بوده و بعارضهٔ فالج گرفتار
شده چنانچه نصف بدن او بکلے از کار رفته در استعلاج او را سعادت یار و بخت بلند
غمگسار شده بدان ملهم گردید که در مدح سید ابرار مصلح هر پریشان روزگار عالم مدار
دین شعار ملجاے هر سعادتمند از دشمن خدا محمد مختار که تحیت بیشمار از حضرت پروردگار
قرین او باد ما تعاقب اللیل والنهار و آل و اصحاب او که مقتدیان اخیار و دین داران
ابرار و راویان آثار و اخبار اویند قصیده باید پرداخت و در استشفا بدان وسیله
باید ساخت پس از عالم غیب این فوایده بے عیب روی نموده چون باتمام رسیده
و آنحضرت علیه التحیة والسلام در منام بر وطاهرش ده و دست مبارک از قدم تا تارک
بمر بدن او مالیده فی الحال صحت یافته هنوز اول صباح بوده که یکی از اهل فلاح
بجانب او شتافته این قصیدهٔ میمونه را طلب نمود و گفت قصیده که در مدح سید عالم
صلے الله علیه وسلم از کتم عدم بظهور رسیده میخواهم جواب داد که مرا در بیان قصاید
بسیار ست کدام میخواهی گفت آن قصیده میخواهم که اول او این مصرع ست امن تذکر
جیران بذے سلم بتحقیق شنیدم بشب و حال آنکه خوانده میشد این قصیده رو بروے
آنحضرت صلی الله علیه وسلم جنبش سیفر مودند مانند جنبش شاخهای اشجار و آثار این
قصیده آنقدر تکرار یافته که از اظهار مستغنی ست فقیر حقیر گرفتار زنجیر اعداء اشد از
منکر و نکیر ابراهیم بن محمد بن عرب شاه الاسفرائی نجاه الله تعالی ببرکت هذه القصیدة
من العدو الدینیة که عالمے بقصد قتل او چون سیل بهر جانب روان بودند و بتوهم
یافتن او بهر طرف دوان و او در غایت بیکسے و نهایت نافریادرسی متوکل حضرت
متفضل و بنی هاشمے متوسل در کنجے مختفے و معتزل که ناگاه این قصیده مضطر پناه
مساعدت نموده بهدم او شد دوم این کواکب آریه در مناقب اشرف بریه محمد مصطفے
صلے الله علیه و آله و اصحابه و اهل بیته وسلم تصنیف شیخ امام صالح ابو عبد الله محمد
بن سعد بن حسن یوسرے ولائے رحمة الله علیه است و سبب تصنیف این قصیده شریف

آن بود که چون شیخ را مرض فالج لاحق شد و نصف بدن وے باطل گشت پس فکر کرده
که بنویسد قصیده در مدح رسول الله صلے الله علیه وسلم و بآن قصیده طلب شفا کند
از جناب وحضرت باریتعالے چون از تسوید قصیده فارغ شد خواست که بروضهٔ
رسول الله صلے الله علیه وسلم ببرد شب سرور کائنات خلاصهٔ موجودات را بخواب دید
ومتوسل شد بسوے آنحضرت صلے الله علیه وسلم وتضرع کرد وسوال نمود وکشف ضر خود
ازان حضرت صلے الله علیه وسلم خواست فرمودند که برخیز شفا یافتے ومغفور گشتے ببرکت
قصیدهٔ خود پس بیدار شد صحیح وسالم دیگاه قصیده را گرفت وبجانب روضهٔ منوره روان شد
وهیچکس اطلاع نداشت درین اثنا یکے از فقرا پیش آمد وابتدا بسلام کرد وگفت اے
اشرف الدین بخوان قصیدهٔ که مطلعش انیست امن تذکر جیران بذی سلم پس
گفت که بالله مطلع نشنده است هیچکس برین قصیده گفت من شنیده ام این قصیده را
که دوش میخواندے درپیش سرور کائنات صلی الله علیه وسلم وا ومتوجه شد وحضرت
حق سبحانه تعالے ترا عافیت داد ونجشید ترا به برکت آن قصیده گفت آن قصیده را
بوے دادم رفت وماجرا پیش مردم گفت وفاش شد امرے آن وبسیار شد برکت
تا آنکه قصیدهٔ مذکور بصاحب بهاء الدین وزیر ملک طاهر رسیده وی نویسانیده و
نذر کرد که نشنود آن قصیده مگر ایستاده وپا وسر برهنه وبسیار دوست میداشت
استماع این قصیده را واو واهل او تبرک می جستند بآن قصیده در امور عظیمه دین
خود ودنیای خود انیست نص کلام مصنف رح وقصهٔ این فاروقی مشهورست که چون
مبتلا شدند برمدتا آنکه مشرف شد برعمے وشنیند که در خواب پیغمبر صلے الله علیه وسلم یا
دیگرے مرا ورا گفت که برو پیش قاضی بهاء الدین وبگیر قصیده برده که بسبب آن شفا
خواهی یافت چون صبح شد بخانهٔ قاضے موصوف آمده برده را طلب کرد قاضی ممدوح
قصیده را بر آورد وبر چشم او نهاد همانوقت شفا یافت باذن تعالی وقصیدهٔ مذکوره
مشهور البرکت ست هرگاه یکه احتیاج افتد بخواند حاجت برآید انشاء الله تعالی انتهی

فقیر حقه محمد نذیر مؤلف شرح هذا از جناب ملائک مآب مقبول الله الصمد مولوی اخوند

سید احمد صاحب مغفور نور اللہ مرقدہ قندھاری غزنی کہ از مدت پنجاہ سال کم و زیادہ
رونق بخش عالمیان شہر رامپور بودند و تقوے و زہد شان بدرجہ کمال رسیدہ بود
و در علم تفسیر و حدیث و فقہ و اصول وغیرہ ہم اکمل بودند این فقیر کہ بشاگردی آن خضر ثانی
شرف دارین و فخر کونین حاصل نمود روزے بکمال عنایت اجازت قصیدۂ بردہ و نیز
سعادہ بہ این احقر العباد و اصغر الافراد عطا فرمودند فی الحقیقت این قصیدہ برائے
امور دینی و دنیوے کافی و وافی ست جمیع مسلمانان امت محمدی صلی اللہ علیہ وسلم را
کہ از اہل سنت و جماعت ہستند حسبۃ للہ اجازت دادم و بخشیدم لازم کہ بحالت طہارت
بخلوص و صدق دل رو بقبلہ اول و آخر بسم اللہ و پنج بار این درود شریف بخوانند اللھم صل علی
روح سیدنا محمد فی الارواح و علی جسدہ فی الاجساد و علی قبرہ فی القبور و علی آلہ
و صحبہ و اہل بیتہ و بارک و سلم برحمتک یا ارحم الراحمین ہر روز یکبار میخواندہ باشد
انشاء اللہ تعالے ہر مقصد کہ داشتہ باشد برآید الاحرام انتہی اسناد ششوم روایت کرد
مصنف قصیدۂ ہذا کہ من مریض بودم و بعارضۂ فالج گرفتار بودم حتے کہ باطل شد بعض
بدن من پس التجا بدرگاہ کبریا آوردم و طلب شفا از محمد مصطفے صلے اللہ علیہ وسلم
نمودم و نوشتم این قصیدہ بمدح النبی صلے اللہ علیہ وسلم پس ہر گاہ کہ تمام شد بحمد اللہ
خواندم بشب معراج قصیدہ را در آنخانی کہ خانہ ام خالی بود از غیر و خویش و زاری کردم
بجانب خدا جل جلالہ و بخلوص دل و توجہ قلب دعا کردم پس صحت دہانید اللہ تعالی
ببرکت نبی کریم صلے اللہ علیہ وسلم علے الصباح بحاجتے بشوق رفتم ناگاہ فقیر صالح
ملاقی شد با من و تہنیت گفت مرا بر صخت و گفت ای سردار من ارادہ میدارم کہ بشنوم
من این قصیدہ را کہ او ش امن تذکر جبران بندے سلم پست و ہیچکس نشنیدہ بود
پس متعجب شدم من و گفتم ترا چگونہ حال قصیدہ معلوم شد گفت قصیدۂ ہذا البشب گذشتہ
رو بروئے رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم خواندہ میشد پس دادم فقیر مذکور را قصیدہ
و منتشر شد برکتش بعالم دنیا و اللہ اعلم بالصواب بدانکہ ابیات این قصیدۂ مبارکہ
ہشت قسم ست بر عدد ابواب جنت نعیم کہ از ہر قسم و قسیم نسیم جنان مقیم مشام جان

ہر کریم میرسد اول در بیان عاشقے و گرفتارے ناظم او بہوائے غدارے چنانچہ
رسم قصائد ست و آنرا تشبیب گویند یعنے بیان جمال زنان کردن و آن موجب رقت
قلب سامع میگردد و سبب شوق او بشنودن شعر و این قصیدہ خصوصیتے دیگر دارد
کہ موجب اعتراف ناظم ست بتقصیرات و بیان ابتلاے او ببلاے متابعت نفس امارہ
و مقدمۂ انابت و از انتقال بمدح شفیع المذنبین و ہادے المضلین حسن تمام مے یابد
و شک نیست کہ سرمایۂ نجات ہر گرفتارے ست اول ترک انکار تقصیرات و انابت
بہترین تدبیرات دوم در اعتراف بتقصیر و تسویل نفس سوم توبہ و تحذیر از مکائد نفس
و شیطان چہارم بیان کمالات سید کائنات صلے اللہ علیہ وسلم و بیان معجزات او
پنجم مدح انصار ظفر مدار سید المرسلین صلے اللہ علیہ وسلم ششم استعانت
و التجا باو ہفتم محکم گردانیدن رجا کہ مقدمۂ التجاست ہشتم ختم قصیدہ بصلوٰۃ
بروے و آلہ و صحبہ علیہم الصلوٰۃ و السلام و این را حسن خاتمہ گویند و شک نیست کہ این
قصیدۂ میمونہ سبب حسن خاتمۂ ناظم ست الٰہی خاتمۂ شارح و ناظرین این کتاب ہم
بخیر گردان بحق لا الٰہ الا اللہ محمد رسول اللہ و از لطائف این قصیدہ اینکہ شروع شد
بذکر اشک چنان اشک کہ مانند باران نازل از ابر چشم باشد و وزیدن باد و خشونت
برق و ختم شد بذکر ابر و باد صبا و انہلال و انسجام کہ مناسب مقام اند تا کہ موافق شود
خاتمہ بافاتحہ و لطیفۂ امنت برارباب مذاق مخفی نیست الآن اشرع فی المقصود بتوفیق
الملک الودود و بسم اللہ الرحمن الرحیم ؎ شعر این تذکر جیران بذی سلم ✤ مزجت دمعا
جری من مقلہ بدم ✤ ای زیادصحبت یاران اندر ذی سلم ✤ اشک چشم آمیختی با خون روان
گشتہ بہم ✤ لغات تذکر یاد آوردن و متلبس شدن بذکر الذکر یاد کردن جار ہمسایہ
جیران جمع ذی بمعنے خداوند سلم نام موضع ست بشام و بعض گفتہ اند کہ ذی سلم اسم
موضعے ست کہ در و درختے ست کہ او را سلم گویند و آن درختی ست خاردار مزج آمیختن
از حد نصرت و مع آب چشم یعنی اشک جرے و جریان و مجرے رفتن آب و روانی آن
و جزآن از حد ضرب ست مقلہ سیاہ و سپید چشم و بعضے در ون چشم بہر حال مال واحد ست

دم خون صرف تذکر از باب تفعل مشتق از ذکر بضم و ذکر بکسر ست و این صیغهٔ مبالغه است
و اول بجنان یعنی دل و ثانی بلسان اعنی زبان تعلق دارد جبیر ان اصل آن جبر ان
مانند میزان که اصلش موزان بود و او را بدل کردند بسبب سکون و او و مکسور بودن ماقبل
آن مزجج صحیح ست و مع مانندش جری ناقص یای ست و دم اصلش دمو بود بدلالت دمویٰ
که ناقص واوی ست و او را خلاف قیاس حذف کردند و بعض گفته اند که یائی ست
اصل آن دُنی بود و نزد بعضے اصلش دُمَیٌو تصغیر دموست جمع شدند او و یا پس
ساکن کردند او سطے را بعد از ان قلب کردند و او را بیا و ادغام کردند در ثانی نحو همزه
برای استفهام ست چه اگر برای ندا بودے داخل نمیشد بر حرف جار یعنی جر کننده
و ممکن ست اینکه همزه برای ندا باشد و منادیٰ محذوف باشد ای اصَبٌ یعنی آیا عاشق
اعنی یا صَبٌ و کلمهٔ من سببیه ست ای سبب یاد کردن همسایگان و جار و مجرور در قوله
امن تذکر هم متعلق ست بمزجت و مقدم کرده شد بران اهتماماً به و اگر مؤخر کرده میشد لازم
آمدے اینکه باشد گریه مشکوک چشم متعین که برای اوست و آن خلاف مطلوب ست
پس تحقیق مسئول عنه بالهمزه مشکوک ست که شروع کرده شود با همزه و متصل کرده شود بان
و اینجا شک و تحیر ست در سبب بقارنه در نفس بکاء یعنے هر گاه دیده که چشم گریانست و اشکش
بخون آمیخته و مخفے بود بران اینکه کدام می گریاند او را پس بسبب تحیر خطاب کرد نفس خود را
در ان حالیکه استفهام کننده است بقوله امن تذکر الخ و مزجت بفتح تای فوقانیه باعتبار
شخص خوانده میشود و بکسره با عتبار نفس تذکر مصدر مضاف ست بطرف مفعول ندبی سلم
صفت جبر انست ای همسایگانیکه ثابت اند بموضع ذی سلم و آن از قبیل اضافت مسمیٰ
بسوی اسم خود ای در موضع صاحب این اسم و حرف با در بندی سلم بمعنی فی ست چنانکه
در قول الله تعالیٰ جل جلاله للذی ببکة ای فی بکة مزجت فعل با فاعل فانقلت
چگونه ساکن کرده شد لام آن و حال اینکه حق لام ماضی اینکه مفتوح باشد قلت
بسبب متصل بودن ضمیر متحرک بان چرا که آخر ماضی همیشه مفتوح میباشد مگر بعارض فتحش
باقی نمیماند و معاً مفعول به مزجت ست جری صفت و معاً ست و حامله ضمیر مجصوف

من متعلقہ متعلق جری ست و من ابتدائیہ است بدم متعلق مزجت ست یقال مزج الماء باللبن اذا خلط بہ ای در عرب گفتہ میشود کہ آمیزش آب با شیر وقتیکہ آمیختہ گردد با آن و بعض گفتہ اند کہ با در قولہ بدم بمعنی مع ست یعنی ہمراہ ای مزجت ماء عینیک مع الدم اعنے آمیختے آب ہر دو چشم خود با خون و تنوین در متعلقہ عوض ست از مضاف الیہ اے من متعلقتک بود نکات مقدم کردہ شد جار مع مجرور بر فعل برای اہتمام بشان او و تنکیر در لفظ جیران برای تفخیم اے تعظیم ست ای ہمسایگان کدام ہمسایگان کہ نمی شناسد ہر کس حقیقت آنہا و ہمسایہ آنکہ متصل باشد خانہ او با خانۂ تو بیان سایہ و حقوق آن و بعض گفتہ اند کہ ہمسایہ آن باشد کہ اہل محلہ باشد و مذہب بعض اینکہ ہمسایگان آن کسانند کہ جمع میشوند آنہمہ در مسجد برائے ادا کردن نماز و پرسیدند اصحاب مستطاب از جناب رسالت مآب صلے اللہ علیہ و آلہ و اصحابہ وسلم از حق ہمسایہ فرمودند اینکہ قبول کنے تو دعوت او را گر دعوت کند ترا و مدد کنے تو او را اگر مدد خواہد از تو و خیرات بدہ او را اگر او محتاج شدہ بتو رسد و قرض بدہ او را اگر قرض طلب کند از تو و مبارک بادی بگو او را اگر برسد او را خوشی و ماتم پرسے بکن او را اگر برسد کدامی مصیبت باو و پیروے بکن جنازۂ او را اگر بمیرد و رعایت بکن با عیال و اطفالش وقتیکہ او بسفر رفتہ باشد و ایذا مرسان باندا ختن خاکشاک وغیرہ پیش او و بخانۂ او و برداشت کن ایذاے او اگر ایذا رساند او را و تنکیر در دمعا برای تکثیر ست ای دمعا کثیرا یعنے اشک بسیار یا بنا بر تفخیم ست ای دمعا ذا قدر و منزلۃ اعنے اشک صاحب مرتبہ و رتبہ و درجہ زیرا کہ اشک عشاق خدا افتادگان از کوے معشوق ذی درجۂ بلند ست نزدیک خدا و نزد آدمیان فائدہ بدانکہ بدرے اشک چشم بر دو وجہ اند یکے اشک غم و دیگر اشک سرور و علامت آن ہر دو اینکہ اول حارست یعنے گرم و دیگر بارد اعنی سرد گفت جوہرے در مجلس بست و ہفتم کہ گرم تر ست اشک از بقلات و مقلات آن زن ست کہ زندہ نماند پسر اول اشک آن گرم ست ہمیشہ بسبب غم یعنی آن زیرا کہ مشہور ست اینکہ اشک غم گرم و اشک خوشی سرد و از نیم گفتہ برای مدعو لہ قر اللہ عینہ یعنے خنک سازد اللہ تعالی ہر دو چشم او را

واین اخوذ از قراست کہ سنیش سردی ست و گفتہ شد برای مدعو علیہ السخن اللہ عینیہ
اعنے گرم کند اللہ تعالے ہر دو چشم او را و این ماخوذ ست از سخنہ کہ بمعنی حرارت ست
ای گرمی و فقہا گفتہ اند وقتیکہ طلب اذن کند ولی از بکر و بالغہ برای عقد نکاح او پس
گریہ میکند آن بکر پس باید کہ از دست حس کند ولی اشک آن را اگر باشند سرد علامت
خوشنودی بکر ست و اگر گرم باشند خوشنودی نیست و این علامت نارضامندی
او ست از بزرگے منقول ست میفرمایند کہ شنیدم از او ستاد خود طیب اللہ
ثراہ و جعل الجنۃ مثواہ کہ بتحقیق میفرمودند کہ اشک و شیر ہر دو جاری میشوند در مجرای
واحد پس تحقیق ہر دو تا وقتیکہ میباشند در محل خود کہ چشم و پستان ست خون ہستند
پس ہر گاہ کہ خارج شدند ہر دو از محلہای خود اشک و شیر گشتند بحکمت ربانی پدید
خطاب کرد ناظم رح بقول خود مر جت نفس خود را و این از عادت بلغا ست
پس تحقیق آنہا بسا اوقات نازل میکنند نفسہا خود را چنانکہ بظہور آمدہ و امرا القیس
در مرثیہ برادر خود کہ اسمش ابے الاسود بود گفت شعر تطاول لیلک بالاثمد
و نام الخلی و لم ترقد + و این التفات ست نزد سکاکی و نزد جمہور درین خطاب صنعت
تجاہل عارفانہ ہست کہ از ہمزہ استفہام امن تذکر مستفاد میشود و از حرف ام و تصویر
ہر دو کہ بدرستی مصنف رح در جدائی محبوبہ ست و ذکر حبیبہ خود نکرد صراحۃ گسبب غیرت
یا بباعث شرم و حیا یا از ریگذر پوشیدن اسمش از مستمعین یا از ممر ادب نامش
بزبان براند بد انکہ گریۂ عاشقین بر دو قسم ست با اشک محض یا خون صرف و فاضل
مصنف رح وصف نمود اشک خود را صاحب دو رنگ کہ جامع وصفین ست بنا بر
اظہارش در جای تعجب و در ذکر حرف ابتدا کہ من ست نہ حرف انتہا کہ الی ست
تلویح ست با نیکہ بدایت اشکہای خود معلوم ست آنرا در جاری شدن و لیکن نہایت
برای آنہا نہایت معینہ کہ تا کی جاری خواہند ماند و للہ در من قال بیت
بخواہم کاب چشم من ہمہ روے زمین گیرد + نخواہم کز دو عالم یک جہان آن نازنین گیرد
و ذکر مقلہ نہ عین رمز ست اینکہ چشم باقی نمیماند بر حال خود از کثرت گریہ بسبب یاد کردن

همسایگان و منازل و اطلال و درازی بیدارے شبهاے دراز زائل شدند مژگان
از چشم و باقی نماند مگر مقلهٔ تنها پس تنوین دران برای نوعیت ست ای مقلهٔ ذات
رمد که بعید ست از جمال یار و متغیر ست از حال خود و باقی نماند دران نور و سرور و روشنی
گفت کسیکه گفت و تعجب میکنم از اشک و چشم خود قبل از جدائی و بعد ازان گویا که چشم
من بغیر اشک ست پس شد اشک من بدون چشم من معنی بیت اینکه ازیاد
کردن دوستان که ثابت اند در موضع ذی سلم آمیختے تو اشکی راکه روان شده ست از
پیغولهٔ چشم باخون معنی دیگر اینکه آیا ازیاد کردن همسایگان که ساکنند در موضع کرازا
ذی سلم علم ست آمیختی اشک راکه روان شد از درون چشم تو بخون حاصل معنی آنکه
بانفس خطاب میکنند که ای نفس مگر آن دوستانیکه در منزل محبوب ساکنند و ما همسایه
بودند یاد آوردے و در خاطر هواے ایشان انگیختی که اشک روان چشم بخواب را
بخون دل پرتاب آمیختے بیت ازچه اشک خود بخون دیده ما آمیختی * یا دیاران
کردے و این اشک خونی ریختے * و این قصیدهٔ طیبه در بحر بسیط ست مفاعلن
فعلن مستفعلن فعلن وواقع شده دران ضمن و تقطیع مطلع اول انیست امن
تذکر مفاعلن کرجی فعلن ران بذی مستفعلن سلمی فعلن و برین قیاس ست
مصراع ثانی و الله اعلم بالصواب و هو میسر للصعاب ام هبت الریح من تلقاء
کاظمة او او مض البرق فی الظلماء من اضم باز طرف کاظمه بادے وزید
از کوے دوست * یا مگر در نیم شب برقے درخشید از اضم * لغات هبوب وزیدن
باد از باب نصر یح باد تلقاء جانب و یراد بروبدیدار کاظمه نام دهی ست یا علم کوه است
ایماض نرم جستن برق و دزدیده نگریستن زن و درخشیدن و خشیدن سنگ
برق تند در ظلماء شب تاریک اضم بکسر همزه نام کوه یا نام دهی ست و در صحاح نوشته
که اسم کوه است و بعضے گفته اند که نام آن کوه اضم ست که میان مصر و مدینهٔ طیبه است
و در بعض لغات هبوب بمعنے مرور گفته و زید باد اے یک مرتبه بعد مرتبهٔ دیگر از
[illegible] کاظمه نام دهی ست در مدینه منوره و نام

محبوبۂ صاحب این قصیده که ساکنهٔ دیه مذکوره بود و بعض گفته اند که کاظمه نامی ست
از ناهای مدینة النبی صلے اللہ علیه وآله واصحابه واهلبیته واولاده وازواجه وسلم ایماض
درخشندگی اومض ای لمع لمعانا شدیداً یعنے درخشید درخشیدنی سخت صرف
تهبت مضاعف ست ریح اجوف وادی ست اصلش روح بود واورا بیابدل کردند
بسبب سکون وکسرهٔ ماقبلش اومض مثال ست ظلماء بروزن فُعلاء مشتق از ظلمت
ست وجزم بسبب دخول لام ست بران هم مانند عنب ست ثلاثی مجرد مهموز فاست
نحوام متصله بهمزه درقول مصنف علیه الرحمة که امن ست برای استفهام ست وهمچنین
قول ناظم ریح اوآ اومض البرق وتقدیر کلام باین طور ست امن تذکر جیران ام هبوب
الریح اوایماض البرق مزجت دمعاً الخ ای ازیادکردن همسایگان یا ازوزیدن بادیا
ازدرخشندگی برق آمیختے اشک تاآخر ومنقطعه ست اگر باشد آن همزه برای ندائے
اومض فعل ماضی معروف ست برق فاعل آن ست فی الظلماء ظرف ست وعامل دران
اومض ست مِن برائے ابتداء ست وجاهمجرور ودرمحل نصب ست برائے انکه
بتحقیق آن صفت مصدر محذوف ست ای ایماضاً کائناً من جانب الاضم یاحال ست
ازفاعل اومض ای اومض البرق بادیاً من الاضم یعنی درخشید برق درانجائیکه ظاهر
شونده بود ازکوه اضم نکات فان قبل باد واحد استعمال کرده میشود درشر وبادها
جمعاً درخیر مستعمل اند وبادهائیکه رسیدند ازجانب جنوب خیر ست نه شر اقول این اعتراض
وقتی ست که استعمال ریح نکرة کرده شود کما فی قوله تعالی بریح صرصر عاتیة وجاء تهاریح
عاصف بخلاف آنکه وقتیکه باشد آن ریح معرفه کما فی قوله تعالی حکایةً عن یعقوب
علے نبینا وعلیه وآله واصحابه واولاده الصلوة والسلام من الازل الے الابد +
انی لاجد ریح یوسف لولاان تفندون ولام دران برای عهد ست ومراد ازان ریح الصبا
اے بادصبا ست ازین سبب که آن سفیر یعنے پیک عاشق ست قال الشاعر
شعر اذا جئت نفسے وعینیک والصبا + تنازعت الشکوی ثلاث علائل + مریضان
من حزن وحسن ثالث + نحمدالنیا یاتینا بارسائل + وقال آخر بالفارسیته

قطعه بادصبا وچشم خوش یار وچشم من * هریک بنوع دیگر ربخورد ناتوان *
چشم زحزن وچشم خوش یار من زحسن * بادصبا زبردن پیغام درمیان * گویا این
قطعهٔ فارسی ترجمهٔ قطعهٔ عربی ست که بالا گذشت ومعنی اینکه یا وزید باد صبا از جانب
کاظمه که موضعی ست در بادیه قریب بصره که آرام گاه محبوب دلخواه می بود یا نرم جست
برق درشب تار از جانب اضم ودرشرح عصمت الله رحمه الله نوشته که اضم بکسر همزه
وفتح ضاد کوهی ست بفاصلهٔ یک منزل از مدینهٔ طیبه معنی دیگر یا وزید بادے از سوی
موضعی کاظمه که آن مکان یار ست ودرخشید برق درشب تاریک از جانب کوهی که نام او
اضم ست **حاصل معنی** آنکه یا مگر بادے وزید از طرف منزل یار وآتش اشتیاق تو افروخته
گشت وبرقی درخشید از کوه یار درشب تاریک وجان تو در شعلهٔ فراق سوخته **بیت**
آمد از سوی تو بادی آتش من برفروخت * برقے از کوه تو روشن گشت وجان من
بسوخت * **الحاصل** از سبب یاد کردن دوستان ویاران که بودند با تو وبودے تو
در ذی سلم اکنون بفراقش گریه میکنے باشکی که بخون آمیخته است یا بسبب وزیدن
باد صبا از جانب دار حبشه یا بسبب درخشندگی برق از جانب کوه دیار یار واهبد اعلم
بحقیقة الحال **فَمَا لِعَيْنِكَ إِنْ قُلْتَ اكْفُفَا هَمَتَا * وَمَالُ أَعْلِكَ إِنْ قُلْتَ**
اِسْتَفِقْ يَهِمِ * چیست چشمش گویمش گریان مشو گریان مشو * چیست دل گویم بهش
شو شیفته گردد از غم * **لغات** عَيْن بمعنی چشم وچشمه وزر وزانو وآفتاب وخلاصه
چیزے قول بمعنی گفتن گفت بمعنی باز ماندن وبس کردن همتة روان شدن آب واشک
وبمعنی وهمیان دویدن آب از باب ضرب قلب دل اِسْتَفِقْ هشیار شدن وبهوش
آمدن اَيْهام مخالفة قصد خود رو از سرگردانی ويَهِيم وهَيْوم وهِيَام بمعنی روے
بجانب نهادن از عشق وخبر آن هیام سخت فتنه شدن ونام در دیگ شتر دران
گرفتار مے شود بافتنه وغلطان باشد آن بر زمین صرف عَيْن اجوف یائی ست
قلت اجوف واوی اصلش قولت بود واو را یا لف بدل کردند بسبب تحرک وفتحهٔ
ماقبلش بعد ازان بسبب التقای ساکنین که یکی الف ودوم تای تانیث ست

پس قلت شد زان بعد قاف را ضمه دادند تا دلالت کند بر ثبات واو اکتفا مضاعفت او نام نکرده شد و ران زیرا که حرکت فای ثانیه عارضیه است همتا ناقص یائی اصل آن همتیا بود یا را با الف بدل کردند بسبب تحرک و انفتاح ما قبل او پس بباعث التقای ساکنین اعنی الف و تای تانیث حذف کرده شد **فان قلت** چرا عود نمیکنند محذوف وقت حرکت تا رجحانی که در قولا **قلت** زیرا که حرکت آن عارضی است استفق اجوف یائی ست و آن صیغهٔ امر ست از استفاقا اصلش استیفق ست یهم یا مثال ست اصلش یوهم بود مانند یوعد پس اعلال آن کرده شد اگر با شد از وهم یا اجوف یائی ست اصل آن یهیم بود یا بسبب التقای ساکنین حذف شد و جزم قبول کرد میم زیرا که آن جواب شرط ست و جائز نیست که جواب امر بخوف فساد معنی با شد نحو فما لعینیک فابراء تفریع ست و ما برای استفهام و آن از حروف شرط قلت فعل شرط اکتفا مفعول قلت همتا جواب شرط ست و ما لقلبک عطف ست بر ما لعینیک **فائده** فا جواب شرط محذوف ست ای ان لم یکن مزج الدموع لاجل هذه الاشیاء الثلثة فما لعینیک مجزوم علی انه جواب الشرط و هو ان قلت استفق الا انه حرک لضرورته ما الاستفهامیه و الخطاب للنفس ای ما شان عینیک و ما شان قلبک و لقائل ان یقول الشرط سبب الجزاء و هو سبب له و التکلم بالامر اکتفا لیس سببا لسکب الدموع بل ما به من الحزن و العشق و افراق المحبوب یذکره و الجواب ان الامر بالکف عنه قائم به یمتلاء و یعکسها امره له و کان امره سببا لوجود العطش لامره انتهی **نکات** عین اگرچه بمعانیش بسیار ست لیکن مراد اینجا بینائی چشم ست بدلالت محل کلام و ذکر قلب در مقابله چشم و اختیار ماضی بر مضارع بنا بر ظاهر کردن رغبت در وقوع آن اکتفا ای باز آیند هر دو از گریه همتا ای جاری میشوند هر دو و این تثنیه است از همی و آن سکون و سیلان ست بدلالت قول مصنف رح یهم فافهم گفت مصنف رح همتا نه جز تا بدو وجه یکی لفظی و دیگر معنوی اما لفظی ست پس مشابه است باشتقاق بقول مصنف رح یهم و اما معنوی ست پس آن جاری میشود و ساکن نیست

و این علامت چشم عاشقین ست و جریان بلا انقطاع و سکون پس این از مرض ست
و از رمد و در ذکر چشم و دل اشاره هست بطرف اینکه این هر دو مبتلا هستند در شدت محبت
پس چشم مبتلاء ببلاء گریه و دل گرفتار عذاب اضطراب ست از میان تمام اندام بهم پیچند
بتحیر از دو هم بیم و وهمت اشتی همته وهما از باب ضرب ای واقع گشته در میان آن با این طور
که افاقه نمی یابد یعنی بهوش نمی آید و جائز ست اینکه مشتق از بهیم باشد چنانکه گفته میشود
هام علی وجهه بهیم بهماد بهیمانا اے رفت از عشق و سوائے آن و ضمیر بهما راجع بدو چشم ست
فان قلت چه معنی دارد تعلیق همیان چشم بامر اکف و تعلیق بهم به دل بامر استفاقه
قلت برای اشعار اینکه بدرستی پند نفع نمیرساند او را و او اثر نمی کند دران بلکه بسبب نصیحت
زیاده میشود از روے بیم و بهیمان و در هر دو مقام استفهام تعجب ست بدانکه برائے
عشاق بسیار اطوار ند پس اگر باشد بطور اول قبول پند خواهد نمود و باز خواهد ماند و اگر
باشد بطور ثانی مفید میشود او را پند و زیاده نمیشود بسبب آن بهیمان آن و اگر باشد
بطور ثالث زیاده شود بقرارے و بهمانش بسبب آن پس اشاره فرمود فاضل رح
بطرف ثالث از نیکه بلبد در عشق بلندی کوهان او و معنی بیت اینکه پس چیست دو چشم
ترا که اگر گوئی که باز آیند از گریه اشک می اندازد آن دو چشم و چیست دل ترا که اگر گوئی
بهوش آئی بهوش گردد معنی دیگر اینکه اگر انکار کنی و گوئی که از میان جانب همسایگان
دیار ایشان مرا محزون نساخته پس چیست مر چشمان ترا که اگر با ایشان گوئی پس
کنند از گریه روان می شود اشک ایشان و چیست مر دل ترا که اگر گوئی بهوش آئی حیران
می شود و از عشق و جنونش می افزاید **حاصل معنی** آنکه اگر نه خراب باد بارائی چشمت
چرا بی اختیار گریانست و اگر نه خراب و مجنون عشق ایشانی دلت چرا گوش از حکم
هوش برداشته و دیوانه و حیرانست **بیت** چه شد چشم ترا چون گوئیش پس خون
فرو ریزد و چه شد دل را که چون گوئی بهوش آحیرت انگیزد + **الحاصل** بدرستی مصنف
علیه الرحمه نفس خود از چشم و دل خویش از نیکه تحقیق پند اثر نمیکنند در هر دو سبب
تا بدارے مامور بلکه اثرے شود بخلاف آن پس تحقیق اگر حیثیه پند کرده شود

دوام کرده شود برای باز ماندن از گریه زیاده گردد در ضد وحال دل هم همچنان ست که اگر
بند کرده شود دوام کرده شود اورا برای استفاقه زیاده میشود در همچان والله اعلم بالشهاد
والکتمان اَیَحْسَبُ الصَّبُّ اَنَّ الْحُبَّ مُسْتَکِتُمٌ + مَابَیْنَ مُنْجَمِهٖ مِنْهُ وَمُصْطَرَمِ +
ایکه پندارد عاشق که عشق عاشقان پنهان شود + درمیان آتش دل سوز و چشم پُرنم +
لغات حسبان بکسر گمان کردن وپندا شتن صب بمعنی عاشق از صبابه مشتق است
که آن بمعنی رقت دل ست از عشق حب بمعنی دوستی مستکتم پوشیده شونده انکتام پوشیده
شدن انسجام آب ریختن وروان شدن آب اشک اضطرام افروخته شدن آتش
وشعله افروختن آتش بین وما بین بمعنی میان صرف صب مضاعف وجب مانند او
نحو یحسب صیغهٔ مضارع معروف صب فاعل او حب اسم آن ست مستکتم خبر آن
ما زائده است بین ظرف مستکتم ست منه صفت منجم ست ومصطرم عطف ست بر منجم
نکات همزه بنا بر استفهام ست وآن بمعنی انکار ست یعنی استفهام انکاریست یعنی
لاینبغی اے چنان نشاید وچنین لائق نیست وجائز ست که الف ولام در الصب برائے
جنس بود ومراد معهود منه است ای ایحسب فرد من هذا الجنس آیا گمان می برد وی پندارد
کدامے فرد ازین جنس یا برای استغراق ست ای همان عشاق سوال چرا مابین
مصطرم منه ومنجم گفت حالانکه وزن مستقیم مے ماند پس سبب تقدم ذکر منجم چیست جواب
زیرا که اضطرام سخت تر ست برای ابراز راز عشق والله اعلم ومعنی بیت اینکه
آیا پندارد عاشق این را که دوستی پوشیده وپنهان ست درمیان سیلان کننده که
اشک ست وشعله زن که دل ست معنی دیگر بطریق انکار میگوید که آیا می پندارد
عاشق اینکه دوستی پوشیده شونده است درمیان اشک روان ازو وشوق که شعله
زننده است همچو آتش حاصل معنی آنکه عاشق پندارد که عشقش پوشیده وکسے
بر سر خاطر او آگاه نگردد واطلاع نیابد مگر اشک از چشمانش فرو ریزد وحالش ببین
سازد وآتش شوق شعله فروزد در نجد دلش روشن گردد اند شعر سوز دل آتش فروزد
اشک خون افشان کند + عاشق بیچاره حال خویش چون پنهان کند + الحاصل

لائق نیست و نشاید اینکه گمان برد یا پندارد عاشق اینکه پوشیده میدارد عشق خود را
درمیان مستهین و آن هر دو چشم اشک ریزنده و دل شعله زننده است بلکه نخوبی
افشاء راز و اظهار اسرار اگریه میشود لولا الهوی لم ترق دمعا * علی طلل ولا
عرفت لذکر البان والعلم * گر نبودے عشق اشکت بر طلل کے ریختے * کی بدی
بنجواب چشمت از غم بان و علم * نعات هوے دوست داشتن از حد سمع بسمع ست
و نیز بمعنی عشق ست ولولا یعنی اگر نه اراقه ریختن دمع آب دیده یعنے اشک طلل
نشانه سرا و نزد بعضے انچه از آثار خانه بعد از خرابی آن معلوم شود کرا نجا خانه بود ارق
بیدار بودن و بنجوابی از حد باب مذکور ذکر بمعنی یاد کردن ارباب نصر بان درخت ناز
و در ختے که او را سرو گویند و در تنخب چنین نوشته که بان درختی ست که قد خوبان را
بدان تشبیه کنند و از دانه اش روغن گیرند که بسیار نافع و خوشبوست و آنرا هندیان لبان
گویند و نیز نام دیهی ست بمصر و نیشاپور علم علم کوه است جوهر ہوے مصدر ہوہ
اذا احبه و مراد اینجا عشق ست و افراط محبت ست طلل علامات خانهای ویران
و جمعش طلول و اطلال ست ارق بیدار و بنجواب بودن از باب سمع بان شجر بیابانی
معروف علم اسم جبل ست صرف ہوا ے لفیف مقرون عین آن واو و لام او یاء ست
اصلش بنوی یا را با الف بدل کردند بسبب فتح ما قبل او پس ازان واو را بدل کردند
اگرچه بسبب بدل موجود ست دران نیز بسبب منع کننده که آن بے در پے بودن
دو علال ست لازم می آید در کلمه واحد و این ممنوع ست سوال بتحقیق گاہی دو علال
پی در پی در کلمه واحد بوده است چنانکه در ریضی که اصلش ریضو بود و او را بیا بدل کردند پس
ازان یا را با الف جواب اعلال در انجا در محل واحد ست و در لام کلمه واقع شده که
انچنین اعلال جائز ست و اینجا دو محل ست یکی عین و دیگرے لام و این جائز نیست
فتند بر ترق اجوف اصلش ترییق بود بسبب لم لام کلمه ساکن شد یا باجتماع ساکنین
افتاد طلل مضاعف ست ادغام بسبب لازم آمدن التباس در بنا نکرده شد ارقت
مهموز فاست بان اجوف یائی ست اصلش بین بود یا را با الف بدل کردند چنانچه گذشت

نحو لولا کلمه ایست که اورا امتناعیه میگویند یعنی آن بولا فائده می بخشد امتناع شئی ثانی
برای وجود اول وثانی اینجا انتفای اراقه است وآن ممتنع ست زیرا که اراقه ثابت ست
واول هوے ست وآن موجود ست هوے مبتدا ست وخبرش محذوف وجوباً
بسبب یافته شدن قرینه وقائم مقام آن جواب ست پس قرینه لولا امتناعیه است
چنانکه در نحو شناختی وقائم مقامش جواب لولا ست علی طلل اگر باشد کلمه برحقیقت
خود پس آن در محل نصب ست چرا که تحقیق آن صفت ومعاست ای دمعاً جاریاً علی
طلل یعنے اشک که روان بر طلل اند واگر بمعنی لام گردانیده شود پس آن مفعول ست
وعامل لم ترق ست ولا ارقت عطف ست بر قوله لم ترق لذکرای برای ذکر یاد وقت
ذکر واضافت ذکر بطرف بان از قبیل اضافت مصدر ست بسوے مفعول وآن
جمله قوله لولا الهوے مستانفه است علت واقع شد برای ماقبل خودای لانه لولا الهوے
اعنے برای اینکه اگر نبودے عشق محکات در دمعاً تنکیر تکثیر ست ای اشک
کثیر جارے شدند بر طلل مانند مطر ودرمیان ترق وارقت صنعت تشبیه اشتقاق
ظاهر ست که طلب اثر کرد در همسایگان صیغهٔ منشعبه وآن تذکر ست ودربان وعلم
لفظ ثانی وآن ذکر ست زیرا که دراولے مبالغه است که یافته نمیشود آن مبالغه
در ثانیه ومحبت باهمسایگان سخت تر ست ازان بامابدان ودوستی بادوستان
باوطان ودربیت سابق صنعت لف ودرین بیت صنعت نشر ست پس
اراقه اشک از چشم رجوع میشود بطرف منجم وارق رجوع میکرد بسوی مضطرم فتامل
کنون تعلیل مرتب شد ودرجمع کردن طلل وبان وعلم صنعت مراعات النظائر
ظاهر ودرین مبالغه است زیرا که هرکه حالش چنین بود بفور یاد کردن دیار یار یا اطلال
وجبال پس چه حال خواهد بود آنرا که مقیم ست آنجا ومشاهدهٔ آن همه پس هرکه می بیند
آنهمه حسنهاے آن دیار را هلاک می شود دفعتهً بسبب اندوه فراق آن چنانکه
گفت امراء القیس مصرعه یقولون لاتهلک اسی وتجمل یعنی بیت اینکه اگر
محبت موجود نبودے نمی ریختی تو اشک را بجهة آثار دیار محبوبه مثل نشانه خانه ودیگران

وجاے سطبح وغیر آن وبیدار نمی بودے تو براے یاد کردن سرو وکوہ وبیخواب
گشتی تو از جہت یاد کردن درخت خوش قد کہ از محبوبہ یاد میدہد واز جہت کوہیکہ
منزل دوست ست معنی دیگر اینکہ اگر نہ عشق موجود بودے نمیر یختے اشک را
برنشانہ منزل محبوب ونہ بیخواب مے شدے از جہت یاد کردن درخت سرو
وکوہ منزل محبوب حاصل معنی آنکہ اگر نہ عشق بودے اشکت بر آثار منازل
حبیب سیلاب نمیشدے وحیثمت بیاد کردن درخت وکوہ ومسکن یار
ولفریب بیخواب نمیشدے بیت گر تو عاشق نیستی این دیدۂ بیدار چیست ✤
سیل اشکت بہر یاد منزل دلدار چیست ✤ الحاصل اگر نبودے مودت موجود
وغلبہ کنندہ برمن گریہ نمیکردم برنشانہای دیار حبیبہ کہ این موضع سکونت او ست
وبود آن حبیبہ کہ می نشست زیر شجربان ودر زیر کوہ علم دبودیم ما ساکنان دیار
دیار پس بوقت یاد کردن اینہمہ مردم میریزم اشک را واللہ اعلم وعلمہ احکم وہو علیم
بذات الصدور فکیف تُنکِرُ حُبًّا بَعْدَ مَا شَہِدَتْ ✤ بِہٖ عَلَیْکَ عُدُوْلُ الدَّمْعِ
وَالسَّقَمِ ✤ پس چگون انکار حبست وچون گواہی میدہند بر تو اشک چشم در روی زرد
ہستی از سقم ✤ لغات کیف بمعنی چگونہ انکار منکر شدن حُب دوستی شہادت
گواہی دادن عدل بارسا جمع آن عدول وبعض گویند کہ عدل بمعنی گواہی کہ مرکب کبیرہ
نشود واز صغیرہ احتراز نماید سقم بیمارے صرف تنکر اصلش تانکر علال بکرم
کردہ شد حب مضاعف ست نحو تنکر فعل مضارع حاضر ضمیر مخاطب ست ای
پس چگونہ منکر میشوے توحبا مفعول آن بعد ظرف تنکر ست ما مصدریہ اے بعد
شہادت بہ مفعول شہدت علیک ہم مفعولش وآن میخواہد دو مفعول را یکے آنہا
با باے موحدہ و دیگر بہ علے عدول فاعل شہدت واضافت عدل بجانب دمع
وسقم بیانیہ ست نکات استفہام تعجب ست گویا کہ مصنف علیہ الرحمۃ گفت
نفس خود را من تعجب میکنم انکار ترا از دوستی بعد چنان وچنین وظاہر ست اینکہ
بدرستی لفظ بعد در نجا بمعنی مع ست کما فی قولہ تعالی ہٰذَا لَا سِرُّ الْفُسُوقُ

بعد الایمان اے مع الایمان حقیقت بعدیت اینکه نمیشود آن مگر در آنچیز منقطع
وشهادت در اینجا دوام ست وغیر منقطع و در حبا تنکیر تفخیم ست ای حبا ای حب یا برای
نوعیت ست ای نوعا من الحب که همنام عشق ست درمیان آنها و نه گفت مصنف
عدلان بلفظ تثنیه با وجود اینکه بدرستی آن هر دو گواه اند نه شهود زیرا که بسا اوقات
شخص واحد عدل میکند هزار را و آن سه ست در عدول از عدلین و جز این نیست
که نام نهاده شد هر دو را عدول که آن هر دو شاهدان هستند بزبان حال چنان زبان
حال که دخل نیست دران کذب را بخلاف لسان مقال پس تحقیق آن گاهی کاذب
می شود لهذا گفت لسان حال تا که مطابق نه شود بزبان مقال و ذکر عدالت برای
اینکه گواهی گواهان فاسق غیر مقبول ست و دلیل عدالت هر دو اینکه بدرستی اشک
جاری نمیشود تا وقتیکه در دل سوز و گداز گرمی نباشد و انسان بیمار نمیشود بدون
فساد مزاج و غلبه صفرا بر سودا یا برعکس مگر اینکه باشد عاشق فان قلت
اشک جاری میباشد از روے نفاق و ریا نیز چنانکه در حدیث شریف نبوے
صلے الله علیه وسلم آمده است و آن من علامات النفاق ان یکون المرء
ملک عینیه بکی حیث یشاء هذا لفظ الحدیث او معناه قلت گریه اشتیاق ممتاز ست
از گریه نفاق و فرق ست میان این و آن و لام در الدمع و لستم برای عهد خارجے ست
و آن هر دو اعنے اشک مخروج با خون مذکور از روے صراحة در مطلع و مرض مذکور در تولش
ما بین منسجم منه و مضطرم و آن مرض قلبی ست چنان مرض که دوائش نمیکند طبیب
ولعلاجش احدے نه پردازد بجز حبیب و بفراق سے آنرا تعبیر بنا پاک می کنند
و معنی بیت یعنے وقتیکه ادله دلالت کرد چون منکر می شوی یعنے انکار ممکن نیست
دوستی را بعد از گواهی دادن گواهان راست که اشک ست و بیماری بر دوستے
معنی دیگر پس چگونه انکار میکنے دوستی را بعد ازان که گواهی دادند باستیلای
حب بر تو دو گواهان عادل که اشک و بیمارے اند الحاصل آنکه در محکمه قاضی
عقل چگونه انکار عشق مینمائی مگر دیده عقل بر حال خود نمیکشائی که اشک جاری و

زردے چہرہ وبیمارے رو بتو نہادند و در رو تیو بعاشقے تو گواہی دادند بہیت
چون میسر میشود انکار عشق از سو تیو + اشک وبیمارے گواہی دادہ اند بر رو تیو +
حاصل معنی عجب ست از نیکہ منکر میشوی تو دوستی سخت را چنان دوستی کہ
ممکن نیست پوشیدن آن با وصف گواہی دو گواہان عادل و دو مخبر صادق
و آن ہر دو اشک و اضطرام دل ست چنان شعاع آتش کہ ظاہر شد اثر آن
در ظاہر بدن روشن تر از آفتاب ست و اللہ اعلم بالصواب وَاَثْبَتَ الْوَجْدُ
خَطِّیْ عَبْرَتِیْ وَضَنِیْ + مِثْلَ الْبَہَارِ عَلٰی خَدَّیَّ وَالْعَنَمِ + عشق ثابت کردہ
ہر دو خط اشک ولاغرے + چون بہار روے زرد و سرخے شاخ عنم + لغات
اثبات ثابت گردانیدن و حجت درست کردن چیزے وجد اندوہ عشق عبرۃ آب
چشم یعنے اشک ضنا بیمارے ولاغرے بہار گیاہی ست و با گلی ست زرد و
نزدیک بعضے گیاہی ست کہ او را چشم گاو گویند و رنگ او سرخ ست خدرخ وصفحہ
روے عنم گیاہی ست سرخ رنگ و در بعض شروح گیاہ زرد کہ بآن چیز ہا رنگین
سازند جوہر اثبت الشے اذا اکدتہ و قررتہ یعنے ثابت شد شے وقتیکہ محکم شد
و قرار گرفت و مراد از وجد عشق و غم و اندوہ آنست عبرۃ بفتح اشک و بکسر بمعنے
اعتبار و اینجا مراد اول ست ضنا بمعنے لاغری ست و گفتہ اند کہ ضنا مرضی ست
کہ پیدا میشود از عشق بہار برگاہ جنید کہ او را افروز گویند مثل سیب زرد و سرخ
میباشد در وید در ایام ربیع و نیز او را عدارہ گویند و عدارہ در صحاح بہار برست
و آن گیاہیست کہ پاک ست بوے او عنم چیز سرخ کردہ شدہ مثل حناء بعض
گفتہ اند کہ شجر ست و شاخہاے نرم دارد الصرف وجد مثال وادی ست
خط مضاعف ست ضنا ناقص واوے اصلش ضنو بدلیل اینکہ تثنیش ضنوت
و او را از الف بدل کردند النحو اثبت فعل ماضی معروف ست وجد فاعل آن وجملہ
بموضع جر ست بسبب معطوف بود نشر برجملہ قولہ شہدت خطے مفعول اثبت و این
تثنیۂ خط ست اصلش خطین بود نون باضافت ساقط شد و علامت نصب در آن

یارست وضنا عطف ست بر عبرة وجر دران تقدیرے ست چنانکہ در ضربت
بعصا مثل حال ست از خد یک ومفعول اثبت ست وغم عطف ست بر بہار
ودر نیجا اعتراضے ست کہ خدین یعنے ہر دو رخسار مجرور ست وحال مقدم نمیشود
بر ذوالحال کہ مجرور میباشد بر مذہب اصح جواب اینکہ تسلیم نمیکنم اعتراض
شما زیرا کہ آن حال ست از خطے باصابدرست بر قول این کسیان ان کاست
اضافت بیانیہ است در خطے عبرت وضنا پس خط نشانۂ آب چشم ست وخط
ثانی علامت لاغریست فان قلت خط آب چشم بر ہر دو رخسار ست وخط
لاغرے در تمام بدن پس چرا گفت صنف رح علے خد یک قلت لاغر ظاہر
میشود ودر روے چرا کہ غالبًا مکشوف میماند جواب دیگر اینکہ مراد از لاغری اثر
آنست وآن زردیست واین نسبت بسوے رو ورخسار ما بین اہل عشق
کردہ میشود وشاید کہ وجہش باین طور گفتہ شود کہ قولہ وضنا عطف ست بر خطے
نہ بر عبرة ودو خط یکی خط اشک چشم راست ودوم خط اشک چشم چپ کہ ہر تشبیہ
کردہ شدہ اند بخدین اصفرین کہ بر ہر دو اشک جاری اند واحمر بہار کہ رنگ
آن زرد ست وغم کہ رنگ آن سرخ ست یا تشبیہ دادہ شد خط اول بہ غم وثانی
بہ بہار ودرین بیت صنعت لف ونشر غیر مرتب ست فان قلت در میان
عشاق متعارف ومشہور ست کہ تشبیہ دادہ می شود روی معشوق با بہار وروئے
روے عاشق واینجا بر عکس وخلاف معروف ست قلت وللناس فیما یعشقون
مذاہب گاہ تشبیہ میدہند روے عاشق را بہار بسبب شریک بودن ہر دو
رخسار در زردے واشک او را بہ غم کہ در سرخی شریک اند وگاہے تشبیہ میدہند
بہ بہار وغم رخسار معشوق را در تازگے وسرخے وخوشبو وپاکیزگے معنی بیت
بعد از انکہ ثابت کرد عشق دو خط خط اشک وخط لاغرے وبیمارے مانند
بہار یعنے گل زرد کہ او را چشم گاہ گویند کہ در بہار پیدا میشود وعرار نیز میگویند
ورخسارۂ تو وخط اشک مانند غم کہ گل سرخ ست در آب واللہ اعلم بالصواب

معنی دیگر و ثابت گردانید حالت عشق دو خط کریه و لاغرے را مانند گیاه سرخ که اورا بهار نامند بر هر دو صحیفهٔ صفحهٔ روی تو همچو گیاه زرد که اورا غم گویند حاصل معنی آنکه چگونه انکار عشق میکنی بعد ازان که غم دو خط یکے اشک و دیگر لاغرے را بر روے تو ثابت گردانیدند و آن دو خط مشابه اند باین دو گیاه خط اشک در اغشتگی سنجون شبیه است به بهار که گیاه سرخ ست و نشانهٔ بیمارے که همچون خطے ست شبیه و زردے به غم که گیاه زرد ست یعنے بچه رنگ عشق را پوشیده داشتن توانی و خاطر را بر انکار او گماشتن و حال آنکه در گلزار رخسار تست از اشک خونین گل سرخ و از بیمارے دل غمگین گل زرد شگفته و حال پنهان ترا به پیش هر دم بصد رنگ گفته الحاصل ظاهر کرد غم را دو خط یکی از آب چشم و دیگر لاغرے اے زردے و هر دو مشابه بهار و غم بر هر دو رخسار تو پس چگونه انکار کرد دوستی را و پوشیده کرد آنرا دران حالیکه اقرار کرد گوینده شعر کے بجائے میرسد در عاشقے انکار تو * گشته ثابت خط اشک و ضعف بر رخسار تو * نعم

سَرَى طَيْفُ مَنْ اَهْوَى فَاَرَّقَنِي * وَالْحُبُّ يَعْتَرِضُ اللَّذَّاتِ بِالْاَلَمِ

چون خیال دلبرم آمد مرا بے خواب کرد * عشق آرد در میان خرمے ز رنج و الم *

لغات نعم حرف ایجاب معنیش آرے سرے بشب رفتن از باب ضرب طیف آمدن خیال در خواب و بمعنی خیال هم الهوے دوست داشتن از حد سمع تاریک بیدار کردن و بخواب گردانیدن اعتراض پیش آمدن و حائل شدن پیش چیزے لذات در یافتن ملایم الم در یافتن مخالف و بمعنے درد جوهر زرعب گفته میشود و سرى الے فلانة اذا ذهب اليها ليلاً یعنے بشب رفت بسوے فلانه وقتیکه رفت بسوے آن در شب طیف وجه تسمیهٔ طیف به خیال بمعنی خیال زده وجه تسمیهٔ طیف بخیال اینکه کثرت طواف خیال در دل میباشد و بتحقیق خیال طواف میکند به باطن عاشق دمبدم آهوے دوست داشت او را تاریق بمعنے ایقاظا اے بیدار کردن صرف سرے ناقص یائی طیف اجوف واوے اصلش طیوف بود واو یا بدل شد پس ازان

او نام کردند یار را دریای چنانکه در سید بعد ازان تخفیف گرایند بسبب کثرت
استعمال اهوے لفیف مقرون آرق مهموز فاست حسب مضاعف لذت نهد
آن الم مهموز فانحو نعم کلمه ایجاب ست سری فعل ماضی طیف فاعل آن و ضمیر ست بسوے من و من
موصوله ست اهوی صله آن ست و ضمیر مخدوف ست ای اهوه یعنی دوست داشت اورا آرق فعل
ماضی حامل ضمیر طیف ست و مفعول آن وحب مبتدا یعترض خبرش بالالم متعلق ست
باآرق بود یعترض لازمی پس متعدی بسبب بای موحده گردید و جمله محل نصب ست بنابرانکه
آنجمله حال ست از فاعل آرق نکات نعم کلمه تصدیق و جواب استفهام ست و این تصدیق
هرگاه که مقدم شد از کلام مثبت خبر باشد یا باشد استفهام گفت مصنف رح فارق
بفار موزونه آنکه وصل کرده میشود بنا برآگاهی بر نیکه بدرستی طیف یعنی خیال بیدار کرد
اورا از خواب بشتاب و برای معترض اینکه اعتراض کند بدرستی آن خواب نیکند
و رفراق بدلالت قول خود فارقنی پس تحقیق شان اینکه تاریق و اسهار نمی باشد
مگر از خواب و خواب بر عشاق حرام ست چنانچه گفت شاعر شعر عجبا للمحب
کیف ینام ۞ کل نوم علی المحب حرام ۞ جواب داده شود که بسا اوقات عزم کند
عاشق بر خواب برآرزوے اینکه محبوب را بخواب بیند و هر دو چشمش بر سند و هر سانند
بسوے آرزوے او در خواب خود بدلیل قولش والحب یعترض الخ والله در من قال
شعر فیا لیت ضاء الصبح فرق بیننا ۞ و ای نعم لا یکدر الدهر بیننا ۞ والحب یعترض الخ آورد مصنف رح
جمله اسمیه که خبرش دگر ست تا که فائده دهد استمرار و تجدد را چنانکه در قوله تعالی لیستهزؤن
البته در تعجب افگند فاضل رح و نادر تر نمود شان خود را درین ابیات ثلثه زیرا که فرض
کرد رقیب را مدعی و مدعی به حب را و مدعا علیه منکر نفس خود را و بسویش اشاره کرد
بقول خویش تنکر و دمع و سقم که انهمه گواهان اند و ثابت کرد عدالت هر دو تا که متوجه
نشود طعن خصم در اول و ثابت کرد خط چنانکه متعارف ست در دعویهای ناس که بود
تر دو خط و احد پس چگونه دو خط گردید و مقدم کرد شهود را بر خط زیرا که اعتبار
خط تمسک بسبب شهود ست و ذکر سهر و دمع و خسار چرا که بدرستی مدعی می آرد [illegible] را بر روے

مدعا علیہ در ثانی الحال و ہر گاہ کہ ثابت کردند گواہان عدول و ظاہر شد خط موثوق بہ
یعنے محکم کردہ شدہ بآن نمیگذارد بسوی انکار راہ پس لابد اقرار کرد عاشق بدوستی بعد
انکار و دیگر اینکہ ہویدا شد عشق بقولش کہ نعم سری ست الخ و نیز لابد ست از حاکم
و آن ذوق ست یا صاحبانیکہ سوختہ آتش عشق اند فرمود جل جلالہ فَاسْئَلُوْا اَہْلَ
الذِّکْرِ اِنْ کُنْتُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ و عشق پوشیدہ نمیشود و عاشق او را پوشیدن بسبب خوف
ملامت ملامت کنندگان **معنی بیت** آرے شب آمد خیال ذاتی کہ دوست میدارم
او را پس بیدار کرد آن خیال مرا و عشق پیش می آرد لذتہا و راحتہا را با درد و رنج
معنی دیگر آرے بشب سیر کرد خیال آنکس کہ من دوست میدارم او را پس بخواب
گردانید مرا و دوستی حائل می شود بہ پیش لذتہا بواسطہ الم **حاصل معنی** آنکہ عاشق
منکر بود بر سر اقرار آمد و از راہ انکار بر آمدہ و گفت آرے بشب خیال محبوب گرد
خاطرم گشت و مرا بخواب ساخت و عشق بسیار معمورہ لذتہا را بصدمت الم خراب
ساخت **شعر** شب خیالت آمد و خواب من ربود ۔ سیل اشکم شد روان بنیاد
لذتہا ببرد ۔ و ہر گاہ کہ مقر شد و ثابت کرد پس خوف کرد از ملامت ملامت کنندگان
و گفت مصنف رضی اللہ تعالی عنہ یَا لَائِمِیْ فِی الْہَوٰی الْعُذْرِیِّ مَعْذِرَتًا ۔ مِنِّیْ
اِلَیْکَ وَلَوْ اَنْصَفْتَ لَمْ تَلُمِ ۔ ای کہ در عشقم ملامت میکنی معذور دار ۔ گر ترا
انصاف باشد عذرم آرے از کرام ۔ **لغات** لَائِمَۃ و مَلَامَۃ کاہیدن لوم ملامت کردن
ہوے عشق و دوستے عُذْرِی نسبت ست بہ بنی عذرہ کہ قبیلہ اند در عرب
بکثرت عشق مثل مشہور اند و عذر و معذرت بہانہ و معذور داشتن از حد ضرب
العذری منسوب الی العذرۃ وہو قوم من العرب نشأ فیہم العشق ویحکی عن الاصمعی
انہ قال دخلت علیہم یوماً فرایت فیہم اربعین شاباً قد اصابہم السہری المرض المسہر
بانہم یہوے العشق کہ بتحقیق رسید ایشانرا سہر یعنے مرض بیداری و کمخوابی
بسبب اینکہ گرفتار بودند بہوای عشق **انصاف** بمعنی راستی نمودن و از کسی خواستن
جوہر ہوی مقصورہ است از ہوا نفس و جمعش اہواء و میگویند ہذا اشتی اہوی

الی ای احبتی لائمی من کذا یعنی و این چیز دوستر ست نزدم ازان عذری منسوب ست بسوی نبی عذره
و این قبیله ایست که اهل آن نرم دل و بزودی عاشق می شوند و می میرند از عشق بسیار از آنها گفته اند
الهوی العذری آنکه صاحب او معذور باشد در انکار که کرد او را پس عاشق صادق عذر میکند در عشق
خود حرف لائم اسم فاعل ست از لوم مشتق و اصلش لاوم بود اعلال قائل کرده شد لیم در اصل لئوم بود
و هرگاه که ساکن بود لام ساقط میشود همین نحو یا کائنة است لائمی منادی مضاف ست الی الهوی
ای در شان هوی یا بسبب هوی معذرة منصوب ست بنا بر مصدریته ای اعذرک
معذرة مبنی صفت معذرت ست و لو انصفت جمله شرطیه است نکات آورد مصنف رح
کائنة یا و این برای ندای بعید ست با وصف انیکه تحقیق لائم قریب ست نه بعید برای
اشعار بر انیکه لائم بعید ست از من از روی معنی زیرا که او غافل ست از اندوه
من و شوق من گویا که مصنف رح گفت ای لائم غافل از حال ظلم کننده بر من بملامت
معذور میدارم ترا باین ظلم چرا که در میان مردمان رسم جاریست که ملامت می کنند
عشاق پر اشتیاق را پس بدرستی من منصفم و اگر انصاف کنی تو نیز ملامت نکنی مرا چرا که
عاشق محل ملامت نیست زیرا که عنان اختیار بدست او نیست تا که صلح کند دل با او
و از خواص و خاصیت عشق اینکه عاشق خالی از ملامت نباشد تا اینکه اگر باشد
عاشق بادشاه وقت تاهم از ملامت نجات نیابد ای نمی بینی که الله تعالی جل جلاله
پیدا کرد چیزها را باقتضای الوهیت خویش و نه ملامت کرد احدی دران و هرگاه که
اراده کرد اینکه پیدا کند بنی آدم را بنحو آهش محبت اعتراض کردند آن فرشتگان بقول
خود هاکه اتجعل فیها من یفسد فیها و یسفک الدماء و از نیست قوله تعالی حکایت ست
از زن عزیز فذالکن الذی لمتننی فیه و الله در سن قال شعر طاعنان سنگ ملامت
بر زلیخا می زدند چون حسن یوسف تیغ بر زد دستهای شان برید و عاشق صادق لذت
میگیرد از ملامت چنانکه گفت شاعر شعر اجد الملامة فی هواک لذیذة حبا لذکر
قلیلو من اللوام هو آورد مصنف رح کلمه لو نه کلمه ان بنا بر اشعار بر اینکه انصاف از
دشمن محال ست فرض کرده نمیشود مگر چنانکه فرض کرده می شود چیزی از محالات

وانتفاے ملامت وزوال آن نیز محالست لکن محال بر تقدیر محال محال نیست و
درمیان عذری ومعذرة صورت صیغهٔ اشتقاق ظاهرست ومعنی بیت ای ملامت
کنندهٔ من در عشق منسوب بقبیلهٔ بنی عذر که در عرب بعاشقی مشهورانند قبول کن عذرے
عذری راکه وارد ست از جانب من بسوی تو اگر منصف بودے وبر استی عمل میکردی
مرا ملامت نمیکردی معنی دیگر ای ملامت کنندهٔ من در باب عشق که منسوب ست
به بنی عذره بپذیر معذرت از من واگر انصاف داری ملامت مکن مرا حاصل المعنی
آنکه اختیار نمودے ملامت من برای سلامت من مرا معذور دار که بنجوالبست دیده
بر جمال تو یار کشادم ولی اختیار دل از دست دادم اگر تو انصاف میدانستی از ملامتم
معاف میداشتی **شعر** ای ملامت گر جفای خویش از من دور دار * مبتلائے عشق
گشته ام مرا معذور دار * **الحاصل** اے آنکه ملامت میکنی مرا بسبب عشق تو معذور
هستی چرا که عادت مردمان چنان ست لیکن اگر انصاف کنی چنانکه انصاف میکنم
ورحمت کند خدا بر آنها که انصاف میکنند ومنع از ملامت من میکنند ومعاف میدارند
مرا چرا که کار وقتیکه صادر میشود از کار کننده بغیر اختیارش ملامت کرده نمیشود بران
واللہ اعلم بالصواب **عدتک حالی لا سری بمستتر * عن الوشاة ولا**
دانی بمنجسم * حال من از تو گذشته سر من از دشمنان * نیست پنهان درد من
زائل نگشته از دلم * **لغات** العدو العداد دیدن وتجاوز کردن از باب نصر و
عدتک حالی دعاست یعنی عدتک الیک حالی حال صفت وهیئت میان دو کس
ونیز حال بمعنی زمان وصفت کار یکه آدمی بران موصوف باشد مستتر آنچه پوشیده باشد
ومنان استتار پوشیدن مستتر پوشیده وشاة جمع واشی بمعنی سخن چینان دار در انجسام
بریده شدن منجسم بریده شونده **صرف** عدتک ناقص واویست اصلش عدوتک
بود الف را بواو بسبب متحرک بودنش وفتح ماقبلش بدل کردند پس واو حذف کرده شد
بسبب التقاے ساکنین حال اجوف واویست سر مضاعف ست **سوال** در مستتر
دو حرف از یک جنس جمع شدند چرا ادغام نکردند **جواب** بسبب مانع وآن التباس

باب افتعال یا باب تفعیل ست وشاة اصلش وشیت بود با را بالف بدل کردند
چنانکه در قضاة اصلش قضیة بوده است دار اجوف ومهموز اللام بمعنی اسم فاعل ست
از انجام بمعنی عدتک فعل کاف ضمیر مفعول حالی فاعل وتاخیر فاعل از مفعول در اینجا
از نیکه مفعول ضمیر ست که متصل ست بافعل وفاعل غیر متصل ست بان لا بمعنی
لیس سری اسم لا بمستتر خبرش وبای موحده در بمستتر زائده است برای حمل کردن
لا بر ما، اینجمله در محل نصب ست بنا بر انیکه جمله مذکور حال مؤکد ست از وشاة وتعلق
باغط بمستتر یا بقوله عدتک عن سببیه است ای عدتک بسبب الوشاة ولادائے
جمله معطوفه است نکات عدتک از عدو مشتق ست وآن دویدن وشتابے
در رفتن ست ورسیدن ووصل شدن بسوی چیزے واین مراد ست اینجا عدتک
ای تجاوزتک ووصلتک وبلغتک حالی ای هیئتی وحال مؤنث ست باعتبار
هیئت لهذا مؤنث خواند وگفت مصنف رح عدتک الخ لا سرے ای نیست راز من
پوشیده ونیست هیئت من پوشیده از سخن چینیان وساعیان لهذا تحقیق آنها
ظاهر میکنند حال من وبر ملا میسازند راز من نزد تو شیخ مصنف رح ذکر کرد وشاة
وارادہ نمود سعات وبهتاک ورقباء اوشاة جمع واش ست گفته میشود وشی کلامه
ای کذب یعنی دروغ گفت ونیز گفته میشود وشی به الی السلطان وشایة اے
سعی سعایة اعنی سعے نمود در کذب وتهمت وبهتان انجسام بمعنی انقطاع ومشتق ست
از جسمته اذا قطعته فانجسم معنی رسید تر احال من حال آنکه نیست تر من پوشیده
از سخن چینیان نیست در دمن منقطع معنی دیگر تجاوز کند حال من بسوی تو یعنی
تو نیز بحال من ببلاء عشق مبتلا شوے که تر من نیست پوشیده از سخن چینیان
ونیست در دمن منقطع شونده حاصل معنی آنکه ای ملامت گر من باشد که بدرد
من گرفتار شوے وتر من نیست پوشیده از سخن چینیان که آنرا در نوردے
ودردم غیر منقطع وخشم همیشه ملتزم شعر بر سوائی ودردم بے دوا بگذاشت سال
سن ۱۰ خدایا مبتلا گردد ملامتگر بحال من ۱۰ الحاصل رسید تر احال من در راز عشق

۱ بعضی نسخه ها ندارند
۲ بعضی نسخه ها ندارند
۳ بعضی نسخه ها ندارند
۴ بعضی نسخه ها ندارند

من مستتر نیست بر تو سبب سخن چنان و در دمن منقطع شونده نیست از من سبب
غماز سے غماز ان بل ترقی پذیرست ساعت بساعت و دمبدم واللہ اعلم محضتنی
النصح لکن لست اسمعہ + ان المحب عن العذال فی صمم + تو نصیحت
میکنے نیکو و من می نشنوم + عاشقان باشند دائم از ملامت در صمم + لغات
محض بمعنی خالص کردن و ہمین ست مراد اینجا نصح نیکخواہی کردن سمع و سماع شنیدن
و پذیرفتن محب دوست دارندہ عذال جمع عاذل بمعنی سرزنش کنندہ و عذل بمعنی
ملامت کردن از حد ضرب صمم کرے جوہر محضت الشیء اذا اخلصہ و محض الشیء
لبہ نصح اسمع نصیحت ست اسمعہ اے اقبلہ یعنے پذیرفتم اور ان المحب اے عاشق صادق
و کامل عن العذال ای از ملامت کنندگان فی صمم در کری گویا کہ آن نشنید اور اصرف
محضتنی فعل با فاعل ست و نون وقایہ و یاے متکلم ست نصح مفعول ان لکن حرف
شبہ بفعل نیست از افعال ناقصہ ست اسمع فعل ضمیر منفعول متصل با و ست ان حرف
شبہ بفعل محب صیغہ اسم فاعل عذال جمع عاذل ست نحو محضت فعل با فاعل
و یاے تحتانیہ مفعول اوش و نصح مفعول ثانی او اسمعہ خبر لست ست محب اسم ان
فی صمم خبر آنست عن العذال نکات ہر گاہ کہ گفت مصنف رح محضتنی النصح و ہم
پیدا شد کہ اینکہ آن عاشق نصیحت ناصح شاید بشنود پس زائل گردانید و ہم مذکور را
بقول خویش کہ لکن ست ان المحب تعلیل ست برای ماقبل ای لان المحب و این
کلام استیناف ست باعادہ صفت آن چیز کہ استیناف کردہ شد از آن مثل
قول تو برا سے دیگر احسنت الی زید صدیقک القدیم اہل لذلک و این نوع از استیناف
بلیغ ترست از آنکہ آن باعادہ اسم با استیناف عنہ است و احتمال دارد اینکہ باشد
تذییل از قبیل قولہ تعالی وقل جاء الحق و زہق الباطل ان الباطل کان زہوقا
و لام در محب برای جنس ست و محب ابر عذال مقدم کرد برای حصر ای صمم از عذال ست
نہ آنکہ خواند و در غلایند آنہا را لبوسے محبت و تنکیر در صمم برای نوعیت ست ای نوع
از صمم ست نہ صمم متعارف و آن وقر ست در ہر دو گوش کذا فی قولہ تعالی وعلی ابصارہم

نسخہ ۲

۱ از سرگرفتن خبر را بمحب

۲ اعادہ کردن محب را در ان

۳ خبر ان را مکرر کردن

غشاوة ومصرعهٔ ثانی مقتبس از حدیث آنحضرت صلی الله علیه وسلم ست حدیث
حبک الشیء یعمی ویصم بمعنے محبت چیز ترا نابینا وکر ساخته ومیسازد معنی اینکه
خالص گردانیدے برائے من نصیحت را لکن من نمی شنوم آنرا تحقیق که عاشق
از ناصحان درکری ست معنی دیگر اینکه خالص گردانیدی از برای من نیکخواهے را
لیکن من آن نیستم که شنوم آن نیکخواهی را بدرستی که عاشق از ملامت کنندگان
درکری ست از نیکه من عاشقم وگوش هر عاشق از سخن اهل سرزنش ناشنوا ست
حاصل معنی آنکه ای نصیحت کنندهٔ نصیحت خالص از غرض مرا برا صلاح خواندی
لیکن دل من در قید محبت مبتلا ست وگوش من از سماع نصیحت ناشنوا ست
شعر نصیحتهاے خالص گوے ای ناصح برای من * ولیکن نشنود قول تو
گوش نشنوای من * اِنّی تَهِمْتُ نَصِیحَ الشَّیْبِ فِی عَذَلِی * وَالشَّیْبُ اَبْعَدُ
فِی نُصْحٍ عَنِ التُّهَمِ * شیب پندم داد من بردم گمان بد برو * ورچه شیب اندر
نصیحت دور باشد از تهم * لغات اتهام برکسی تهمت چیزے نهادن وبه تهمت
برآوردن التهمة نا واقع برکسی بستن نصیح نصیحت کننده نیکخواهی شیب پیرے
عذل بروزن غضب ملامت وسرزنش کردن از حد ضرب ابعد دورے ابعد دورتر
تهم جمع تهمت صرف اتهام مثال واویست در اصل او تهام بود واورا از تاے
مثناة فوقانیه بدل کرده تا را در تا ادغام نمود تهمت در اصل وهمت مانند تخمه که اصلش
وخمت بود شیب اجوف یائی ست نحو ان ینیخواهد اسم وخبر را پس ضمیر متکلم اسم
ان وان التهمت جمله فعلیه خبر اوست نصیح مفعول التهمت فی عذلی ای بسبب عذلی
وشیب مبتدا ست ابعد خبر اوست عن التهم مفعول ابعد ست واضافت نصیح بسوے
شیب بیانیه است معنی اینکه بدرستی که من متهم ساختم ناصح پیر خود را با آن پند او
نفعے ندارد نصیحت آن وحال آنکه پیر دورتر ست در نصیحت از تهمت که نصیحت پیری
همه از برائے نفع منصوح ست خود غرض درمیان ندارد همچو شیطان ونفس
معنی دیگر بدرستیکه من متهم گردانیدم نصیحت کننده پیرے را در سرزنش خود

وحال آنکه پیرے دورترین چیزہاست در نصیحت از تہمت حاصل معنی آنکه ناصح
پیرے را در نصیحت متہم گردانیدم واو دور بہ تہمت بزاویۂ خوارے ولی اعتبارے
نشاندم وحال آنکه او از تہمت دورست ۵ نصیحت میکند پیرے روا باشد بتدبیرے
زتہمت دورتر نبود کسے از ناصح پیرے الحاصل بدرستیکه من نمی شنوم نصیحت
تو ای ملامت وسرزنش کننده پس تحقیق پیرے که آن دورترین ناصحین ست از
تہمت حال آنکه قبول نمیکنم پند او را پس چگونه سرزنش تو که دران آمیزش تہمت ست
لَوْ کُنْتُ اَعْلَمُ اَنِّیْ مَا اُوَقِّرُهٗ ✤ کَتَمْتُ سِرًّا بَدَا لِیْ سَتْرُهٗ بِالْکَتَمِ بیت گر بدے
علمم که مہمان را نمیدارم بزرگ ✤ کردمے تغییر اسفیدی مویم از کتم ✤ لغات العلم
دانستن ودانائی توقیر شکوه داشتن وشکوہمند کردن وبمعنی تعظیم ہم آمده کتمان
وکتم پنہان داشتن سر راز ونہان وپوشیده بدو پیدا شدن وظاہر گشتن کتم
کاہی ست که بدان موے را رنگ کنند وآنرا وسمه گویند وکتم ہم بمعنی کوه آمده جوہر
او قره از توقیرست بمعنی اعظمه ای تعظیم میکنم او را او وقار اخص ست از عظمت
زیرا که وقار عظمت مع المہابه را گویند یعنی بزرگے بہیبت کتمت ای اخفیت یعنی
پوشیدم بدا لی ای ظہر وتبین لی یعنی ظاہر شد وآشکار گردید مرا سر واحد اسرار ست
وآن بمعنی سخن پوشیده دراز ست صرف کنت اجوف واوی او قر مثال واوی ست
بدا اصلش بدو بدلیل البدو نحو لو برائے تمنا ست یا برای شرط اعلم از افعال
قلوب ست دو مفعول میخواہد وآن مفتوحه با اسم وخبر خود قائم مقام دو مفعول است
و بعضے گویند که مفعول ثانی او محذوف ست ای اعلم عدم توقیرے حاصلا ما نافیه است
کتمت جواب شرط ست سرا مفعول کتمت ست بدا لی صفت سر ست بالکتم متعلق
به کتمت ست فکانت ما او قره ای نه برداشتم عشق را بیانه تعظیم کردم پیرے را آنکه
درمیان محب ومحبوب باشد وآنکه در قلب تست پس آن نہان ترست از سر وکتم
دو معنی دارد یکے نام آن گیاه که وسمه کرده میشود بآن دوم نزد بعضے نام کوه است واینجا
معنی اول مراد ست منه ای من العشق او من الشیب یعنی از عشق یا از پیری ودرمیان

گفتم وگفتم صنعت شبه اشتقاق ظاهرست معنی اینکه اگر می نبودی من که سید استم آنرا که بزرگی
نخواهم داشت آن مهمان را پنهان میدارم تا راز او را که ظاهر شد بر من پیش از آنکه بر غیر من
ظاهر شود و بسیاهی که بدان رنگ کنند معنی دیگر اگر بودم من که سید آنستم اینکه من
تعظیم نمیکنم پیری را پنهان میکردم پوشیده را که ظاهر شد مرا از پیری بوسمه که بان موی را
رنگ میکنند یعنی اگر دانستمی که از ارتکاب مناهی و معاصی حرمت و وقار پیری نگاه
میدارم موی خود را بوسمه رنگ میکردم تا پیری را بحرمت نساختی حاصل معنی آنکه
اگر دانستمی که بمعصیت حرمت و وقار پیری را ببرم و پرده های حشمت پیری را بدست قباحت
و وقاحت میدرم ستر ظاهر شده پیری بگتم کتمان میکردم وخود را بموی سیاه همرنگ
جوانان میکردم شعر چون وقار و حرمت پیری نمیدارم نگاه + کاش این موی سفید از
وسمه میکردم سیاه + الحاصل اگر بودمی دانسته باین طور که عشق چیزی سخت و گرانبار بدانستن
نخواهم توانست گرانی او بزرگی حکم او افشا نمیکردم او را بلکه پوشیدمی بگتم لیکن من
گمان بردم سبک است ظاهر کردم میان خلق و پوشیدم رازش پس ازان ظاهر شد مرا اینکه
بدرستی عشق در گرانی مانند کوه شل فخ و همچو طور راسخ ست یا معنی اینکه اگر بودمی دانا
باین طور که بدرستی من تعظیم نمیکنم پیری را ترک محبت یعنی عشق و محبت عاشق اظهار و
افشاء راز نکردمی بلکه پوشیدمی بگتم که ظاهر شد مرا از پیری وان سر بو دانش ترسانندهٔ
موت سبب گتم که گیاه خضاب ست اعنی وسمه نیل که در هند بان خضاب میکنند می ا
سپیدی موخم پشت و ضعف قوی و عروض اسقام و لحوق آلام انهمه پیام و سلام مرگ ست
اگر بداند کسی بقول شاعر ۵ موی سپید از اجل آرد پیام + پشت خم از مرگ رساند سلام +
فَقَالَ اَمَّارَنِیْ یَا لَشُوْرُ مَا التَّعَظُّتُ + مِنْ جَهْلِهَا بِنَذِیْرِ الشَّیْبِ وَالْهَرَمِ +
نفس فرمان ده به بدها میکند دیوم خراب + وز جهالت پند نپذیرد ز پیری وهرم + لغات
اماره نفس بد فرمای و بسیار امر کننده یا آنکه امر کردن صفت خود ساخته باشد و آن صفت
نفس ست سوی بد بے الفاظ پند پذیرفتن جهل نادانستن ونادانی نذیر ترساننده
است شیب پیری هرم پیری سخت و بسیار پیر شدن جوهر اماره اے نفسیکه

نسبه

امر کند بہ بدے ما التعظت ای قبول نمیکنند پند و رجوع نمی شود بخد انذیر آنکہ رساند
پیغام را و تر ساند از پیرے شیب در صورت سپیدے موست و شیب داخل
شدن مرد در حد پیرے و ہرم آنکہ غالب باشد بر و پیرے و آن کبر سن یعنی کہن سال
و بسیار پیر و در صحاح نوشتہ کہ کبر سن از روے تن باشد و ہرم شیخ فانی را گویند و معنی
شیخ فانی منقطع زندگانی صرف اٰمارہ مہموز الفای ست بر وزن فعالہ سور اجوف
بواویست و مہموز اللام ست التعظت مثال واویست اصلش اوتعظت واو را از نا بدل
کردہ تا را در تاء افتعال ادغام کردند شیب اجوف یائی ست نحو امارہ اسم ان و
مضاف بسوے یای متکلم ست و نصب بر اء مہملہ تقدیرے یا محلی ست با السوء
متعلق ست با تاء مانافیہ ست و آنکس کہ زعم کردہ کہ بدرستی ما موصولہ است و در من
جہلہا من بیانیہ است پس تحقیق سہو کرد آنکس بلکہ مانافیہ و من سببیہ است
جہلہا ای جہل نفس بند پذیر متعلق یا التعظت ست باء موحدہ سببیہ است و اضافت
نذیر بسوے شیب بیانیہ است اگر حقیقۃ شیب مراد باشد و اگر مراد از ان موت باشد
آن موت کہ مسبب است بیانیہ نخواہد شد بلکہ بتقدیر لام خواہد بود چنانکہ در سول الامیر
نکات آورد و مصنف رح کلمہ تاکید زیرا کہ پند نگرفتن بہ پیرے امر بعید ست
فاء برای تعلیل ست آنفاء کہ مفہوم ست آن از بیت سابق و آن عدم تعظیم و توقیر
پیری ست لیکن اٰمارہ بروزن فعالہ است و آن صیغہ مبالغہ است فائدہ بدانکہ
نفوس سہ است نزد محققین مطمئنہ و لوامہ و اٰمارہ و اشارت کرد بسوی آن قولہ تعالی
یا ایتہا النفس المطمئنۃ ارجعی و قولہ لا اقسم بیوم القیامۃ و لا اقسم بالنفس اللوامۃ و قولہ
حکایت ست از حضرت یوسف علی نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام و ما ابرئ نفسی ان النفس
لامارۃ بالسوء الخ پس مطمئنہ آنکہ عادت او طمینان پذیرفتہ باشد کہ بجای دیگر فرمودہ اند
الا بذکر اللہ تطمئن القلوب و لوامہ آنکہ ملامت کند صاحب خود را بر معاصی و مبدم و امارہ
امر میکند بفجور و معاصی و چرا نام شیب نذیر نہادند زیرا کہ پیک مرگ شیب ست و
چہ خوش گفت آنکس کہ گفت ؎ پیام مرگ بگوش تو گفت موے سپید ✦ تو خفتہ بر سر راہے

هنوز انچه رسیده ست معنی اینکه بدرستی که نفس بدفرمای من پند نگرفت از سبب
جهل خود از پند دهنده که پیری دهم ست یعنی سخت پیری معنی دیگر بدرستی که نفس
بسیار امر کننده به بدی پند پذیرنشد از نادانیش بسبب ترسانندهٔ پیری یعنی بپیری
رسیدم و پند پذیرنشدم حاصل معنی آنکه نفس من پیوسته مرا به بیهوده امر مینماید و
ابواب شهوات نفسانی بر روی من میکشاید پند پذیرنشد که روی براه آرد از نادانی
و غرور جوانی را باز گذارد هر چند که پیری او را از قرب مرگ ترساند باز نیاید پیری
داد پس پندیم دل دانای من ✣ ترک جهل خود نکرد این نفس بدفرمای من ✣ الجهل
بدرستی تعظیم نکردم پیری را آن پیری که الم داد مرا نفس بسیار امر کننده پند پذیر
نشد بآن و در عدم پند پذیری عدم توقیر ست والله اعلم ولا اعدت من الفعل
الجمیل قرای ✣ ضیف الم بر اسی غیر محتشم ✣ هم نکرد او کار نیکو بهر مهمانی
که او ✣ بر سرم آمد فرود از من نگشت او محتشم ✣ لغات اعدت آماده ساخت کردن
مهیا ساختن فعل کرد الجمیل نیکو قری مهمانی کردن الم فرود آمدن و آلام نیز راس
سر احتشام بزرگ داشتن محتشم حشمت کرده شده حشمة شرم و هراس داشتن ضیف
مهمان جوهر لا اعدت نه مهیا کرد الم فرود آمد بر اسی ای بر سر من بامعنی علی ست
در بر اسی یا در سر من درین صورت با بمعنی فی باشد قری ضیافت غیر محتشم ای
غیر معظم و بلا توقیر صرف اعدت مضاعف راسی معوز عین ست نحو لا نافیه است
اعدت فعل ماضی معروف و حامل ضمیر نفس ست و جمله معطوف ست بر ما التعظت من
الفعل الجمیل بیان قری ست و آن در محل نصب ست بنا بر انکه حال ست از مفعول
اعدت و اضافت قری بسوی ضیف از قبیل اضافت مصدر بسوی مفعول ست
الم فعل ماضی معروف و حامل ضمیر ضیف ست و جمله صفت ضیف ست بر اسی مفعول
الم غیر محتشم حال ست از فاعل الم نکات قوله ضیف و نار قرے بهر دو بمثال
عرب ست پس قرے عبارت ست از ضیافت و نار القری پس این از بزرگترین
مفاخر عرب ست و شریف ترین مآثر آن و این آن نار ست که در سفر بلند کرده شود

شیب را قبل ازین سیف نام نهاد چرا که بلفظ نذیر تعبیر کرد و شمشیر مشهور در نذیر بودن
و اینجا ضیف گفت زیرا که آمدنش برانیختی مانند ضیف ست و مخوف همچو سیف و فعل حسین را
قری الضیف قرار داد زیرا که سبب کرداریک تعظیم و توقیر انسان ست چنانکه در ضیافت تعظیم
مهمان ست و در ضیف تنکیر تفخیم ست بانوعیته است ای کدام نوع ست از اضیاف چرا که ضیف
غیر مهود ست یعنی اینکه و مهیا نساخت این نفس امّاره از جنس کار خوب که شرع او را حسن شمرده
باشد آنمقدار که با و مهمانی کنند مهمانی را که فرود آمد بر سر من و غیر محتشم ست یعنی دیگر
مهیا نداشت نفس من از کردار نیکو مهمانی مهمانی را که فرود آمد بر سر من در حالیکه ان مهمان
حشمت داشته نشده بود یعنی شرم یا هراس از و ندا شتم یا آنکه مهیا نداشت نفس من
از کار نیکو حاصل معنی اینکه نفس من از کار نیکو هیچ چیز مهیا نداشت و در مهمان سرای
وجود دیده بر استعداد ضیافتی نگماشت جهت مهمان پیری که بر سر من فرود آمد
و صاحب ضیافت بترک وقار و حیایی رعایت حشمت پیش او آمد شعر ضیف پیری
بر سر موی سفید آمد فرو ✤ من ز کار نیک مهمانی ندارم پیش او ✤ الحاصل
نشناختم قدر پیری و حال آنکه آن مهمان بزرگ ست و جلیل از مهمانان
جهان زیرا که شیب مهمانیست فرستادهٔ خدا جل و علا و اضافت کرد پیری را
بنور خود که فرمود پیری نور من ست پس توقیر چنین مهمان بر من واجب بود و لیکن
فوت شد از من تعظیم او و این اعتراف ست بتقصیرات خود و ملامت ست بنفس
خود بسبب بودنش لئیم پس ثابت شد که تعظیم و توقیر مهمانان از عادات بزرگانست
و عدم توقیر آنها از خاصیات لئیمان اللهم ارزقنا توقیر الاضیاف بلطفک و جودک
و کرمک من لی بردجماح من غوایتها ✤ گماید جماح الخیل باللجم ✤
نفس سرکش را زبیراهی که می آرد به راه ✤ چون لجامش اسپ سرکش آورد باراه بیم ✤
لغات ردّ باز گردانیدن از حد بصر جموح اسپ سرکش و مرد هوا پرست جماح جمع
آن بمعنی هاروت و سرکش و حرون نیز غوایت گمراه شدن و بی راه رفتن و گمراهی
خیل اسپ و اسپان لجام لگام لجم جمع آن جوهر بردای بگردانیدن جموح از

جموح فرس وقتیکه مغتر شود سوار آن وغلبه کرد آنرا وجموح از مردم اینکه سوار اند
بر مرکب خواهش نفسانیت پس ممکن نیست گردانیدن شان غواتیه یعنی ضلالت
یعنی گمراهی ناظم علیه الرحمه میفرماید که کدام کس ضامن من میگردد گردانیدن
سرکشی نفس سرکش من چنان سرکش که رام ومطیع نمیشود بسبب سخت گمراه بودن
وبتکاب جهالت ای باز نمیگردد نفس من مانند اسپهای سرکش بسبب لگام عرضکه
اسپان سرکش من هیچگونه باز نمی آید ونمی ماند از سرکشی وغرض از استفهام استبعاد
رد نفس ست بجم جمع لجام وآن معرب لگام ست ونیز لگام آنکه می بندد زن حائض
زیرا که آن نیز منع میکند وباز میگرداند خروج خون را بسبب لگام معرف
بمعنی رد مضاعف ست غواتیه لفیف مقرونست نحو من مبتدا ست ای خبرش
یعنی کدام کس ست معین ومددگار من بردای در رد وآن مصدر مضاف ست
بسوی مفعول من غواتیها متعلق بردست وجاح کنایه از نفس ست ودر کمان
برد کاف تشبیه است وما مصدریه است وآن در موضع نصب ست بنا بر اینکه
صفت مصدر محذوف واقع شده وعامل هو ست رد جاح فاعل برد ست
بالجم ای باستعانت بجم نکات من استفهامیه است بمعنی نفی وانکاری نیست
مرا معین ومددگار در رد جموح واین دو معنی دارد یکی اسپ سرکش انکار کننده
ودیگر نفس که ممکن نیست باز گردانیدن آن از هوای نفسانی پس مراد از جموح
در مصرعه اول معنی ثانی ودر مصرعه ثانی معنی اول ست وبرای فرس جموح نیز دو
معنی اند یکی ذم که مراد از ان عیب ست ودیگر تیز رو ونشاط کننده که این در اسپ
عیب نیست ولیکن این معنی در انسان که بروح خود غالب باشد وآنکس که روح
بروی غالب باشد پس فی الحقیقت آن آدمی ست از روی صورت ومعنی
زیرا که آدمی منسوب ست بسوی آدم علیه السلام ازین سبب ضعیف شد
که خلق الانسان ضعیفا بدانکه نفس مطمئنه روح ست لهذا تشبیه داد نفس امارہ را باسپ
سرکش معنی اینکه کیست که ضامن شود وبه پذیرد مرا در باز گردانیدن از سرکشی که

ناشی شده از گمراهی نفس اماره چنانکه بازگردانیده میشود سرکشی اسپان بلجام ها معنی
دیگر انیکه کمیست که کفیل وضامن شود مرا بباز گردانیدن سرکشی که حاصل ست از سیر اهی
رفتن نفس چنانکه بازگردانیده نمی شود سرکشی اسپ بلجام حاصل معنی انکه
توسن هارون نفس مرا کمیست که بلجام تادیب از سرکشی غوایت باز آرد وانگراهی
وضلالت بشاه راه هدایت رساند شعر چند تازد در ره گمراهی آخر بهر کام * کمیت
آن کین نفس سرکش را در آرد در لجام * الحاصل نیست مرا یاریکه ضامن من گردد
بگردانیدن نفس سرکش از بی راهی چنانکه رو کرده می شود سرکشی از اسپان
سرکش بمد بلجام و تلخیص آن انیکه بازگردانیدن نفس اماره بانسوے از
معاصی کاریست فوق طاقت بشری وجز این نیست که آن شان خالق قوی
وقدیر ست پس اگر استثنا کرد مصرح الله تعالی جل جلاله را از کامین چنانکه
استثنا کرد لبید جنت فردوس را بقول خود شعر سوی جنت الفردوس ان
نعیمها * ستبقی مابعد قال * الا کل شیئ ماخلا الله باطل * وکل نعیم لامحالة زائل *
والله اعلم فلا تتم بالمعاصی کسر شهوتها * ان الطعام یقوی شهوة
النهم * پس مجو بر فعل عصیان کسر شهوتهاے نفس * زانکه قوت میدهد حرص
طعام اندر شکم * لغات روم جستن وطلب کردن وخواستن از باب نصر معصیة
گناه ومخالفت امر ونهی خدا کردن کسر شکستن شهوت آرزوے دل وخواهش
چیزے وآرزوے آن طعام خوردنی تقویت قوی گردانیدن وقوت دادن
نهم بمعنے حریص ومفرط در طعام جوهر لاتتم ای لاتطلب یعنی مجو وطلب مکن مشتق
از روم که بمعنی جستن ست معصیة گناه ومعاصی جمع آن شهوة آرزوی نفس
مشتق از شهت النفس اذا ارادت اللذات ای اشتدت ویحکم نهم بکسر ها بی هوز
بروزن خشن بمعنی حریص ونهمت برترست از همت وهمت عالیست ونفس الامر
ونهمت برترست ازان ونهم بالتحریک بمعنی افراط شهوت ست ودر صحاح نهمت بمعنی
بلوغ همت در چیزے صرف لاتتم اجوف واویست اصلش ترووم هرگاه که سکن

کرده شد لام حذف گردید عین بالتقاء ساکنین معصیته ناقص یائی شهوت
ناقص واوی یقوی لفیف مقرونست نحو لاترم فعل و فاعل آن یشتهی است
دران بالمعاصی ای بسبب معاصی کسر مفعول لاترم و آن مصدر و مضافست
بسوی مفعول طعام اسم ان ست بقوی فعل بافاعل و ضمیر راجع ست
بطرف طعام شهوت مفعول آن ست نکاست لاترم این خطاب ست برای آنکه
صلاحیت خطاب دارد نه برای معین بالمعاصی ای بسبب گناهها و معاصی
صیغهٔ جمع کثرت ست و جمله قولش ان الطعام جامه مستانفه است تعلیل لاترم
واقع گردید معنی اینکه اگر تو طالبی که پند پذیری پس طلب مکن بمعصیت
و نافرمانیها شکستن آرزوهای او را که خیال کنی که او را از معصیت سیر سازی
تا باز ایستد از گناه چنان نیست بلکه بتحقیق طعام قوت می بخشد آرزوی
بسیار خواره را معنی دیگر چون نفس تو حریص ست پس طلب مکن بمعصیتها
شکستن آرزو او را بتحقیق که طعام قوی میگرداند شهوت نفس حریص را بنحوین
حرص بر طعام به بسیار خوردن آن می افزاید حاصل معنی آنکه پند ارزی که
بحرام کردن شهوت نفس تو شکسته می شود و راه وسوس شیطانی بر تو بسته
چنین نیست نمی بینی که حریص طعام هرچند بیخورد حرصش می افزاید و صاحب
جوع البقر اگر گاوی خورد او را شتری باید شعر کم نگردد شهوت از کردن
کار حرام * شهوت نفس حریصان می فزاید از طعام * الحاصل طلب مکن بسبب
بسیار گناهان شکستن طلب نفس سرکش و امر کننده به بدی باین گمان که نفس
بسبب استیفای لذات و چریدن بجراگاه شهوات شکم سیر خواهد شد و شکسته
خواهد گردید خواهش او و پیر خواهد شد و باقی نخواهد ماند طاقت او را بسوی
گناهها پس هرگز چنین تصور مکن و بالتصدیق بدان که نفس رغبت کننده تر است
وقتیکه رغبت دهانی او را لیکن چنانکه باز گردانی او را از معاصی و شهوات
باز گردد و صبر نماید آیا نمی بینی که اگرچه طعام کاسر شهوت ست و لیکن برای انسان

بسیار خوار زیادت میکند حرص و آزرا و میفزاید شهوت لبسوے طعام وقت
رجوع آن و نیست قادر قوش فلا ترم برائے حسن کلام اگر گفتے مصنف علام
علیہ الرحمۃ اللہ الی یوم القیام ولا ترم باوا والبتہ احسن بودے جواب اینکہ
بتحقیق فاے مذکورہ زائدہ است برائے استقامت وزن بامعنی واو
زائدہ است واللہ اعلم وَاِنْ تُفْسِكَ طِفْلٌ اِنْ تُهْمِلْهُ شَبَّ عَلٰى حُبِّ
الرَّضَاعِ وَاِنْ تُفْطِمْهُ يَنْفَطِمِ ۞ نفس چون طفل ست چون شیرش دہی
دائم خورد ۞ ورز شیرش باز گیرے او نخواہد ہیچ دم ۞ لغات نفس جان و تن
وخون و بمعنی انچہ داعی الشہوت از انسان طفل کودک اہمال مہمل فروگذاشتن
شب و شباب جوانی و جوان شدن از حد نصر حب و محبت دوستی و دوست
داشتن رضاع شیر خوردن فطم و فطام کودک را از شیر باز کنانیدن و از
شیر باز گرفتن و باز داشتن از حد ضرب انفطام باز کردن کودک شیر را و از
شیر باز گرفتہ شدہ جوہر طفل نبی ست حینیکہ از شکم افتاد ہنگام احتلام
و وقت قرب از سقوط یعنی قبل از سقوط از شکم مادر آنرا جنین گویند و
طفل را طفل ازان گویند کہ پیروی ہر شئی میکند مانند طفلے وصبی را صبی ازان گویند کہ میل میکند بسوے
ہر چیز خصوصا بجانب لہو و لعب آن تہلہ ای ترک کنی او را اہمل شب جوانی و شروع سن و
آن خلاف پیریست و آن تفطمہ اے جدا کنے او را از شیر مادر یعنی
ترک شیر نوشتے کنانیدن و نام نہادہ شد بنت نبی علیہ الصلوۃ والسلام را
فاطمہ رضی اللہ تعالے عنہا بسبب آن یعنی فطم ای ترک کند عادت
قدیم صرف شب مضاعف ست نحو نفس مبتدا ست کا لطفل خبرش
واِن شرطیہ است تہلہ مجزوم ست بحرف شرط شب جواب ان علے
حب فی موضع النصب ست بنا بر نکہ آن حال ست از ضمیر شب اے
شب کائنا وثابتا علے حب واین نیز شرطیہ است تفطمہ مجزوم ست
ینفطم ایضا مجزوم ست بان لیکن کسرہ دادہ شد برائے قافیہ و دیگر اینکہ

حرف ساکن وقتیکه حرکت داده شود حرکت داده شود بکسره و ازجمله شرطیه معقوست برجمله
شرطیه سابق نکات تشبیه دانفس را باکودک از قبیل تشبیه معقول بالمحسوست
و شدند حالات تشبیه تمام مذکور در بیت پس نفس مشبه است و طفل مشبه به و
کاف از حروف تشبیه است و وجه تشبیه درمیان قوشش ان تهمله و میان قول او
ان تفطمه چنین ست و تشبیه نفس باکودک تلویح ست باینکه نفس اگرچه سخت امر
کننده است بسوے بدے در اصل پیدایش لیکن آن نفس قبول کننده است
بر اے صلاحیت مثل کودک پس تحقیق آن کودک چنانکه پیدا شود اول پیدا
می شود چنین پس باصلاح و تادیب مؤدب و استاد و البوین و غیرهم صلاح پذیر
میشود و در ذکر رضاع که بمعنے ارضاع ست یعنی شیر دادن و انفطام آنکه ضد
اوست پس ذکر طفل صنعت مراعاة النظائر ست چنان صنعت مراعات النظائر
که از محسنات و محسن الکلام ست و درمیان رضاع و انفطام صنعت طباق ست
و معنی بیت اینکه نفس امارہ همچو کودک شیر خوارست اگر و اگذارے آنرا بر شیر
خوردن جوان گردد بر حسب شیر خوارگے و اگر بازدارے او را از شیر باز ماند معنی
دیگر اینکه و نفس همچون کودک ست اگر اهمال میکنی او را و شیر خوردن باز گذارے
جوان میگردد و کلان میشود درحالیکه متمکن بود بر دوستی شیر خوردن و اگر او را از شیر
باز میدارے باز داشته میشود حاصل المعنی آنکه نفس کودک ست با شیر شهوات
آموخته و لب خود را بر پستان مادر هوس در دوخته اگر ش گذارے بحد جوانی رسد
و همچنان شیر جوے باشد و اگر ش از شیر ش باز گیرے ترک شیر کند شعر طفل ست
کی بخود خواهد شدن از شیر نیر * گر ز شیرش باز گیرے میکشد لبها ز شیر * الحاصل
طبیعت نفس و خاصیت او مانند طبیعت کودک ست که اگر گذاشته شود بر صفتی تا آخر
ماند بران تمام عمر خود و اگر ز جر کرده شود و منع کرده آید از صفت ذمیمه ای بدباز آید
چنانکه گفت شاعر شعر النفس راغبة اذا رغبتها * و اذا ترکت الی قلیل تقنع *
و بعض گفته اند که برای نفس صفات ذمیمه اند تمامه اے همه صفات بد دارد

نجور

مگر صفت واحده وآن اینکه مے بردارد آنرا که تو بروے باز میکنے آنرا فاصرف
هَوَاهُ وَحَاذِرْ اَنْ تُوَلِّيَهُ ✤ اِنَّ الْهَوٰى مَا تُوَلِّ يُصْمِمْ اَوْ يُصِمْ ✤ بازگردان
از هوا بر خود هوا حاکم مکن ✤ چون هوا حاکم شود دنیت شود از جان کم ✤ لغات
صرف گردانیدن ارباب ضرب یضرب الهوٰے آرزو حذر ترسیدن و پرهیز
کردن حاذر بترس و پرهیز کن محاذرة وحذار از کسے حذر کردن تولیة حاکم و والے
ساختن تولی نسبت کردن و ولایت وحکومت قبول کردن و نیز تولیه روی فرا
کردن و پشت گردانیدن واین از ضدهاست و والی گردانیدن واین مراد است
اینجا اصماء صید را برجای کشتن وصم عیب وعار وعیب کردن وبیمار گردانیدن جوهر
صرفة عن کذا ای عادلة عنه یعنے گردانیدم اورا از چنین حاذر ای تحذر یعنی بترسان
تولیته دادن ولایت ومتولی عمل گردانیدن اصماء کشتن بر مکان یصم اے یعیب
وینقص اے عنے عیب میکند وناقص میکند مشتق از وصم ست که معنیش عیب وعار ست
صرف اصرف امر مخاطب مشتق ست از صرف هوا یا لفیف مقرون تولی لفیف مفروق
یصم ناقص یائے یصم مثال واوے ست نحو اصرف فعل وفاعلش پوشیده است
در و و مفعول اوش مقدر ست وهوے مفعول ثانی ست اے بگردان نفس را
از خواهش هاے او وحاذر عطف ست بر فاصرف آن تولیه اے از انکه حاکم
گردانی هوے یعنے آرزو را بران هوے اهم ان ست وما شرطیه است بمعنے ان
وحذف کرده شد الف تولے بسبب جزم بنا بر ضرورت شعر یصم جواب شرط ست
او یصم عطف ست بر آن نکات فاء در قول آن فاصرف برای تقریب ست و
این کلام تقریب است برائے قولش که النفس کالطفل ست ودر میان یصم او یصم
صنعت تجنیس خطے وشبه استقاق ظاهر ست معنی انکه چون بیان کرد که منع نفس
برسانیدن آرزوی او بد وخیال محال ست بیان کرد که دوائے تو چیست پس گفت فاصرف الخ یعنے
باز گردان آرزوی آن نفس اماره ونیک پرهیز از ان که حاکم گردانی اورا وتابع او شوی از برائے آنکه
بد رستیکه هوائے نفس هرگاه که حاکم دوالی گردد بکشد بر جای خود که طاقت جنبیدن ندارد یعنے

مبتلا گرداند یا عیب ناک سازد یعنے مائل بفسق و فجور سازد معنی دیگر چون نفس
مائل و راغب شهوات ست پس بگردان ہوا و آرزوے او را و بیم کن ازان کہ
حاکم سازے ہوا ے او را و روے خود را بجانب او کنی بدرستی کہ ہوا و آرزوی
آنکس کہ تو لا کند او را ہلاک میسازد یا معیوب میگرداند حاصل معنی اینکہ چون
نفس مائل بشہوات ست روے او را از آرزوے بگردان و ترک مراد او کن ہمچو
مردان و بترس از انکہ او را بر خود بادشاہی سازے و سر اطاعت در راہ بندگی
او اندازے کہ ہوا بر ہر کس کہ بادشاہ شد ملک وجود او را از عافیت مے پردازد
یا بزارش میکند یا بخوارش معیوب میسازد شعر رو بگردان از ہوا زنہار کام او
مخواہ * میکند آنرا کہ شد بر ملک جانش بادشاہ * الحاصل بگردان نفس را
از آرزو و بترس و ترسان از گردانیدن ہوا و الی بر نفس و حاکم بران نفس بدرستی کہ
اگر گردانیدہ شود ہوا و الی و حاکم بر نفس از دو حال خالی نیست یا اینکہ ہلاک سازد
یا بیمار گرداند تابع خود را وَ رَاعِهَا وَ هِيَ فِي الْاَعْمَالِ سَائِمَةٌ * وَان ہے
اسْتَحَلَّتِ الْمَرْعٰى فَلَا تُسِمْ * نفس را مقہور کن تا در عمل جولان کند * و ربچیزے
انس گیرد باز دارش از ستم * لغات مراعات گوش داشتن و حق کسے مراعا
کردن و نظر کردن در کارے کہ کجا باز میگردد و ملاحظہ نمودن و نگاہداشتن عمل کردار
و کار اعمال جمع سوم چریدن سائمہ چرندہ استحلاء شیرین پنداشتن و شمردن
مرعی چراگاہ اسائمہ چرانیدن جوہر راعہا ای عاہدہا سائمہ اے راعیۃ یعنے
چرندہ استحلت النفس کذا اے اعدتہ حلوا یعنے مے شمارم او را شیرین لاتسم
اے لاترعہ یعنے مچر اصرف راع ناقص یائی ست اصلش راعیہا بود حذف
کردہ شد لام بسبب وقف استحلت اجوف واوی ست اصلش استحولت بود واو
بالف بدل کردند پس ازان ساقط کردند بسبب سکون تاء تانیث و کسرہ دادہ شد
تا در ینجا بسبب التقاے ساکنین اگر کسرہ تبا نداده شدے لازم می آمد التقاے
ساکنین میان تاء و لام تعریف مرعے ناقص یائے لاتسم اجوف واوی ست

نیز اصلش تسوم بود نقل کرده شد کسرهٔ عین بسوے فا پس ازان بدل کرده شد واو
از یا بسبب سکون آن و کسرهٔ ماقبل آن و حذف کرده شد در ینجا بسبب التقاے
ساکنین نحو راعها فعل با فاعل و مفعول ست و هی مبتداء ست فی الاعمال خبر او ست
سائمة حال ست از مفعول راعها با سائمة خبر مبتدا ست بروایة رفع و فی الاعمال
ظرف راعهاست ان شرطیه و هی ثانی فاعل فعل محذوف ست استحلت تفسیر سراے
محذوف ست مرعی مفعول استحلت ست فلا تسم جواب شرط ست **نکات**
در راعها اے نگاهدار نفس را و نفس چرنده اعمال صالحه است هر گاه که مصنف رح تشبیه
داد نفس را با سپان سرکش پس لفظ سائمة که بمعنے چرنده است مناسب ست باو
وان استحلت المرعی و آن اینجا عبارت ست از اشیاء لذت دار دچیز هاے پر شهوت
معنی بیت اینکه نگاهبانی کن نفس را از انکه کارش بیقین در انجامد و آن نفس در
اعمال خیر چرنده است و اگر آن نفس شیرین شمرد چراگاه عمل را پس مچران او را اے
باز دار او را از عمل که خیر اعمال آنست که در وے مخالفت نفس باشد و از عادت متمان
بود و مراد ازان که گفته اند صاحب الورد ملعون همین نکته است **معنی دیگر** اینکه
نگاهدار نفس را و مراعات او کن در حالتی که او در کارها چرنده باشد و اگر این نفس
شیرین شمارد چراگاه را پس او را مچران یعنی نظر کن و احتیاط کن که او نفس بکجا میرسد در حالتیکه
در کارهاے نکو هیده همچو حیوان میچرد و از هر کاری تمتع می یابد یعنی چون میل بلذات کند منع کن او را
ازان **حاصل معنی** آنکه نفس حیوانے چون در سبزه زار اعمال دنیا بچرا در آید چراگذارے
که بهر رنگ که خواهد بر آید چون مرعے را شریف شمارد مگذار که کام چرندگان از لذت
بردارد **شعر** اے چرانده نفس خود را در چراگاه جهان ٭ چون چرا شیرین
شمارد در چرا مازش مران **الحاصل** نگاهدار نفس را در انحالیکه باشد آن نفس
در کردارهاے نیک چرنده اے بدها او را حصهٔ وافر و نرمے بکن بان بر آنکه
گفته شد که اگر نفس تو مطیع تو باشد پس نرمے بکن بان و این معنے در طریق خیر
و فرمان بردار یست تا که باشد آن قوے و برساند ترا بمنزل مقصود پس لیکن

وقتیکه باشد مطیع در طریق شهوت وشیرین شمارد چراگاه را بسوے لذات پس
مجران اورا ای مده اورا بهره کامل تاکه گردد آن ضعیف ونه قوے شود برائے
رفتن بهراه تو بسوے دیه که نام زن آن هواری ست وگرسنه دار اورا وعلاج
کن آنرا تبکالیف شاقه تاکه عادے آن نعمتها نگردد که آن نعمتها مقتضے بسوے
سستی باشند ورساننده بجانب بیهودگے گردد وازین ست قوله علیه السلام
اجیعوا بطونکم واظمؤا اکبادکم واعروا اجسادکم لعلکم ترون ربکم عیانا یعنے گرسنه دارید
شکمهاے خودرا وتشنه دارید جگرهاے خودرا وبرهنه دارید جسمهاے خودرا شاید
که شما ببینید پروردگار خودرا آشکارا واللہ اعلم بالصواب **کم حسنت لذة لئیم**
قاتلة من حیث لم یدر ان السم فی الدسم لذتے کان بامضرت
باشد ارآید بشخص همچنان کس درنیابد آنکه زهرست در دسم **لغات کم** بمعنی بسیار
وچندین تحسین ارائستن ونیکو ساختن لذت معروف ست وادراک ملائم مرد مرد
وآرد نے قاتلة کشنده حیث مکان درایة دانستن ازباب ضرب لم یدر ندانست
سم زهر ودسم پیه وچربے وچرب شدن ودرعربے شحم گویند ش چو هر حسنت
اے زینت لم یدر اے لم یعلم الدسم الشحم **صرف** لذت مضاعف مرد مهموز
لم یدر ناقص یائے ست اصلش یدرے بود یارا ازجهت لم جازمه حذف کردند
سم مضاعف نحو کم خبریه است برائے تکثیر یعنے معنے بسیار پیدا کننده
مضاف الیه محذوف ست ای کم شهوة وکم درمحل نصب ست بنا بر تمیز قاتلة بنصب
داده شد بنا بر حالیة از لذت حال واقع ست لم تدر اے نفس سم اسم ان نے
الدسم خبرش وان باسم وخبر خود مفعول لم تدر واقع شده **نکات** حسنت اے
لبست بالحسن اے ابرز تها حسنة واین قبیحه قاتلة است برائے مرد کما قال اللہ
تعالیٰ عسی ان تحبوا شیئا وهو شر لکم وقوله ان السم فی الدسم درین صنعت تجنیس
مطرف ست وآن ماخوذ ست از قول عرب ان النبیذ بغیر النغم نغم وبغیر الدسم سم
یعنے بدرستی که شراب بدون ترانه غم ودیرانه است وبلا شحم یعنے چیز چرب زهرست

ف
نصب بسبب حسن لذت
واین ان نیست

معنی آنکه چندین بار نیک شمرده است نفس لذتی را از برای مرد درین حال
که کشنده است آن لذت مرد را از ان سبب که ندانست آن مرد که زهر در چرب است
معنی دیگر اینکه بسیار یا بارها چندین تحسین نموده و نیکو شمرده نفس لذتی را از
برای شخصی که صفت آن لذت این بود که کشنده بود شخصی را که تحسین نمود از جای
ندانست آن شخص که زهر در چرب است یعنی نفس لذت کننده را آرایش داد بسیار
شخصی چنانکه او ندانست که در چربی لذت او زهر است حاصل معنی آنکه نفس لذتی
را که از معصیت حاصل کرد و شخص آراسته مینماید و آنرا نزد بصیرت او تحسین
فرماید چنانچه نداند که زهر در لذت ست و خوردن او موجب تلف و هلاکت ست شعر
نفس گر تحسین لذت میکند آن بدعمل * میکشد آخر ترا چون زهر دارد در عمل *
الحاصل ای بسا از شهوات قاتله و قبیحه که زینت داد آنها نفس امارہ بر گروه
بدکاران و آن گروه نمیدانند که بدرستی زهریست آمیخته در چرب و الله اعلم
وَاخْشَ الدَّسَائِسَ مِنْ جُوعٍ وَمِنْ شِبَعٍ * فَرُبَّ مُخْمَصَةٍ شَرٌّ مِنَ التُّخَمِ
خوش بترس از حیلهای نفس در جوع و شبع * که گهی شد گرسنگی بدتر ز سیری و تخم * لغات خشیة ترسیدن و ترسانیدن از حد سمع یسمع و سیته پنهان
و نیست پوشیده و بمعنی کمست و دسایس جمع ست جوع گرسنگی شبع سیری
مخمصه گرسنگی سخت شر بدی و بدتر ربما بسیاری و اند کی تخم جمع تخمه است
بمعنی امتلا ناگوار و بدهضمی جوهری دس و آن اخفاست گفته میشود دس الشئی فی
التراب اخفاه و کل شئ اخفیته تحت شئ فقد دسسه یعنی پوشیده شد چیز در خاک یا
پنهان شدنش در چیزی را که پوشیده کنی تو زیر چیزی پس بدرستیکه پوشیده کردی
آنرا المخمصة ای جاعة شدیدة تخم بمعنی امتلا از کثرت اکل صرف اخش امر ست مخاطب
و ناقص یائی ست تخمه اصلش وخمة واو را تا بدل کردند بسبب ثقالت و ضمیر ان
نحو الدسایس مفعول اخش ست ای اخش من الدسایس یعنی بترس از پوشیدگیها
قوله من جوع و من شبع بیان ست برای دسایس رب برای تقلیل ست و تکثیر

وانجا مراد معنی ثانی است و فار در لفظ فرب برای تعلیل است و رب مضاف و مخمصه مضاف الیه است
شر اسم بمعنی تفضیل ست ای اشر من تفضیلیه است التخمم مجرور من ست و مفضل علیه است و مفضل
مخمصه ست شر واقع شد در بعض نسخه برفع و در بعض بجر بنا بر اینکه لغت مخمصه است و وجه رفع ظاهر نیست
و شاید در کلام مولف انجا قلب ست نکات تنکیر در هر دو یعنی رب و مخمصه برای
تعظیم ست و تکثیر ای گرسنگی شدید و سیری بزرگ و کثیر و حکما گفته اند که نیست چیزی
مضر تر از بدهضمی و قال علیه السلام ما ملا بن آدم من وعاء شرا من بطنه یعنی در تمام
گرسنگی شدید و سیری مدید آفات ست و مرد جاهل یا افراط کننده در جوع ست
پس بدرستی آن جوع میرساند بسوی چیزی که بدتر از تخمم ست زیرا که گرسنگی شدید
گاهی جاری میکناند بر زبان گرسنه کلمه کفر قال علیه السلام کاد الفقر ان یکون
کفرا و در حالت سیری پس بدرستی که سیری میکشاند بسوی بدی دنائی
و کاهلی و بیکاری معنی بیت اینکه و تبرس کمکهای نهانی نفس را از گرسنگی و
از سیری زیرا که بسیار سخت گرسنگی بدتر ست از ناگواری معنی دیگر اینکه
و تبرس از کمکهای پوشیده او که حاصل ست از گرسنگی و از سیری
پس بسیار گرسنگی ست که بتر ست از امتلاهای طعام و آن گرسنگی ست که نفس
اختیار میکند از جهت مشهور شدن بر ریاضت حاصل معنی آنکه از کمکهای
نفس تبرس که اگر پر شد میل شهوت میکند و اگر گرسنگی اختیار کرد طلب تعین و
شهوه میکند شعر در ریاضت گرچه یابی از وصال حق اثر ۰ اے بسا جوعیکه
شر او زیرے بشتر ۰ الحاصل تبرس از افراط در اکل و تبرس از تفریط
در جوع و چنانکه بدرستی تخمه قاتل ست پس مخمصه قتل ست ازان پس بسیار
گرسنه مردار کثرت جوع و بسیار سیر هلاک شد بسبب ناگواری و بدهضمی و در تفسیر
است اگر سوال کرده شوند مردها بعد برانگیخته شدن خود را یعنی وقتیکه برون آیند
از قبرها برخیزند که بکدام سبب و علت هلاک شدید شما جواب اکثر آنها این خواهد بود
که از کثرت اکل نعوذ بالله منها پس بر تو واجب ست اعتدال نه افراط کن نه تفریط

میانہ روے اختیار کن کہ بہترین امور اوسطِ آن گفتہ اند و فرمودند شیخ الاسلام صدر الحق والشرع والدین ابا الوقت رحمۃ اللہ علیہ کہ اوصاف حمیدہ تمام نیک ہستند الا از انجملہ وصفے ست کہ حسن مید ہد جملہ اوصاف را و آن حد اعتدال ست و نیز عقلا گفتہ اند چیزے وقتیکہ تجاوز نمود حد خود را پید اکرد ضد خود را پس جود وقتیکہ تجاوز میکند از حد خود اسراف میگردد و تواضع حینیکہ تجاوز میکند از حد خود تذلل اے ذلت و خوارے میشود و قیاس کن برین بواقی را و اللہ اعلم بالصواب و استفراغ الدمع فی عین قد امتلأت من المحارم والزم حمیۃ الندم پس بباری اشک چشم از دیدہ ہا کان پر شدہ از محارم پس ملازم شو بدرگاہ ندم نعت استفراغ طلب ریختن و طلب خالی ساختن و ہمہ ناتوانے خویش بکار بستن و تہی شدن تن از فرونی ہا کہ در طبیعت باشد و دمع اشک یعنے آب چشم عین چشم امتلاء پر شدن محارم جمع حرام برخلاف قیاس و قیاس میخواہد کہ جمع محرم باشد لزوم بمعنی لازم گرفتن وجدانا شدن حمیۃ پرہیز ندم پشیمانے جوہری در عرب میگوید استفرغت الماء من الاناء اذا ارقتہ منہ تمامہ اے ریختم آب را از آوند وقتیکہ ریختم آب را از ان ظرف ہمہ و دمع آب چشم محارم جمع حرام الزم اے التزم یعنے لازم گیر صرف استفرغ صیغۂ امر ست از استفراغ امتلاء مہموز اللام ست حمیۃ ناقص یائی ست نحو استفرغ فعل با فاعل ست و در آن ممکن ست دمع مفعول او ست و جملہ معطوف ست بر قول مصنف رح و اخش الخ من عین متعلق بہ استفرغ ست و من ابتدائیہ است در امتلأت جملہ در موضع جر ست بنا بر آنکہ صفت عین ست من المحارم متعلق ست بقولش کہ امتلأت باشد و من ابتدائیہ است و احتمال سببیہ بودن ہم دارد نکات گفت مصرح استفرغ ای بکن فارغ و خالی و بظاہر بدرستی در کلام مصرح قلب ست ای خالی کن چشم از اشک و در قلب در اینجا نکتۂ دقیق ست کہ بر صاحب بصیرت مخفے نخواہد شد و نگفت مصنف رح لفظا فض برائے اینکہ لفظ استفرغ ابلغ ست از افض من المحارم ای من الماء

و اطلاق اسم سبب بر مسبب ست و مراد از جمیه اینجا توبه ست ای توبهٔ ندم پس
اضافت بیانیه ست، و در حدیث ست که الندم توبة یعنے پشیمان شدن بر معاصی
توبه ست و در قولش قد استلات من المحارم اشاره ست بسوے روایت
ابو هریره رض و زنا العین النظر اے زنا چشم نظر بد نگریستن ست زن جوان
و امرد را بطرف روایت او نیز مشعر ست که فرمود ان الله کتب علے ابن آدم حظه
من الزنا و النفس تمنی و تشتهی و الفرج یصدق او یکذبه و درین هر دو بیت صنعت
مراعات النظیر و صنعت طباق ست چرا که جمع کرد مصنف رح گریستنے و سیرے
و شدت گریستنے و بدهشی و استفراغ و پر شدن و پر ہیز معنی بیت و طلب یکتین
اشک نما از چشم یا طلب خالی ساختن اشک نما از چشمے که بتحقیق پر شده است
از حرامها و لازم گیر پرہیز کردن پشیمانی از گناهان یا از دیدن گناه و حرام یعنی چشمیکه
از حرام پر شده است از لبهاے مشاهدهٔ حرامها طلب کن کراشک از و
فرو ریزے و پر ہیز به پشیمانی از دیدن حرامها لازم گیر مراد آنکه پرہیز کن پشیمانی
از حرام حاصل معنی آنکه خانهٔ دیده را که از حرام مالامال ست با اشک بنیاز
مغسول ساز و خاطر خسته خود را در دار الشفاء توبه به پرہیز پشیمانی مشغول ساز شعر
تا کے سوے حرام نظر میکنے بگوے * اشکم بریز و خانه چشمان خود بشوے *
الحاصل خالی کن چشم از اشکها گاگریه تا آنکه باقی نماند در هر دو چشم تو چیزے
از اشکها پس زائل نمیشود غبار چشم مگر بگریه وقت پشیمانی قال الله تعالے
فلیضحکوا قلیلا ولیبکوا کثیرا یعنے حکم خدا باین طورست که خنده کم کنن و گریه بسیار
که درین خشنودے پروردگارست و دران نارضامند بودن ستارست حتی که
از خنده نماز و وضو باطل مے شود و از گریه دل منور میشود کما البکاء ینور القلب
یعنے گریه دل را روشنی میدهد و روایت ست در کتب آثار بدرستی که بود بر هر دو
رخسار پر انوار خلیفهٔ دوم احمد مختار صلے الله علیه وسلم که نام نامے او عمر رضی الله
تعالے عنه است دو خط سیاه از کثرت گریه و آه یعنے بسبب روانی اشکها بر بر دو رخسار

مطلع الانوار حضرت ممدوح نشان افتاده بود سبحان الله اینچنین ترسنده
از خدا که حال گریه اش شنیدنی ست وفضائلش از قرآن واحادیث بخوبی ثابت اند
رد افض رسوا کند خدا آنها را که از انجناب عداوت داشته تقرخود سقر ساخته
اللهم ارزقنا محبته خلفاء الاربعة والله اعلم بالصواب وعنده ام الکتاب وخالف
النفس والشیطان واعصهما + وان هما محضاک النصح فاتهمه +
برخلاف نفس وشیطان باش وفرمانش مبر + ونصیحت میکنندت قولشان را
وان متهم + لغات المخالفة والخلاف باکسی خلاف کردن معصیت بی فرمانی
کردن از حد ضرب بضرب ست محض خالص گردانیدن نصح نیکوخواهی کردن
از حد فتح بفتح ست اتهام متهم ساختن الصرف خالف صیغهٔ امر ست مشتق
از مخالفت شیطان اجوف ست اگر باشد مشتق از شبط درین صورت الف ونون هر دو زائده اند
واگر باشد شیطان مشتق از شطن پس صحیح ست درین صورت نون اصلی خواهد بود معصیت ناقص
یائی محض صحیح ست اتهم مثال ست اصلش اوتهم بود واورا تا بدل کردند پس ازان
ادغام کردند اتهم گردید نحو خالف فعل وفاعلش ضمیر مستکن واجب الاستکان ست
نفس مفعولش وشیطان عطف ست بران واعصهما عطف تفسیر ست برای خالف
وان شرطیه است هما فاعل فعل محذوف ست ومحضاک تفسیر ست برای فعل
محذوف محضاک فعل وفاعل ست وضمیر منصوب متصل ست بان وآن کاف ست
که مفعول اول اوست ونصح مفعولش ثانی ست فاتهم جواب شرط ست فان قلت
لفظ وان هما متصله یا شرطیه است قلت نه بل شرطیه است بسبب اتحاد جواب
که آن قولش فاتهم ست معنی بیت اینکه ومخالفت کن نفس وشیطان را وفرمانبرداری
مکن ایشان را واگرچه آن هر دو خالص گردانیدند از برای تو نیک خواهی را پس
متهم ساز ایشان را وترک فرمان بردار ایشان نما اگرچه ایشان خالص گردانیدند
از برای تو نصیحت را مثلاً گویند که عبادت کن پس تو ایشان را متهم ساز درین نصیحت
زیرا که دران حظ خود میجویند که آن عجب وریا ست الحاصل خلاف کن نفس و

شیطان رااے جنگ کن بہر دو سوال نفس را بر شیطان چرا مقدم کردند جواب
برائے اینکہ نفس دشمن تر دشمنان ست پس تحقیق شان اینکہ در حدیث شریف
آمدہ است اعدے عدوک نفسک التی بین جنبیک پس مخالفت بر عدو ظفرست
و بر شیطان فتح ست قولہ وان ہما اے اگر نصیحت کنند نفس و شیطان ترا پس متہم
ساز آنہا را و قبول مکن نصیحت آن ہر دو دلیل برین اینکہ من جرب المجرب حلت
بہ الندامۃ قولہ النصح این کلمہ علامت مکر و فریب ست زیرا کہ گفت ابلیس آدم و
حوا علے نبینا و علیہما الصلوۃ والسلام انی لکما من الناصحین پس فریب کرد
باہر دو و گفتند برادران یوسف علی نبینا و علیہ الصلوۃ والسلام وانا لہ لناصحون
پس کردند انچہ کردند ولا تطع منہما اٰثما او کفورا ۔ فانت تعرف کیدہن الخصم
نمبر ۵ والحکم ۔ ترک کن فرمان ایشان خواہ خصمند خواہ حکم ۔ زانکہ میدانی تو مکر خصم
و ہم مکر حکم ۔ لغات الاطاعۃ فرمانبرداری کردن خصم خصومت کردن حکم داد گر
معرفت شناختن کید مکر و بد سگالی کردن از حد ضرب نحو لا تطع نہی ست از اطاعت
خصما مفعول لا تطع ست و لا حکما عطف بران ست و لا زائدہ است چرا کہ آن
واقع شد بعد نہی منہما حال ست از خصما و لا حکما فانت پس فا درین برائے
تعلیل ست و آن مبتدا ست تعرف خبر آن ست کید مفعول تعرف ست و ضمائر
کیدہن بسوے خصم از قبیل اضافت مصدر بطرف فاعل ست قولہ ولا تطع
عطف ست بر و اعصہما فان قلت لدام وجہ صحت عطف و اعصہما بر خالف
ست و حال انکہ این جملہ از روے معنی تاکید ست برائے ہر دو و کمال اتصال
مانع از عطف ست پس چگونہ درست می شود عطف و لا تطع در معصیت و عدم اطاعت
ہر دو متحد اند از روے معنی قلت مخالفہ در امر مصدق قول تعالی فلیحذر
الذین یخالفون عن امرہ و عصیان در نہی مصدق قول تعالی لا یعصون اللہ
ما امرہم گفت در تفسیر اے ما امرہم بالامتناع عنہ و امتناع کنایہ ست از نہی اے
لا یعصون اللہ ما نہاہم و دلالت میکنند بران سیاق کلام وان قولہ تعالی و یفعلون

مامورون ولیکن وجہ صحت عطف ولا تطع بر ما قبلش پس تحقیق آن امر ست
در جاے مخالفت نفس و شیطان و نافرمانی ہر دو معاً و اینجا نہی ست از عدم اطاعت
ہر یک از ہر دو جدا جدا و احتمال دارد اینکہ باشد مراد از مخالفت قہر نفس و جہاد
با شیطان و از معصیت عدم اطاعت ہر دو و احتمال دیگر دارد اینکہ باشد
مخالفت ہر دو بہ بجا آوردن امور خدا و نافرمانی ہر دو بعد اتیان منع کردن از ان
از طاعات و حسنات و مراد بعدم اطاعت عدم اتیان باوامر ہر دو خصم کہ آن
نفس ست و حکم کہ آن شیطان ست و در حدیث ست ان الشیطان نضع عرشہ
علی الماء الخ ولام در خصم و حکم برائے عہد خارجے ست ای مکر و فریب آن خصم و
حکم مذکورین کما فی قولہ تعالے کما ارسلنا الی فرعون رسولا فعصے فرعون الرسول
و معنی بیت اینکہ و فرمان بردای مکن از نفس و شیطان خصمے و نہ حکمے را پس
بدرستی کہ تو می شناسی کید خصم و حکم را یعنے از نفس و شیطان یکی خصم گردد کہ با تو
در جنگ باشد و یکی حکم گردد کہ میان تو و آن دیگرے حکم کند پس تو فرمانبردارے
ہیچ یکے مکن کہ تو کید و مکر خصم و حکم دانستہ و در ین بیت تلمیح ست یعنی اشارت
ست بقصہ و حکایت جنگ صفین کہ میان امیر المومنین علی رضی اللہ تعالی
عنہ و معاویہ واقع شدہ بود و عمر بن العاص خصم علیؓ بود و معاویہ او را حکم
ساخت میان خود و علیؓ و او از جہت معاویہ حکم کرد حاصل معنی اینکہ نفس
و شیطان با تو دو خصم اند ایشان را با خود محرم مساز و زینہار کہ در وقت
محاکمہ خصم را حکم سازے کہ حکم از جہت دشمنان کند و ترا در محکمہ قضا اسیر
حکم ایشان کند شعر نفس و شیطان با تو خصمانند در بند ستم ہیچ عاقل خصم را
بر خود نگرداند حکم ✦ اعوذ باللہ من النفس والشیطان ای پروردگار محفوظ دار
از شر این دشمنان پوشیدہ کہ بندہ ضعیف چگونہ از کید اینہا جانبر گردد
اگر تو مددگار و معین او نباشے استغفر اللہ ربی من کل ذنب واتوب الیہ
استغفر اللہ من قول بلا عمل ✦ لقد نسبت بہ لذے عقم ✦

عقم میکنم استغفر اللہ از کلام بی عمل ✤ بچہ میخواہم ازان زن کو بود صاحب عقم ✤
لغات استغفار آمرزش خواستن قول گفتن عمل کردار عقم نازائیدن **جوهر**
استغفار طلب مغفرت از اللہ تعالی ماخوذست از مغفرت وآن بیضہ است اے
کلاہ کہ بر سر دارند در جنگ تا بپوشد سر را پس گویا مستغفر میگوید یارب ستر فرما
بمغفرتک ورحمتک کما یستر المغفر الراس اللا پس ای رب بپوش گناہان مرا بامرزش
خود و رحمت خویش چنانکہ می پوشد کلاہ سر پوشندہ نحو استغفر فعل و فاعلش
پوشیدہ است در واللہ مفعول استغفر من قول مفعول ثانی آن بلا عمل در موضع
جر ست بنا بر انیکہ صفت قول واقع شدہ است ای قول چنان قول کہ غیر ملابس بعمل است
لقد نسبت جواب قسم مقدر ست ای واللہ لقد نسبت بہ اے بقول نسلا مفعول
نسبت لذے عقم اے الی ذی عقم الحاصل پناہ میجویم از طلب چنان بخشش کہ لسانی نبخشد
پس استغفار صحیح و بکامل آنکہ طلب آمرزش کنم بخدا بقلب صادق و لسان موافق
بدل پس قسم خدا بتحقیق بچہ میخواہم ازان زن کہ عقیمہ است واین تعلیق بالمحال است
یعنے اگر باشد برای زن عقیمہ اولاد باشد استغفار زبانی توبہ کاملہ والا فلا اذا فات
الشرط فات المشروط قال اللہ تعالی لم تقولون مالا تفعلون معنی بیت اینکہ
طلب آمرزش میکنم از خدای تعالے از گفتار بے کردار ہر آئنہ بدرستی کہ نسبت کردم
باین گفتار بی کردار نسل وتبار را بسوے خداوند نازاینده و استغفار میکنم از گفتار
بی کردار کہ مردم را وعظ گویم و پند گویم و خود بران عمل نکنم پس چنان باشد کہ نسبت
کردہ باشم فرزند را باکسیکہ عقیم ست **حاصل** معنی آنکہ مردمان را بگفتار کار میفرمایم
و خود بکردار درنمے آیم چہ عمل ندارم در روے گفتار سوے پند کردہ ام قول من
عقیمہ است و من بدو نسبت فرزند کردہ ام **شعر** پند میگویم کسان را خود نمی آیم
بکار ✤ میکنم نسبت بگفتار عقیم خود تبار ✤ واللہ اعلم بالصواب آمرتک الخیر
لکن ما اہتممت بہ ✤ وما استقمت فما قولی لک استقم ✤ امر کردے تو
بخیر و من نکردم ہیچ خیر ✤ رستی در دین نکردم راست بین شو گفتیم ✤ **لغات**

امر فرمودن جز نیکوے ائتمار فرمانبرداے کردن استقامتہ راست شدن وطلب
شادن و در عرف شرع ملکہ ایست کہ حاصل می شود از ائتمار بامورات وانتہا بمنہیات
نحو امرت فعل با فاعل وکاف ضمیر متصل بان مفعول اوست وخیر مفعول ثانی اوست
واصل آن بایاست گفتہ می شود امرتہ بکذا بعد ازان حذف کردہ شد ووصل کرد بفعل
گفتہ اند ماتہمرت بضم تار فوقانی وفتح آن وہمچنین دما استقمت پس اگر باشد بضم پس
ظاہرست وخطاب بکاف دیگرست واگر باشد بفتح پس گویا روح راعتاب میکنند نفس
پس میگوید ورا امر کردم ترا بہ نکوئی پس غالب شدے تو بر من ونافرمانی کردے
مرا اے نفس یعنی شعر امر کردم ترا بہ نیکی لیکن کار نکردم خود بدان امر واستقامت
نگرفتم خود در راہ طاعت حق پس چیست گفتار من ترا کہ اقامت گیر دمرا دانکہ بندہ
خود بہ پند خود عمل نکند پند او در کسان اثر ندارد الحاصل امر کردم ترا بخیر ای صاحب
ولیکن نکردم نیکی را بہ برابرے واستقامتہ ونہ برابرے کردم ونہ استقامت کردم
پس بدرستی من ازان کسان ہستم کہ خطاب فرمود آنہا را خدا تعالیٰ بقولہ تعالیٰ
کبر مقتا عند اللہ ان تقولوا مالا تفعلون قولہ فاقولے لک استقم ای شئی ہذا ای ہمین شئی
بیت کی سزا باشد بہ پرسیدن ترا حالم بہ بین * استقامت ناگرفتہ گومست
شو مستقیم * ولا تزودت قبل الموت نافلۃ * ولم اصل سوے فرض
ولم اصم * نیت ہرگز نکردم بہر زاد آخرت * در نماز وروزہ جز فرض نیاید
از تنم * لغات تزود توشہ برداشتن موت مرگ نافلہ نماز نفل صلوۃ نماز صوم
روزہ داشتن فرض بدیدن واندازکردن جوہر تزودت اللحم ای اتخذتہ زادا الصلوۃ
لغۃ الدعاء وشرعا ہی عبارۃ عن افعال معلومۃ وارکان مخصوصۃ الصوم لغۃ مطلقا
وشرعا الامساک عن الاکل والشرب والجماع نہارا بنیۃ من اہلہ صرف تزودت
اجوف واوی ست موت مانند آن اصم صلہ صوم حذفت الواو بسبب التقاے
ساکنین پس کسر دادہ شد میم برای رعایت قافیہ وشمار نشد محذوف زیرا کہ این
حرکت عارضی ست اعتبار کردہ نمیشود بر مانند آن النحو ولا تزودت فعل با فاعل

قبل ظرف ولا تزدد ست نافلة مفعول آن ولم اصل عطف بر لا تزدد ست سوی
مفعول ولم اصل اگر باشد النکات نافلة تنکیر دران برای تقلیل ست واین نکره
در خیر نفی اے نکردم نافلة تقلیل ہرگز قولہ ولم اصل از قبیل تکمیل ست زیرا کہ کلام
سابق در دہم مے اندازد بدرستی کہ ناظم رح نخواند فرائض پس زائل کرد این وہم را
بقول خود ولم اصل سوے فرض ومعنی بیت توشہ برنداشتم برای سفر آخرت پیش
از مردن ہیچ عبادت را کہ صفتش این نیست کہ زیادہ است بر فرائض ونگذاردم نمازی
غیر فرائض ونگرفتم روزہ غیر روزہ ہمین فرض اکتفا کردم ونہ کوشیدم در تحصیل
چیزے کہ در روز قیامت ازان موجب رفع درجات من باشد بیت من چرا
ہمرہ سفرم بی توشۂ با قافلہ ۞ نی مرا صوم تطوع نی نماز نافلہ ۞ الحاصل غنیمت
شمردم حیات را پس نخواندم دران آنکہ بلند کند درجات مرا دآن فعل نوافل ست
کہ وصل کردہ شدہ اند برائے بندہ برائے ایصال بسوے مقام محبت قال النبی
صلے اللہ علیہ وسلم حاکیا عن ربہ لا یزال العبد یتقرب الی بالنوافل حتی احببتہ فاذا
احببتہ لکنت سمعہ الذے یسمع بہ وبصرہ الذی یبصر بہ ولسانہ الذے یتکلم بہ ویدہ
الذے یبطش بہ فبی یسمع وبی یبصر وبی ینطق وبی یبطش لم اصم ای نداشتم روزہ را
غیر فرض بدلالت قول خود سوے فرض پس بدرستی آنکس کہ نخواند صلوۃ نافلہ کہ
این آسان ترست از صوم پس چگونہ روزہ دارد کہ آن سخت تر ومشکل ترست
ازان واللہ اعلم بالصواب ظلمت سنۃ من احیی الظلام الی ۞ ان اشتکت
قدماہ النصر من ورم ۞ من ستم کردم بسی بر سنت خیر الرسل ۞ آنکہ از احیای
شبہا پاے او کردے ورم ۞ نعات ظلم بیداد کردن سنت راہ احیاے
زندہ کردن ظلام تاریکی اشتکاے گلہ کردن قدم پاے ضرزیان وسختی ورم آماس
گرفتن جوہر ظلمت اے ترک کردم وتجاوز نمودم احیی الظلام ای قیام کرد در
شب تار واینجا کنایہ از سیاہی شب ست واحیا الظلام کنایہ از قیام شب ست
سنت راہ جاے کردہ شدہ در دین سوا سے فرض وواجب صرف سنت

مضاعف ست اجی بصیغت مقرون ست اشتکیت ناقص یائی اصلش اشتکیت
یا را از الف بدل کردند بسبب حرکت و فتح ما قبل آن پس ازان حذف کرده شد بسبب
التقائے ساکنین از روے لفظ و خط بسبب بودن هر دو در یک کلمه ضرمضاعفت
ورم مثال واوی ست نحو ظلمت فعل با فاعل سنت مفعولش و مضاف ست اسبوے
من واین موصوله است اجی فعل ماضی و حامل ضمیر موصول ست و جمله صلهٔ من ست
والی برائے انتهائے غایت ست ان مصدریه است اشتکیت فعل مجرد ربتاویل
مصدر ست و جار و مجرور متعلق بقوله اجی ست قدماه فاعل اشتکیت ست ضر مفعول
آن من ورم من سببیه است واین متعلق بضرست ای بسبب ورم یا بیانیه است
ای ضرر ست از جنس ورم نکات ظلمت تقریر ست بقولش ولا تزدد ت ازین مم
جدا کرده شد و گفت من اجی انظلام و نه گفت سنت تا که باشد مقرر برای حکم سابق
درمیان ظلمت و ظلام صنعت مشبه الاشتقاق ست و فرق میان ظلم و تعدے
اینکه بدرستی ظلم مستعمل ست در نقص و تعدے در زیادت دارین ست قوله علیه الصلوٰة
والسلام و ندا وضوئے و وضوء الانبیاء من قبلی فمن زاد علی ذلک اوفقص
فقد تعدے و ظلم و فرق درمیان حدیث و سنت اینکه بدرستی حدیث
عبارت است از قول آنحضرت صلے الله علیه وسلم و سنت
اطلاق کرده می شود بر قول و فعل و سکوت آنحضرت صلعم پس
سنت اتم است معنی بیت اینکه ظلم کردم طریقهٔ آن کسی را که زنده کرد اینده
است شب تاریک را در عبادت تا بغایتے کوشش نمود که در استادن
نماز شب شکایت کرد پایهاے مبارک او از ضرر آماس یعنی چندان نماز گذارد که
پایهاے مبارک او از ورم متالم شده آنچنان بود که آنحضرت صلعم در شبها
نماز بسیار میگذارد و یک قدم می ایستاد و پایهاے المهر آنحضرت صلعم آماس میکرد
و مراد از ظلم نقص حق او ست و وفا نا کردن در آنچه سزاوار ست پس وضع شی در غیر
موضع خود باشد و این ست معنی ظلم شعر ظلم کردم سنت او را که شبها در ظلام

پاے او کردے ورم از بسکہ فرمودے قیام ٭ الحاصل ترک کردم سنت
آن رسول صلے اللہ علیہ وآلہ وصحابہ وسلم کہ زندہ کردشبہا را بسبب قیام و
ایام را بسبب صیام زیرا کہ صیام وقیام مثل توامان ہستند پس آنکس کہ باشد
معاملۂ او در شب با قیام باشد معاملۂ او در روز با روزہ از روے عادت کہ
ورم کردند ہر دو قدم مبارک روایت ست کہ آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم
نماز می گزاردند در شب تا انیکہ صاحب ورم شدند ہر دو پاے انور آنحضرت
صلعم غایت انیکہ نازل شد سورۂ طٰہٰ مَآ اَنْزَلْنَا عَلَیْکَ الْقُرْاٰنَ لِتَشْقٰٓی اے
نازل نکردم بر تو قرآن را برا ے انیکہ ہلاک کنے تو نفس خود را بسبب عبادت
وچشانی تو نفس را مشقت پس عرض کردند اصحاب رضوان اللہ عنہم اجمعین
آیا مشقت میکشے بر خود وحال انیکہ تحقیق بخشش فرمود ترا اللہ تعالیٰ وآمرزید
آنچہ مقدم ست از گناہ تو وآنچہ موخر ست پس فرمودہ آنحضرت صلعم آیا پس
نباشم من بندۂ شکر کنندہ وقولہ ظلمت سنۃ من احی الظلام اے ترک کردم
قیام شبہا وروزہ ہاے روز وضائع کردم شبہا وروزہ ہا را در اشتغال بفائدہ
واللہ اعلم بالصواب وعندہ علم الکتاب وَشَتَّ مِنْ سَغَبِ اَحْشَآءُہٗ وَطَوٰی
تَحْتَ الْحِجَارَۃِ کَشْحًا مُتْرَفُ الْاَدَمِ ٭ سنگ بستی بر شکم از جوع آن نازک بدن
میکشیدی زیر سنگ آن پہلوے نازک ادم ٭ لغات الشد استوار ومحکم
بستن از باب نصر سغب گرسنگی احشاء جمع مشار درون تن وکرانۂ جاے وانچہ
درمیان شکم باشد از جگر وسیر وروده وسغب سین مہملہ است نہ شین معجمہ وگفتہ میشود
کہ فلان کس لطیف الحشاء ست ای دقیق الخاصرہ یعنے باریک ونازک پہلو ومراد اینجا
معنی ثانی ست طوی در نوردیدن از باب ضرب حجارت سنگ در بعض نسخہ بجای تحت لفظ شیب کہ
بمعنی قرص سنگ ست واقع شدہ کشح وکاشح تہیگاہ مترف نرم ونازک ونعمت تواسا یش لاترف
بنعمت پرورده شدن ومراد اینجا ظاہر پوست اوست کہ آنرا بشرہ گویند ادم وادیم
جوہر شد اے محکم بست سغب اے جوع طوے اے جمع کرد کشح وکاشح

اے خاصرۃ مترف اے ناعم ادم ظاہر جلد صرف شد مضاعف احشار
ناقص واوی ست طوے لفیف مقرون ست و واوش بالف بدل نشد
باوصف متحرک بودن وفتح ماقبلش زیراکہ اعتدال لام منع میکند اعلال عین را
مترف اسم مفعول از اترافست نحو شد فعل ماضی معروف ست ما فاعل
حامل برای ضمیر من ست وآن عبارت ست از انحضرت صلے اللہ علیہ وسلم
وآن عطف ست براحی اے وسنۃ من شد من جار سغب مجرور جار بامجرور
متعلق ست بقولہ شد احشارہ مفعول شد ست وطوے عطف ست برقولہ وشد
کشحا مفعول طویت تحت الحجارۃ حال ست از مفعول کہ کشحا ست ای شوندہ زیر
مترف صفتہ کشحا ومضاف ست بسوے ادم واضافت لفظ غیر مفید تعریف ست
نکات من سببیہ است وتنکیر بنا بر تفخیم وتکثیر ست ای از گرسنگے بزرگ وبسیار
وطوے درین صفت ابہام وتوریہ است زیراکہ بدرستی اورا دو معنی ست تعمد للجوع
ای پوشیدن گرسنگے وطے اے درنوردیدن وتعمد للجوع در اصطلاح صوفیہ
آنکہ روزہ دارد بروز ونخورد درشب چیزے مگر افطار کند بآب وغیرہ وتقریب اینجا
دگر گرسنگے ست وآن معنی اول ست ومراد معنی ثانی ست ودرین اشارہ است بسوے
آن کہ بروایت کردہ شد بدرستی نبی صلے اللہ علیہ وسلم بسا اوقات بودند کہ می بستند
رودہ ہاے خود را بسنگ وی پیچیدند پہلوے نازک خود را برای پوشیدگی گرسنگے
وخمصہ چنانکہ مشہور نزد یک ودور ست معنی بیت اینکہ محکم گردانید از گرسنگے
رودہ ہاے خود را ودر نوردید سنگ تہیگاہ خود را وبتنعم پروردہ شدہ بود پوست
نازک یعنے از گرسنگی شکم خود را محکم ساخت ونیگاہ خود را کہ پوست او بنعمت وناز کے
پرورده بود ودر زیر سنگے نوردیده ساخت شعر جان ما باد فدائے مصطفے کو از کرم
اختیار جوع کرده سنگ بسته بر شکم + الحاصل ترک کردم سنت آنکس کہ محکم بست سنگ را
بر شکم خود بسبب جوع یعنے نہ بستم سنگ را بر شکم خود از روے گرسنگی تاکہ در متابعین
دوشوار نیفتم در مقامات سختی وخمصہ واین اقرار ست بتقصیر خود در امور دینیہ وتنبیہ است

بر انیکه بنده وقتیکه اراده کرد که واصل شود بمقام قرب خدا و اعلی لائق ست
که ترک کند لذات خبیثه و دنیهٔ دنیا را و الله تعالی اعلم وَرَاوَدَتْهُ الْجِبَالُ اَشْمَمُ
مِنْ ذَهَبٍ + عَنْ نَفْسِهٖ فَارَتْهَا اِيمَا شَمَمٍ + کوه از زر کرد خود را عرضه نا کرد و
قبول + روے گردانید نان آن مصطفٰے خیر الامم + لغات مراودة آمد و شد
کردن مفاعله ست از رود و آن رفتن و آمدن ست و مراد کارے در خواستن
از کسی با مدن و رفتن تا او را بفریب جبل کوه جبال جمع ست اشم بلند شم جمع
ذهب زر اراءة نمودن شمم بلند در بینی ایما شمم چه بلند و عظیم ست و ما زائده است
جوهر راود اے جا یعنی آمد و ذهب اے رفت جبل علم ست شمم من الشمم
وهو ارتفاع الانف ای بلندی بینی صرف راود فعل ماضی ست از مراودة
و آن اجوف واوی ست جبل صحیح است شمم مضاعف ست ارے ممیز عین و ناقص
یائی ست همزه را برائے کثرت استعمال حذف کردند و نه ادغام نمودند در ان
بسبب التباس بناء نحو را ود فعل جبال فاعلش و ضمیر متصلش که عائد ست
بجانب رسول الله صلے الله علیه وسلم مفعولش سوال چرا مقدم کردند ضمیر
مفعول را جواب بسبب بودنش متصل بفعل اشم صفت جبال ست من ذهب
حال ست از فاعل که آن از جبال ست ای حال بودنش از زر عن نفسه بنبے
صلے الله علیه وسلم آرے فعل حامل ضمیر آنحضرت صلعم ست ها ضمیر منصوب متصل
بآن ست عائد بسوے جبال مفعولش اول و مفعول ثانی محذوف ست ای ارتها
شمما و اے شمم صفت موصوف محذوف ست ای شمما مقولا فی شانه ای شمم
وهذا کقولک مررت برجل اے رجل کامل فی الرجولیة نکات و در ذکر لفظ راودت
تلویح ست بآنکه آنحضرت صلے الله علیه وسلم مثل یوسف علیه السلام اند و بودن جبال
عاشق بران حضرت صلعم مثل زلیخا ست و زردے رنگ جبال دلیل صباحت
اوست از روے زر بودنش پس گویا معنی او اینکه فریفت و فریب داد او را جبال
از ذات خود چنانکه فریب داد زلیخا یوسف علیه السلام را از ذات خود پس محفوظ ماند آنحضرت

صلعم از فریب او چنانکه محفوظ ماند یوسف علیه السلام از مکر زلیخا و این بیت مکمل بیت اول است
زیرا که بدرستی و هم پیدا بود و اینکه فقر و فاقه آنحضرت صلے اللہ علیه وسلم شاید که
اضطراری بود پس تأمل کرد آنرا ناظم رح بقول خود و راوده تا آخر بالکه ثابت شد
اینکه فقر آنحضرت صلے اللہ علیه وسلم اختیاری بود معنی بیت درخواست کرد
صلے اللہ علیه وسلم را کوههای بلند از نفس آنحضرت صلعم که او را تصرف کند و با او
التفات فرماید بطریق مخادعت یعنے کوههای زر او را می فریفت که تصرف کند
او را آنحضرت صلعم چه بلند همت نمود او را که اصلا در تصرف نکرد و این تلمیح ست
بآنکه آنحضرت صلعم را حق سبحانه تعالے عرض فرمود که اگر خواهی کوههای مکه را
بجهت تو طلا سازم و آنحضرت صلے اللہ علیه وسلم اختیار نفرمود حاصل معنی آنکه
کوههای بلند از زجاجه سنگ بر سینه میزدند نزد آنحضرت صلعم که از مادرج
کن و ما را در جمله اموال خود درجه کن آنحضرت صلعم باستغنای بلند همتے نمود که
ایشان پست شدند و از درست کاری او شکسته شدند شعر کوههای زر شده
خاک ره سلطان جود ۔ زانکه با آن همت عالی بلند بها نمود ۔ الحاصل ذات
ستوده صفات آنحضرت صلے اللہ علیه وسلم با وجود شاهی ترک شاهی فرموده
فقر را فخر خود فرمودند وَاَكَّدَتْ زُهْدَهٗ فِيْهَا ضَرُوْرَةٌ + اِنَّ الضَّرُوْرَةَ لَا تَعْدُوْ
عَلَى الْعِصَمِ ۔ با ضرورت پاک بود شش ترک دنیا پیش کرد ۔ از ضرورت
خسته نبود آنکه دور ست از حرم ۔ لغات تاکید استوار کردن زهد پرهیزگاری
و ناخواستن مراد ترک رغبت دنیاست ضرورت عجز و بیچارگے و ناگزیر شدن
از چیزے عدد عددان از حد گذشتن و تجاوز نمودن از حد و ظلم کردن عصم
جمع عصمت و آن نگاهداشتن و بند ست و در شرع ملکه که مانع از جور باشد صرف
اکدت مهموز الفاست ضرورة مضاعف ست تعدو ناقص واوی ست
نحو اکدت فعل ماضی ست از تاکید زهده مفعول آنست و آن مصدر مضاف
بسوے فاعل فیها مفعول زهده است ضرورة فاعل اکدت ست اِنَّ میخواهد

اسم وخبر را ضرورة اسم آنست لاتعد واخبر اوست علی العصم متعلق ست
باتعد وانکات مقدم کردہ شد مفعول بر فاعل برائے اہتمام شان آن
یا برائے حصرای ما اکدت ضرورتہ الا زہدہ فیہا اے فی الجبال الذمیتہ ضرورتہ
ای فقرہ وفاقتہ وقولہ ان الضرورتہ الخ از قبیل تذییل ست مثل قولہ تعالے وقد جاء
الحق وزہق الباطل ان الباطل کان زہوقا ودر تعد وا معنی تغلب ست ازین جہت
متعدے بہ علی کردہ شد ومخفے نیست درین بیت انچہ از مبالغہ است زیرا کہ
ظاہر کلام اینکہ گوید وشکست نکرد زہد آنحضرت صلعم را چنان زہد کہ دران فقر
وفاقہ آنحضرت صلعم بود زیرا کہ زہد کامل آنرا گویند کہ نہ شکست وہد اورا تکلیف
ومحتاجگی پس اگر استوار کند ضرورت کسے زہد کسے را در دنیا پس آنرا
از معجزات نبوے صلعم تصور باید کرد لہذا لقب آنحضرت صلعم سید الزاہدین
بود معنی بیت واستوار نکرد اند ترک رغبت اورا در دنیا احتیاج او بدنیا
بدرستی کہ احتیاج تجاوز از چہ نمیکند بر عصمت ہا یعنے اضطرار واحتیاج
او بدنیا در مہمات وحاجات دنیوے زہد وترک رغبت اورا در دنیا استوار
ساخت وآن زہد واحتیاج محکم تر شد از برائے آنکہ احتیاج واضطرار
نمیتوانند کہ تجاوز از حد کنند وبند عصمتہا را بگسلد مراد آنکہ آنکس کہ خدا
اورا از دنیا عصمت عطا فرمودہ احتیاج وضرورت نمیتوانند کہ تعدے
وظلم کنند وبند عصمت اورا بگسلد حاصل معنی آنکہ حضرت پیغمبر صلے اللہ
علیہ وسلم ہر چند ضرورت او بدنیا زیادہ نگشت رغبت خود را در وکمتر ساخت
خاکسارے فقر آبروے زہد او نرخیت وزور بازوے ضرورت بند
عصمت او نگسیخت شعر مصطفے او در زہد بود از ہمہ عالم بیشتر + چون
ضرورت بیش گشتی ترک کردے بیشتر + الحاصل تحقیق فقر نبی صلی اللہ
علیہ وسلم استوار کرد زہد ش در دنیا زیرا کہ بدرستی آنحضرت صلے اللہ
علیہ وسلم بود دانا باینکہ بدرستی دنیا دشمن تر دشمن خداست قال

رسول اللہ صلعم منذ خلق اللہ الدنیا لم ینظر الیہا نظرۃ رحمۃ ولو کانت الدنیا تزن عند اللہ تعالے جناح بعوضۃ لما سقی منہا کافرا شربۃ ماء وقال صلے اللہ علیہ وسلم الدنیا سجن المومنین وجنۃ الکافرین وقال صلے اللہ علیہ وسلم الدنیا ساعۃ لیس فیہا راحۃ وقال صلے اللہ علیہ وسلم الدنیا جیفۃ وطالبہا کلاب وقال صلعم الدنیا دار لمن لا دار لہ عند اللہ والدنیا مال لمن لا مال لہ عند اللہ ودر بیت اینکہ ضرورۃ یعنے فقر غالب نمی شود بر عصمت خدای تعالیٰ فائدہ ودر بیت بیان اینکہ خوے آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم بر خلاف خوی جمیع مردم بود پس تحقیق ضرورت غیر مے بردارد او را بر رغبت دنیا وحرصش می آرد بطرف دنیا وضرورت آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم غالب نمیشد بر آنحضرت صلعم بلکہ ضرورتش مغلوب او بود پس طاقت نمیداشت آن ضرورت کہ آنحضرت صلعم را آمادہ کند در طلب دنیا وخواہشہاے او بلکہ آنحضرت صلعم آمادۂ ترک آن مے بودند ونہایت اجتناب از دنیا وضرورتش میفرمودند وہمین ست دلیل عصمت خدا او برہان عنایتش بر آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم ومعنے این گویا کہ بدرستی منتخب ست از قول حق تعالے ما زاغ البصر وما طغی وحکمت درین اینکہ ضرورت آنحضرت صلعم محکم کردند ہش را او ضرورت غیر محکم نمیکند زہد آنرا زیرا کہ چشم باطن آنحضرت صلعم بودند جلوہ گر مشاہدہ کنندہ بدرستی قدرے کہ مے افزود از روے فقر آنقدرے افزود خدای تعالیٰ قرب او باخود وآنکس کہ زیادہ شد از روے قرب از خدا مے افزاید بعدش از غیر خصوصا از دشمن خدا بعد میشود وآنکس کہ یافت اعلیٰ گذاشت ادنیٰ را وکیف تدعوا الی الدنیا ضرورۃ من ۞ لولا لم تخرج الدنیا من العدم ۞ چون تواند خواند بر دنیا ضرورت آنکہ گر ۞ او نبودے نامدے دنیا بظاہر از عدم ۞ لغات دعا ودعوۃ خواندن از باب نصر ست دنیا این جہان خروج برون آمدن صرف تدعو ناقص واوی ست

نسبہ

اصلہ

اصلش تدعو بضم بود ساکن کرده شد واو بباعث تثقیل بودن ضمه بران
دنیا یا ناقص واویست اگر باشد مشتق از دنو و یا مهموز لام ست اگر باشد مشتق
از دناءۃ نحو تدعو فعل مضارع ست الی الدنیا مفعول اوست مقدم کرده شد بر فاعل
از روے وجوب بسبب شمول آن بر ضمیر مفعول از روے تقدیر زیرا که قول
مصنف رح لم تخرج الدنیا من العدم بمنزلۂ قولش لم تخرج ہی وان متعلقات
فاعل ست ضرورۃ فاعل مضاف لبسوے من ومن موصولہ است وجملۂ ھذا
شرطیہ است وصلۂ آن لولاہ اے اگر نبودے ان وان مبتدا است
خبرش محذوف ست ای ہو موجود فی علمہ تعالے ولم تخرج جواب لولا است ودر
حروف ہاوی یعنے ہو بمعنے او مرد وہی بمعنے او زن وبنو اسد گفتہ اند ہو وہے
بوا وویا ہر دو ساکن ست وبسا اوقات حذف کردند بنو اسد واو ویا را وگفتند
ماہ قام کدام کس استادہ است وماۃ قامت کدام زن استادہ است یعنی ماہو وماہے
قال الشاعر دار الغداۃ اذہ ہواکا یعنے اذہی قال الآخر فبیناہ یسیر
رحلۃ قال قائل لمن حمل رخو الملاط یسیر بالحبیب یعنے فبیناہو وجائز ست
ہو بہ تشدید واو گوے ہو فعل کذا یعنے ان کردچنان قال الشاعر وان
لسانی شہدت یسقے بہا وہو علے منہ صبہ اللہ علقما کات استفہام درینجا
بمعنے نفے ست اے لاتدعو دنیا را دنیا ازین ہمہ نام نہادند کہ او قریب ست بسوے
عقبے بعد فناے خود یا بسبب قرب دنیا از ما یا بسبب کمینہ بودنش بہ نسبت عقبے
ودر قولش لم تخرج الدنیا مظہر بجاے مضمر نہادہ شد ومن لولاہ الخ عبارت ست
ازان حضرت علیہ السلام زیرا کہ این دنیا پیدا کردہ شد بسبب حضرت چنانکہ فرمود
رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم در اثنا لیکہ حکایت کنندہ بودند از خدای تعالے
لولاک لما خلقت الافلاک وگفتہ اند لولاک لما اظہرت الربوبیۃ ومعنی بیت اینکہ
چگونہ بخواند بسوے دنیا حاجات وناگزیرے آنکس را کہ اگر نبودے ذات او
بیرون نیامدے دنیا از نیستی بسوے ہستی یعنے چگونہ تواند بود کہ دنیا ناگزیر

ومحتاج الیه کسے باشد کہ اگر نہ ارادہ موجود شدن او بودے دنیا را از عدم بوجود نمی آوردند این اشارت ست بدان سخن مشہور کہ لولاک لما خلقت الافلاک مراد آنکہ عالم را بطفیل او آفریدہ اند پس او چون بدنیا محتاج گردد شعر کی بود محتاج دنیا آنکہ در ملک نبود ✤ گر نبودے بود او آفاق نگرفتے وجود ۰ الحاصل خواندن نمیتوانند بے صلعم را بسوے دنیاے کمینہ ضرورت آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم اے محتاجگی او زیرا کہ پیدا کردہ شد دنیا بطفیل آنحضرت صلعم پس چگونہ متوجہ نشود آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم بسوئش بسبب ضرورت واللہ اعلم

نسبہ ۴ مُحَمَّدٌ سَیِّدُ الْکَوْنَیْنِ وَالثَّقَلَیْنِ ✤ وَالْفَرِیْقَیْنِ مِنْ عَرَبٍ وَمِنْ عَجَمٍ ✤ آن محمد سید الکونین فخر انس وجان ۰ بہتر خلق دو عالم مہتر عرب وعجم ✤ لغات محمد ستایش کردہ شدہ وانچہ مراد از اسم محمد علیہ الصلوٰۃ والسلام ست سید بمعنی مہتر وسردار کونین دنیا وآخرت ثقلان انس وجن فریقان دو کردہ عرب وعجم مشہور ند صرف محمد صیغہ صحیحہ است سید اجوف واویست مشتق از سیادت ست اصلش سیود او را از یا بدل کردند پس ادغام کردہ شد یاے زائدہ در یاے اصلی بسبب مقترن بودن واو ویا وسبقت یکدیگر در سکون کون اجوف ست نحو محمد خبر مبتدا محذوف ست ای ہو محمد وجائز ست دران خبر از روے قیاس وبیان از قولش من ونصب آن بر مدح ست ای اعنی محمداً مگر مردے رفع ست من عرب ومن عجم بیان فریقین ست وعرب بضم عین وسکون راے مہملہ لغت ست در عرب بمعنی بیت اینکہ آن کسے کہ اگر او نبودے دنیا از عدم بیرون نیامدے محمد ست یا اوست محمد یا محمد را مدح میکنم کہ سید دنیا واخرت ست یا گویا کسے میگوید کہ موصوف باین صفات کیست در جواب میگوید کہ موصوف باین صفات محمد ست کہ صفت او این ست کہ مہتر دنیا وآخرت وانس وجن وآن دو گروہے کہ عرب وعجم اند شعر آن محمد مہتر کونین و انسان وپرے ✤ سید ہر دو گروہ از خلق تازے ودرے ۰

نَبِيُّنَا الْآمِرُ النَّاهِي فَلَا اَحَدَ + اَبَرَّ فِي قَوْلٍ لَا مِنْهُ وَلَا نَعَمْ +
آمر ناہے پیمبر آن رسول راست رو + راست گو تر زان نہ بنہ د قول
لا و در نعم + لغات نبی بمعنی پیغمبر و شخصے کہ او را حق تعالی فرستادہ
برسالت خلائق مشتق از نبا بمعنے خبر دہندہ یا از نبوت بمعنی ارتفاع زیرا کہ
رفیع الدرجات است آمر امر کنندہ ناہے باز دارندہ ابر راست گو و صادق تر
و وفادار تر صرف لفظ نبی یا ناقص یا مہموز لام ست امر مہموز فاست اصلش
ارمر بود بدل کردہ شد ہمزۂ ثانیہ بالف از روے وجوب بسبب ماقبل ساکن
فتحہ آنرا و بسبب نرمے طبیعت ساکن ناہی ناقص یائی ست احد مہموز
فاست بظاہر و لکن مثال واویست در حقیقت زیرا کہ اصلش وحد بود
نحو نبینا مبتدا ست امر خبر او ست ناہی خبر بعد خبر ست فان قلت
جائز نیست آنکہ باشند برائے مبتدا واحد دو خبر کہ دیگر و ہی ضد دیگر
باشد یعنی ثانی ضد اول باشد زیرا کہ گفتہ نمی شود زید قائم جالس یا زید
غنی فقیر قلت جائز ست آن بسبب اختلاف نظر پس بدرستیکہ آنحضرت صلعم
امر کنندہ است بچیزے و آن معروف ست و باز دارندہ است از چیزے و آن
منکر ست و حذف کردہ شدند ہر دو مفعول آن ہر دو برائے ظہور و لا در فلا بمعنے
لیس ست احد اسم او ست ابر خبرش و این عمل اینجا شاذ ست فی قول ظرف است
و قول اگر باشد بمعنی مصدر پس کلمۂ لا مفعول او ست و مصدر مضاف بسوی مفعول ست و اگر
باشد بمعنی قول پس اضافت بیانیہ است ای فی قول ہو لا منہ متعلق ست با ابر فان قلت
لا حرف ست پس چگونہ واقع خواہد شد مضاف بسوے آن قلت اگرچہ حرف ست مگر اینجا اسم گردید
بتاویل کلمۂ ای قول کلمۂ لا و لا نعم عطف ست بر لا و لا این زائدہ است نہ بسبب لای ثانی بلکہ بسبب
لای اولے و جمع شدند در بیت سہ لا ہر یکے از انہا بر سبیل دیگر ست پس اولے
بمعنی لیس ست و ثانی بتاویل کلمہ است و ثالث زائدہ است نکات اضافت
نبی بطرف ضمیر جمع متکلم برائے بزرگی شان مضاف الیہ است فان قلت

قول ناظم علیه الرحمة نبینا الامر مفید ست با نیکه منحصر ست امر بودن بر نبی ما صلے الله علیه وسلم ونیست چنین نیرا که انبیاء سابقه بودند که امر میکردند بمعروف ونهی میکردند از منکر یعنے امر نیکی ونا هی بدے بودند **قلت** آرے لیکن انیکه امر شان ونهی شان بود باذن خدای تعالے در هر خبرے بخلاف نبی ما صلعم پس تحقیق آنحضرت صلعم نبودند محتاج برائے امر ونهی بطرف اذن خدای تعالے بل بودند مطلق العنان یا جواب دیگر ست گوئیم شریعت انبیا بتحقیق منسوخ شد وشریعت آنحضرت صلعم باقی ست پس این امر ونا هی ست تا امروز نه دیگر **یا جواب ثالث** گوئیم چنانکه نخواهد بود بعد آنحضرت صلعم نبی همچنین نبود در عهدش نیز نبی کسی وبودند خود آنحضرت صلعم امر ونا هی تا امروز نه دیگر در زمانه آنحضرت صلعم بخلاف جمیع انبیا پس تحقیق شان انیکه بود در یک قوم نبی دیگر ودر یک قوم نبی دیگر **جواب اربع** وبدستی وصف نمود ناظم آنحضرت صلعم را باین دو امر زیرا که آنحضرت صلعم مبعوث بودند برائے امر ونهی وماموربودند بهر دو کما قال الله تعالے وامر بالمعروف وانه عن المنکر ولامنه ائے از نبی صلعم **فان قلت** لازم مے آید ازین کلام ائے از لفظ منه بظاهر ابهام تفضیل آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر ذات الله تعالی وپناه میجوئیم بخدا ازین زیرا که اسم احد اطلاق کرده میشود بر خدای تعالی کما قال الله تعالی قل هو الله احد پس اگر میگفت ناظم رح بجائے احد فلا رجل البته اولے بودے **قلت** آرے چنین ست مگر اینکه تفضیل باری تعالے بر جمیع ما سوائے او از ثنائیات ست وثابت مستی می باشد از حکم عام **فان قلت** چه جائے حسن فائی ست اینجا اگر میگفت ولا احد البته بودے احسن **قلت** شاید که مراد باشد از امر ونا هی در مجالس خود یعنے امر ونهی در مجلس او وحضرت او مخصوص بآنحضرت صلعم ست جائز نیست برائے کسے امر ونهی کردن در مجلس او که در ان باشد مگر باجازت از ان حضرت صلعم پس بتحقیق آنحضرت صلعم صادق تر آمد از جمیع مردمان در امر ونهی ومراد از لا منع ست

واز نعم اعطاء ست پس گویا که این قول ماخوذست از دعاے ماثوره لا معطے
لما منعت ولا مانع لما اعطیت پس گویا که آنحضرت صلعم تخلق باخلاق الله تعالیٰ
اند لا معطے لما منعه ولا مانع لما اعطاه زیرا که نیست منع و نیست عطا در درگاهش
خبر او دیگر یرا و مراد از لا نهی ست واز نعم امرست و نهی عدمے ست وامر وجودی ست
فان قلت قول لا از کلام غیر مرضی ست بل ترک مدح آنحضرت صلی الله علیه وسلم ست
وازین سبب گفت حسان علیه الرحمة والغفران من ربه الرحمن الدیان الحنان
المنان السبحان السلطان در مدح آنحضرت علیه الف الف تحیة وسلام من الله
الملک الجلیل العزیز العلام **شعر** ما قال لا قط الا فی تشهده * ولولا التشهد
کانت لاؤه نعم * پس مقتضاے ادب آنست که لا را از نعم موخر کنند **قلت** آرے
مگر تحقیق مصنف علیه الرحمة مقدم کرد لا را بنا بر رعایت قافیه زیرا که روی قصیده
میم ست یا مقدم کرد لا را بر نعم براے اهتمام شان آنحضرت صلے الله علیه وسلم
پس بدرستی قول لا سخت ترست از نعم از هر یک خصوصاً از کلام پس آگاه کرد
ناظم رحمه الله به آن بر نبی صلی الله علیه وسلم واگرچه بودند آنحضرت صلعم
عظیم الخلق وجزیل الکلام مگر تحقیق منع نمیکرد آنحضرت صلے الله علیه وسلم را
حیا از قول حق خواه از روے لا باشد خواه از روے نعم باشد این دلیل ست
بر کمال صلابت آنحضرت صلعم در دین و مستحکم بودنش در یقین و متخلق بودنش
باخلاق الله تعالیٰ پس بدرستی که الله تعالیٰ جل شانه حیا نمیدارد از گفتن حق و
اگر باشد مراد از لا نهی پس مقدم کردنش مطابقت کرد فضل را زیرا که ثواب در ترک
نهی اکثرست ازان در اتیان مامور به **قال** رسول الله صلے الله علیه وسلم ترک
ذرة مما نهی الله تعالیٰ خیر من عبادة الثقلین و سر درین این ست و بدرستی ترک
نهی سخت ترست از فعل مامور زیرا که مکلف بامر خارج میشود از عهده آن بکردنش
یک مرتبه پس لیکن مکلف به نهی خارج نمیشود از عهده آن تا آنکه باز ماند تا مدت
عمر خود و ازین سبب بخشید گناه آدم علیه السلام زیرا که آن گناه بود از باب نهی و نه بخشید گناه

ابلیس را زیرا کہ گناہش بود از باب امر و بر ای امت آنحضرت صلعم نیز این مرتبہ عظیم کہ امر و نہی ست
حاصل است قال اللہ تعالی کنتم خیر امۃ اخرجت للناس بتا مرون بالمعروف وتنہون عن المنکر و درین آیۃ اشارت
است بسوے خیریۃ این امت از سائر امم بسبب امر و نہی زیرا کہ قول اللہ تعالے
جل شانہ تا مرون جملہ مستانفہ است واقع شد علت برائے قول پروردگار خیر امۃ
و درین اشارت دلالت ست بر بودن نبینا علیہ الصلوٰۃ والسلام خیر الانبیاء علیہم
السلام بسبب این ہر دو صفت و نیز درین اشارت ست بطرف جمیع امم کہ بنود درین
آنہا امر بمعروف و نہی از منکر زیرا کہ اگر بودے برای آنہا یعنی ہرگز ثابت نمی شد
فضل این امت بر امم و درین اشارت ست بسوے اینکہ بدرستی انبیاء پیشین بنود
واب آنہا امر و نہی زیرا کہ اگر بودے برای آنہا یعنی میراث گرفتندے از انہا علمای
بنی اسرائیل و ظاہر ست اینکہ علما وارثان انبیاء علیہم السلام ہستند پس چرا میراث نگرفتند
علم مایان بدرستی کہ نیست برای آنہا یعنی و ہرگاہ کہ بود امر و نہی برای بنی ہاشمی اللہ
علیہ وسلم و نبی ما پدر امت بود میراث یافتیم از و این معنی و ازین سبب فرمود علماء
امتی کانبیاء بنی اسرائیل و ظاہر شد ازین بیان اینکہ بدرستی اضافت نبی صلعم
بسوے ما در نہایت حسن و لطافت ست درین مقام پس ویل ست برائے آنکہ
بداند معروف و منکر پس ازان دور ے گیرد از امر و نہی و ویل ست برای یوسف علے
و عبد المسیح کہ دیدہ و دانستہ خود ہا را داخل بجہنم ساختند و نقد ایمان در وجہ تلبیس
نام رسالۂ گمراہی ست کہ در آرہ آباد طبع کنانیدہ بعالم تقسیم کردہ اند بنا بر گمراہ نمودن
خلائق و نمیدانند کہ بادے و مضل دیگر ست یوسف علے و عبد المسیح مریدان جدید
ابلیس علیہ اللعنۃ اند ہرگز اہل ایمان بر گفتۂ و نوشتۂ شان اعتماد و اعتقاد نکنند
کہ درین وقت اخیر بسا دجال و کذاب و منکرین خدا و رسول و کتاب اللہ و احادیث
صحیحۂ نبوے صلے اللہ علیہ وسلم پیدا شدہ اند و خواہند شد با چنین گمراہان و
بندگان شیطان نجیر نعلین بازے و قبقاب زنی و سر شکنی و گردن زدنی دیگر
گفتگو و کلام نباید کرد این فقیر بجملۂ دوستان و تلامذہ و محمد بشیر پسر خود در کتاب

لا حول

لاجواب ونسخهٔ مستطاب مسماة بگنج خیرات وهادی خزانه برکات وصیت ونصیحت رقم
نموده است آنرا واین را مطالعه دارند وسخنان بیدینان هرگز بگوش خود نشنوند هرکه
در خدائی خدا ونبوت محمد صلے اللہ علیہ وسلم وکلام اللہ جل جلالہ وجل شانہ کلام نماید
وبدل ولسان اقرار وتصدیق نکند وتصورات واهیات وخرافات بمیان آرد لاریب
فیہ کافر مل الکفر ست پس چنین ملحدین ومشرکین وکافرین راکه خسر الدنیا والآخرة
ذلک هوالخسران المبین برچنین مرتدین صادق نمی آید عند المواجهه ومکالمه بهیکه
دانند دتوانند ذلیل ورسوا باید کرد وبخوبی تمام از خدمت بالاخبر گیرے سپرد بنام و
بے نگام شاید اللهم حفظنا واولادنا واحبابنا واساتذتنا محمد صلے اللہ علیہ وسلم
من هذا العقیدة الباطلة وکرمنا وشرفنا بمعتقک ومحبته بنبیک وحبیبک وتلاوت
القرآن وعقیدة الطیبة بلطفک وکرمک یا ارحم الراحمین ای فقیر کجا زهی وکجا رسیدے
بیا انچه دردل ست خدا سید اند بشرح قصیده مشغول باش وبفضل الهی باتمام
رسان واین بیت دلیل ست آنرا که دعوے کردنا طم رحم در بیت قبل ازین از سیادت
آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم بر جمیع خلائق ومعنی اینکه محمد صلے اللہ علیہ وسلم
پیغمبر ماست صفت او انیست کرامر کننده ونهی کننده است پس نیست یکے
راست گوے تر در گفتن لا ازو ونه در گفتن نعم یعنے محمد رسول اللہ صلے اللہ علیہ
وآله واصحابه واهابیته وسلم پیغمبر خدا است که بسوی ما فرستاده آمد که ما را امر کند بمعروفات
که موجب نجات ست ونهی کند از منکرات که موجب عذاب ست هرچه او گفت که
چنان نیست یا گفت چنان ست ازو هیچکس راست گوتر نیست دران سلب وایجاب

شعر امر وناهی نبی واهب لا ونعم * راست گوتر نیست زو در گفتن لا ونعم *

الحاصل بودند نبی ما علیہ الف الف صلوٰة والسلام حکیم وحکیم امر نمیکند بقبیح هل باز
سید ارد ازو وباز نمیدارد از ملیح واین سبب بود که خطا نمیکرد در موضع کلام بقول
خود در مقام لا بل ودر مقام نعم لا اے تجاوز نمیکند در قول حق وسبیل نمیکند بسوے
خلق چرا که بدرستی بود آنحضرت صلعم مامور بقوله تعالے فاصدع بما تؤمر

نسبة

وا غرض عن الجاہلین ھُوَ الْحَبِیْبُ الَّذِیْ تُرْجٰی شَفَاعَتُہٗ ✤ لِکُلِّ ھَوْلٍ مِنَ الْاَھْوَالِ مُقْتَحَمٖ ✤ آن حبیب کو بود امید گاہ مومنان ✤ از شفاعت نزد سختیہاے پیچیدہ بہم ✤ لغات الحب والمحبۃ دوست داشتن از باب نصر حبیب بمعنی دوست رجا امید داشتن شفاعۃ خواہش کردن از باب فتح ہول ترسانیدن اقتحام در رفتن در چیزے بشدت و سختی در کارے شدن وحقیر داشتن و در آمدن و بگذاشتن مقتحم مقام در رفتن یا در رفتہ شدہ و در پذیرفتن یا پذیرفتہ شدہ در وصرف حبیب مضاعف ست ترجے ناقص واویست بدلیل پرجو در مرجو حاصلش ترجو بود واو را از یا بدل کردند بسبب وقوع آن رابع بعد از آنکہ بود ثالث پس ازان یا را با الف بدل کردند بسبب تحرک بودنش وفتح ماقبلش و بدل کردہ نشد اولا با الف واگر بدل کردہ شدے واو در نخست با الف لازم آمدے ابتدا اصل نحو ہو مبتدا ست حبیب خبرش الذی موصول ست و ما بعدش صلۂ اوست ومحل آن رفع ست زیرا کہ آن صفت حبیب ست ترجے مضارع مجہول ست شفاعتہ فاعل او وکل ہول متعلق ست بشفاعتہ واحتمال دارد اینکہ باشد متعلق بقولہ ترجے اے لاجل کل ہول او لوقت کل ہول و مشکل پس آن یا مفعول لہ است و یا مفعول فیہ است من الاہوال صفت ہول ست مقتحم صفت بعد صفت ست فکاک حبیب یا بمعنی محبوب ست ولامش بدل ست از اضافت ای حبیب اللہ یا بمعنی محب ست وتنکیر در ہول برای تعظیم ست اے کل ہول شدید بدلالت قولہ من الاہوال زیرا کہ معنی آن اینکہ ہر ہول معدود از جملہ اہوال چرا کہ بسا اوقات میباشد چیز از جنس وتجاوز نمیباشد در میانش پس قول ناظم رح مقتحم از باب افتعال ست ومعنی بیت اینکہ یعنے حضرت محمد مصطفے صلے اللہ علیہ وسلم آن حبیب معہود ست کہ صفت او آنیست کہ امید داشتہ میشود شفاعت و درخواست او نزد خدای تعالی از برای ہر ترسیدن از ترسیدنہا کہ ترسیدن محل در رفتن ست یا در رفتہ شدہ است در وبشدت وزحمت یعنی در ہر امر یکہ

موجب ترسیدن در قیامت از امور ترسید کی کہ بشدت و زحمت دران امر یابد رفت
مراد آنکہ ذات جامع الحسنات مجمع البرکات منبع فیوضات منہل خیرات مہبط عنایات
خالق ارض و السموات مطمح رافت رازق الکائنات محمد مصطفے صلے اللہ علیہ
وسلم شفیع مجلہاے بیم و خطرناک ست در موقف قیامت **شعر** مصطفے چون
چہرہ بکشاید حبیب اللہ اوست * ہول محشر چون فرود آید شفاعت خواہ اوست *
الحاصل نبی ما حبیب اللہ است چنان دوست خدا کہ امید داشتہ شدہ شفا
اور روز قیامت براے ہر مذنب و مجرم وقت تمام ترس در مقام در رفتن بشدت
واللہ اعلم و علمہ احکم **دعا** اے اللہ **فالمتمسکون** بہ **متمسکون**
بحبل غیر منفصم * مردمان خواندی بحق و ہر کہ در روے
دست زد * دست زد در حبل محکم کان نبریدہ رہم * **لغات** **دعوت** و دعا
خواندن **استمساک** چنگ در زدن و طلب نگاہداشت کردن **حبل** رسن و بند
و عہد **انفصام** شکستہ شدن چنانکہ جدا نشود و فصم شکستن یا جدا شدن
و اینجا بمعنی انقطاع ست یعنی بریدہ شدن **صرف** دعا ناقص واویست
اصلش دعو بود **متمسکون** بضم میم و کسر ما قبل آخر اسم فاعل مشتق از استمساک
ست نحو دعا فعل ست و ضمیر فاعل و آن میخواہد دو مفعول را حذف کردہ شد
اول آن ہر دو براے افادہ عموم اے دعا کل احد من الانس و الجن مفعول
ثانی او الی اللہ **فالمتمسکون** مبتدا و بہ اے بقولہ او بدعوتہ مفعول متمسکون
ست و **متمسکون** خبر آنست **بحبل** مفعول آن **غیر منفصم** صفت حبل ست نکات
گفت ناظم رح دعا الی اللہ نہ ہدی الی اللہ برای اتباع قولہ تعالی انا ارسلناک
داعیا و دیگر اینکہ آنحضرت صلعم بودند داعی و ہادی اللہ تعالی ست قال
اللہ تعالی انک لا تہدی من احببت و لکن اللہ یہدی
من یشاء و تنکیر در حبل برای تعظیم ست ای شدید قوی وثیق
پس بنا برین قول ناظم رح **غیر منفصم** تاکید ست برای آن و معنی این بیت

اقتباس ست از قوله تعالے واعتصموا بحبل الله جمیعا معنی بیت یعنی حضرت
محمد مصطفے صلے الله علیه وسلم خواند مردمان را بسوے خدای تعالی پس
آن جماعتے که متمسکان اویند یا طلبگاران نگاهداشتن بر پیمان که صفت او ایست
که نیست بریده شده یعنی حضرت رسالت پناه صلے الله علیه وسلم مردمان را بخدائے
تعالے دعوت کرد آنکس که خود را بدین او نگاهداشت از عذاب خدای تعالی نجات
یافت و دست بر بند زد که هرگز آن و عهد نخواهد گسیخت شعر مصطفے دعوت
نمود سوے حق هر کس که دست * زو بدو زد دست بر بندے که از غمها برست *
الحاصل خواند نبی صلے الله علیه وسلم خلق را بسوی دین خدا عز وجل بنا بر
بجا آوردن امر خدائے تعالے ادع الے سبیل ربک بالحکمة والموعظة
الحسنة پس آنکس که پیروے کرد آنرا و چنگ زد بر سنن شکستگے و بریدگی نیست
اورا و انبیین ماخوذست از قوله تعالی ومن یکفر بالطاغوت ویؤمن بالله
فقد استمسک بالعروة الوثقے لا انفصام لها والله اعلم

فَاقَ النَّبِیِّیْنَ فِی خُلْقٍ وَّ فِی خُلُقٍ * وَلَمْ یَدَانُوْهُ فِی
عِلْمٍ وَّ لَا کَرَمٍ * بهتر از پیغمبران در خلق و در خلق آمده * کس
چو او نا یدنه در علم و نه در وصف کرم * لغات فوق درگذشتن از کسے بفضل
از باب نصر خلق آفرینش و آفریدگان خلق خوشخوے مدارات با کسے دیگر نزدیک شدن
علم داشتن کرم کریمے صرف فاق اجوف واوی ست خلق صحیح و همچنین خلق
یدانوه ناقص واویست مشتق از دنو اصلش یدانوو او را بیا بدل کردند
بسبب وقوع آن رابع بعد ازان که بود ثالث پس ازان ساکن کردند یار السبب
ثقل ضمه بران پس اجتماع ساکنین شد پس حذف کرده شد لام کلمه پس شد یدانوه
بعد ازان ساقط کرده شد نون جمع بسبب دخول لم جازمه نحو فاق فعل با فاعل
که ضمیرست دران و رافع ست بسرور عالم صلے الله علیه وآله وسلم النبیین مفعول آن
فی خلق در موضع نصب ست بنا بر رافع بودنش تمیز و فی بمعنے من ست اے

من حیث الخلق ولم یدانوه اے نبوت نبی صلے اللہ علیہ وسلم نکات فان قلت
لازم نمی آید از فوق بودن آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم بر انبیا بودنش فوق بر رسل
علیہم السلام زیرا کہ رسل علیہم السلام فائق ہستند بر انبیاء و آنس کہ فائق باشد بر ادنے
لازم نمی آید انیکہ باشد فائق بر اعلے بخلاف عکس قلت فرق نیست درمیان
انبیاء و رسل علیہم السلام نزد بعض جواب ثانی یا گوئیم کہ از انبیا علیہم السلام مراد رسل علیہم السلام باشد
بدلالت محل کلام جواب ثالث ممکن ست انیکہ جواب داده شود از ان اعتراض
باینطور کہ درمیان نبی و رسول علیہم السلام عموم و خصوص مطلق باشد نزد یک آنکس کہ قایل
فرق ست درمیان ہر دو زیرا کہ ہر نبے رسول ست بدون عکس و لام دران برائے
استغراق ست یعنی این رسل مندرج اند زیر انبیا گفت ناظم رح لم یدانوه و نه گفت
لم یدانه ای ہر واحد از انہا زیرا کہ آن ابلغ ست چیرا کہ معنایش اینکہ انبیا اگر جمع شوند
و مقابله کرده شوند بمحمد علیہ الصلوٰۃ والسلام فقط حال انیکہ نزد یک نشوند ہا آنرا
پس چگونہ واحد بواحد و این مثل قولہ تعالیٰ قل لئن اجتمعت الانس
والجن علی ان یاتوا بمثل ھذا القرآن لا یاتون بمثلہ و
لو کان بعضھم لبعض ظھیرا آگہ و تنکیر در علم و کرم برائے تعظیم ست
ای در علم بسیار تر و در کرم بزرگتر ین آنہا و در اعادۂ خافض در قول ناظم رح دلالت
است بر اینکہ انبیاء نزد یک نشدند آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم را در علم تنہا
زیرا کہ بدستیکہ انبیاء علیہم السلام نزد یک نشدند در علم و کرم من حیث المجموع دلیل
افضل بودن آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بر انبیاء علیہم السلام و دلیل
بر فضل آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم قول اللہ تعالے ست کنتم خیر امۃ
اخرجت للناس تامرون بالمعروف وتنھون عن المنکر
پس تحقیق امت آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم ہر گاہ کہ شد بہترین امم شد
ذات اطہر نبی صلے اللہ علیہ وسلم بہترین انبیا علیہم السلام قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم آدم و من دونہ تحت لوائی یوم القیمۃ و قولہ صلے اللہ علیہ وسلم کنت نبیا

وآدم بین الماء والطین وقول آدم علی نبینا وعلیه الصلوٰة والسلام لیلة المعراج
تقدم یا مقدم پس صحیح شد اینکه آنحضرت صلے اللہ علیه وآله وسلم فائق
است از انبیا جمیع آنها دلیل حسن صورت بودن آن حضرت صلے اللہ
علیه وسلم خلق حسن صورت خلق حسن سیرت دلیل بر حسن صورت وسیرت
آن حضرت صلے اللہ علیه وسلم اینکه بدرستی قوله علیه الصلوٰة والسلام اخی یوسف
احسن منی وانا املح منه وملاحت فوق حسن ست دلیل بر اعظم سیرت
بودن آن حضرت صلے اللہ علیه وسلم ودلیل بر اعظم سیرت او قوله تعالی
انک لعلی خلق عظیم حکایت کرده شد از بعض صحابه رضوان اللہ تعالے علیهم
اجمعین که آمد پیش عائشه صدیقه رضی اللہ تعالی عنها پس عرض کرد یا عائشه
صدیقه صفت کن جمیع خلق نبی صلے اللہ علیه وسلم را پس فرمود عائشه آن صحابی را
که تو صفت وبیان کن نزد من جمیع آن چیزها که در دنیاست صحابی عرض کرد که طاقت
ندارم که بیان کنم پس فرمود عائشه صدیقه رض وصف خلق آنحضرت صلے اللہ علیه
وسلم بیان کرد ویاد فرمود اللہ تعالی جل جلاله با عظمت ودنیا بقلت ست پس
هرگاه که طاقت نیدارے وصف جمیع آن چیزها که در دنیاست که قلیله است پس
من چگونه طاقت دارم که وصف کنم جمیع اخلاق عظیم آنحضرت صلے اللہ علیه وسلم
پس گفت سائل مذکور بارک اللہ لک یا عائشه رضی اللہ تعالی عنک وخاص کرد
مصنف رح علم وکرم را در ذکر زیرا که آن هر دو اصل ومحیط تمام اوصاف طیبه اند ونیز
بدرستی علم مناسب خلق وکرم مناسب خلق ست من حیث الظهور والبطون وکرم
آنحضرت صلے اللہ علیه وسلم ظاهر شد بشب معراج وقتیکه فرمود اللہ تعالی جل شانه
السلام علیک یا ایها النبی پس عرض کرد آنحضرت صلے اللہ علیه وسلم
السلام علینا وعلی عباد اللہ الصالحین دران مقام آن عالیمقام خیر الانام
علیه الف الف تحیته وسلام من اللہ الملک العلام وبر آل واولاد واصحاب
اهلبیتش وابناعه الکرام الی یوم القیام تقیم فرمودند سلام خدای تعالی را بر خود و

امت خود و بندگان صالحین و مراد از بندگان صالحین انبیا و مرسلین اند زیرا که
آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم ارادہ فرمودند بقول اقدس خود علینا نفس نفیس خود را
و امت خود را روایت در اخبار آمدہ است بدرستیکہ اللہ تعالی جل جلالہ پیدا
کرد سر محمد صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم را از برکت و ہر دو چشم آن از حیا و ہر دو
گوش آن از عبرت و لسان او از ذکر و ہر دو لب مبارکش از تسبیح و دندان
منورش از یمن و روی انورش از رضا و گردن پر نورش از تواضع و سینہ
بیکینہ آش از اخلاص و دل مطہرش از رحمت و فواد پاکش از شفقت و
بطن مقدسش از علم و پشت معطرش از زہد و جبین بنیش از محبت و ہر دو گیسوش از
خضوع و معدۂ پر صفایش از توکل و رودہای منیرش از صبر و جگر مکرمش از تفویض و شش
اعلش از شکر و تلخم مقدسش از غیرت و گردہ مفخمش از دلیری و ہر دو ران طاہرش
از صلابت و ہر دو کف پر جودش از سخاوت و ہر دو ساعد نازکش از رحمت
و انگشتہای ہر دو دست مبارکش و ہر دو قدم منعمش از نور و نور آنحضرت صلے اللہ
علیہ وسلم در خشید در لوح تا چار ہزار سال بدانکہ درمیان خلق و خلو صفت
تجنیس ناقص ست و صفت شبہ اشتقاق ست معنی بیت اینکہ بالاستقلال
فائق گشت آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم پیغمبر ارا در آفرینش صفات و خوبیہا
باطن و نزدیک یعنی ہرا برنشدند پیغمبران علیہم السلام او را نہ در دانش و نہ در بخشش و نہ در
مردمے و نیکوئی یعنی آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم فائق و غالب شد پیغمبارا علیہم السلام
در خلق صورت و کمال و در خلق سیرت و کمال و انبیا علیہم السلام نزدیک او رسیدہ
علم و کرم چہ جاے عوائل و ہمتاے او باشند حاصل معنی آنکہ آنحضرت صلے اللہ
علیہ وسلم در حسن صورت و کمال سیرت بر انبیا علیہم السلام فائق ست و در شمار معارف و
بر تمامے فائقان در کمالات فائق ست انا املح گواہ تفوق او ست و انک لعلی
خلق عظیم مصدق کمال بخلق او ست ہیچ مقرب را مرتبہ حبیب نیست در علم و کرم و
ہیچ پیغمبر با او قریب نیست الحاصل فوق گشت نبی ما صلے اللہ علیہ وسلم بر جمیع

انبیا علیهم السلام در حسن صورت و سیرت و تمام انبیاء علیهم السلام نزدیک نشدند او را در فضائل و شمائل چه جائے کہ مساوے شوند یا او یا زیادہ باشند بران از روی مراتب کمال
واللہ اعلم وکلهم من رسول اللہ ملتمس ۞ غرفا من البحر
او رشفا من الدیم ۞ جلگے را از رسول اللہ بود ے التماس ۞ یک کف از دریاے علم و یک نم
از ابر کرم ۞ لغات التماس جستن چیزے غرف آب بدست و بمشت برداشتن
از باب نصر رشف چکیدن از باب نصر و رشف بکسر نعة دیمة ابر یکہ شبانروزی
ببارد و بمعنے باران پیوستہ دیم جمع آنست صرف کل مضاعف ست و دیمة
اجوف واوی ست اصل آن دومة بود واو بیا بدل شد بسبب سکون و کسرہ
ما قبل خود نحو کلم مبتدا و ملتمس خبر او ست من رسول اللہ صلہ ملتمس ست غرفا
مفعول ملتمس ست بدون حرف جر من البحر متعلق غرفا ست و من ابتدائیہ است
رشفا عطف ست بر غرفا من الدیم متعلق رشفا ست نکات کلهم برائے استغراق حقیقی ست
ہم ضمیر ست کہ راجع بسوے انبیا علیهم السلام و مقدم کردن من رسول اللہ بر عامل او برائے حصر ست ای
از رسول اللہ نہ از غیر او و ملتمس بمعنی متوقع ست غرف نوشیدن آب بدست
و نزد بعض برداشتن آب بدست بحر بمعنی یم ای دریاے رشف نوشیدن آب
اندک و دیمة ابرے کہ بارد و ہمیشگی کند تا یک روز و یک شب تشبیہ داد
آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم را بدریا در کثرت علم گاہی و بابر در اضافہ وجود گاہی
و انبیاء را بمقتبسین نسبت کرد و این را استعارۂ مصرحہ گویند و در بعض نسخہ حرف فا
در قولہ فکلهم برائے تعلیل ست ای فوق شد بر جمیع انبیاء زیرا کہ کل انبیا از رسول اللہ
علیہ وسلم التماس دارندہ بودند من رسول اللہ از قبیل نہادن مظہر بجاے مضمر ست
چرا کہ حق کلام از انست و این اضافت برائے تعظیم مضاف ست فان قلت
التماس از برابر و مساوی میباشد و انبیا علیهم السلام بودند کم از ان حضرت صلے اللہ علیہ
وسلم در رتبہ بدلالت قولہ فاق النبیین الخ پس چگونہ باشد قلت مراد از ملتمس
در ینجا سائل ست لکن شیخ فاضل علیہ الرحمة احتراز نمود از اطلاق لفظ سائل بر انبیاء

علیہ السلام

علیہم السلام بسبب ادب با اینکہ انبیا علیہم السلام برابرند با آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم در اصل نبوت
فان قلت ضرورست از مطابقت درمیان مبتدا و خبر و مبتدا در اینجا جمع ست و خبر
مفرد ست قلت مفرد اورد او را بنظر بسوے لفظ کل یا اینکہ مراد ہر واحد از ان
باشد و نکتہ در افراد اینکہ بدرستی انبیا علیہم السلام در محتاجی بسوی آن حضرت صلی اللہ
علیہ وسلم مانند شخص واحدند و تنبیہ است باینکہ فقرا مانند نفس واحدند
فان قلت انبیا علیہم السلام سابق بودند بر نبے ما صلعم پس چگونہ التماس نمودند
غرف را از بحر آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم قلت انبیا علیہم السلام سوال کردند
از انحضرت صلے اللہ علیہ وسلم مسائل مشکلہ در علم توحید و صفات پس جواب
داد نبی صلے اللہ علیہ وسلم و حل کرد مشکلات آنہا و رویروے آنحضرت
صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم یا باید یکدیگر درمیان آدم صفی اللہ و موسی کلیم اللہ حجت شد
در شب معراج و اشارت فرمود بقول خود حاج موسی آدم منجج آدم موسے
جواب دیگر گوئیم کہ اعتبار برائے تقدم روح علویست نہ برائے قالب
سفلے و روح نبی ما صلے اللہ علیہ وسلم مقدم بود بر ارواح انبیا علیہم السلام و بدین
این اشارہ فرمود بقول خود کنت نبیا و آدم بین الماء و الطین یعنی ہمہ
انیکہ ہمہ پیغمبران از ان حضرت رسالت پناہ صلے اللہ علیہ وسلم درخواست
کنندہ اند و جوینده اند مثل آب برداشتن را از دریا چگونہ ان را از بارانے
پیوستہ یعنے تمامی پیغمبران صلوٰۃ اللہ علیہم اجمعین از ان حضرت صلے اللہ علیہ
وسلم التماس فیض میکنند کہ آن فیض نسبت با فیوض تامہ آنحضرت
صلے اللہ علیہ وسلم ہمچو کف آبی باشد از دریا یا مقدار قطرہ از باران کہ پیوستہ آید
مراد آنکہ ہر چہ انبیا علیہم السلام بمدد قدسی آنحضرت صلعم التماس میکنند اگرچہ آن در
حد ذات خود امر عظیم ست بہ نسبت بان فیوض قدسیہ کہ حضرت را ہست ہمچو
کف آبی از دریا یا از قطرہ باران پیوستہ ریزان الحاصل جمیع انبیا علیہم السلام
از نبی ما صلے اللہ علیہ وسلم نہ از غیر او طلب مدد نمودند و تمام علم طلب کردند

شفاعت راو حال اینکه آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم دریائے از علم ست وابرے
از جود ست وانبیا علیہم السلام مانند انہار واشجار اند واللہ اعلم بالصواب
وَهُمْ وَاقِفُونَ لَدَيْهِ عِنْدَ حَدِّهِمْ ۞ مِنْ نُقْطَةِ الْعِلْمِ اَوْ مِنْ شَكْلَةِ
الْحِكَمِ ۞ نزد او استادہ جملہ ہریکے در حد خود ۞ نقطۂ از علم شان یا خود یصیبے از حکم ۞
لغات وقف استادن وقوف استادن از باب ضرب لدے وعند
بمعنی نزد یک حد باز داشتن میان دو چیز وکرانہ نقطہ سیاہی اندک در سپیدی
یا سفیدی اندک در سیاہی بسیار وانچہ بر حرف نہند جہت روشن گردانیدن شکلہ
بضم شین معجمہ سرخی بیاض واعراب بر کتاب ماندن ودر بعض نسخ نکلہ بکسر
نون بمعنے آہن لگام است حکم بدو فتحہ حلقۂ لگام وحکم جمع آن وبمعنے حکمت کہ جمع شر
حکم ست یعنے راست کنندۂ لگام وراست کردارے صرف واقف مثال واو است
اسم فاعل از وقف ست یا از وقوف نحو وہو واقفون عطف ست بر ہاتمس
رعایت کرد شیخ فاضل علیہ الرحمہ در انجا لفظ کل ودر اینجا معنیش ازین حیثیت
کہ مفرد آورد جزء اول وجمع آورد ثانی را لدیہ ای نزد یک رسول صلی اللہ علیہ و
سلم ولدی برائے نزدیکی ست واین ظرف مکان ست واقفون واین ہا ظہر
یا الف ومضمر بایای ست وعند نیز ظرف مکانست وآن بدل از لدیہ است
یا عاملش مقدر ست ای ثابتون عند حدہم لا یتجاوزونہ من نقطۃ متعلق ست
بقولش کہ حدہم ست ای علامتہ حدہم ومن بیانیہ است کہ بیان برای علامت
مقدرہ است یا متعلق بواقفون ست ای واقفون وقوفا ماخوذا من نقطۃ
اہل العلم او من نکلۃ الحکم ومن برین تقدیر نیز ابتدائیہ است وواقفون اگر
باشد مشتق از وقوف وآن لازم ست نمیخواہد مفعول را واگر باشد مشتق از
وقف پس مفعولش محذوف ست ای واقفون انفسہم جالسون ایاہا نکات
آورد ناظم علیہ الرحمہ صیغۂ جمع قلت وحال اینکہ انبیا اعلے نبیا وعلیہم الصلوٰۃ
والسلام بسیارند بنا بر آگاہی برین امر کہ انبیا علیہم السلام باوصف بودن شان

عالی درجات وکثرت اعداد اندک ہستند بہ نسبت عظمت آنحضرت صلے اللہ
علیہ وسلم وکثرتش اے کثرت رتبہ اش صلے اللہ علیہ وسلم انبیات ولبرا
پیش وجودت ہمہ خوبان عدم اند ✤ سرورا بر سر سودائے تو خاک قدم اند ✤
خاک پایت کہ کحل عین حیوانست ✤ کحل اعیان ہوشمند انست ✤ ای انبیاء
علیہم السلام بہ نسبت بسوی آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم ہمچو نقطۂ موہومہ ہستند
کہ این جزو لا یتجزا ست یا مانند نکتہ بجام استادگانند بدرگاہ او مثل اصحاب
نزد امیر کہ ملازمت حد او را و تجاوز نمیکنند حفظ مراتب او را بقدر نقطہ از روے
ادب و آن مثال قول جبرئیل علیہ السلام لو دنوت انملۃ لاحرقت یعنے اگر
بقدر سر انگشت نزدیک شوم بسوزم وگویا کہ انبیا علیہم السلام گرفتند وقوف از نقطہ
اہل علم زیرا کہ نقطہ تجاوز نمیکند از مقام خود ہرگز یعنے بیت اینکہ ہمہ پیغمبران
ایستند گمان اند نزد او پیش حد خود و تمنی اند بعضے از نقطۂ علم بعضے از روشن
گردانیدن حکمتہا را یعنی پیغمبران نزد آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم ایستادہ اند نزد حد و مقام کہ
ایشان راست و التماس آن دارند کہ علمی را بر ایشان روشن گرداند ہمچنانکہ خط را نقطہ روشن
گرداند یا توضیح کند بر ایشان حکمتہا را ہمچنانکہ علامت اعراب بر کتابت مینماید
و آنرا مبین میسازند مراد آنکہ پیغمبران علیہم السلام در مقام استفادہ ایستادہ اند
بشکل نقطۂ علمی تا پوشیدہ حکمتی بر ایشان ظاہر گرداند الحاصل بدرستی کہ جمیع
انبیا علیہم السلام ایستادہ اند بدرگاہش نزدیک حد خود با ملازمت میکنند او را چنانکہ
ملازمت میکنند نقطہ نکتہ مقام خود را واللہ اعلم فہو الذی ثم سعفاہ
وصورتہ ۱۰ ثم اصطفاہ حبیبا بارئ النسم ✤ از خلائق او را
در صورت و معنی تمام ✤ برگزیدش از محبت خالق روح و نسم ✤ لغات تم
و تمام تمام شدن از باب ضرب اصطفاء برگزیدن معنی باطن صورت ظاہر
حبیب دوست داشتہ شدہ باری آفرینندہ و آفریدگار نسم جمع نسمہ بمعنے
نفس و روح و انسان صرف تم مضاعف ست معنی ناقص یائی ست صورتہ

اجوف ست اصطفے ناقص واویست حبیب مضاعف ست باری مهموز اللام
نحو فهو مبتداء ست الذی موصول ست تم صلهٔ اوست وموصول مع صلة
در موضع رفع ست زیرا که آن خبر مبتداء ست ومعناه فاعل نم ست وصورته عطف
برانست تم اصطفاه عطف ست برتم معناه بارے فاعل اصطفاه حبیبا حال
ست از منصوب اصطفاه ای محبوبا یا از مرفوع آن بمعنی محب ست وبدرستی
مقدم شد بر صاحب خود یا تمیز ست ای از روے محبت نکات فاء در فهو برائے
تعلیل ست برای قول او وواقفون لدیه بدرستی تمام شد معنی اوالخ وفرق
درمیان کمال وتمام اینکه کمال بالذات میباشد وتمام بالصفات وتمام بعد کمال
میباشد ایا نظر نمیکنی بقول خدا جل جلاله اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِيْنَكُمْ
وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِيْ وحسن معنے اشاره است بسوے خلق
وصورت آنحضرت صلے اللہ علیه وسلم وحسن صورت دلیل ست برحسن سیرت زیرا که
ظاهر عنوان باطن ست وازین سبب فرمود رسول صلے اللہ علیه وسلم اطلبوا الحوائج
من حسان الوجوه وقوله تم معناه وصورته از قبیل علفت تبنا وماءً یعنے تمام شد
معنی او وکامل شد صورت او صلے اللہ علیه وسلم واللہ اعلم معنی بیت اینکه
آنحضرت صلے اللہ علیه وسلم کسی ست که تمام شد معنی او وصورت او پس ازان که
زنده کرد اورا از جهت دوستی آفریننده نفسهاے متفاوت منزه
عن شریک فی محاسنه ✦ فجوهر الحسن فیه غیر منقسم ✦
او منزه از شریک اندر محاسن آمده ✦ جوهر حسن محمد یاره ناید در رقم ✦ لغات
تنزیه دور کردن ودور گردانیدن منزه دور گردانیده شد حسن زیبای محاسن جمعش
برخلاف قیاس گویا که جمع محسن ست جوهر بمعنی گوهر انقسام بخش شدن منزه
بعد ومظهر شریک مشارک ای شرکت کننده محاسن ضد بدیها جوهر معرب گوهر
تامش جوهر نهاده شد برای جهریه اودرمیان خلق گویا که آن جهریه میکند بحسن خود
غیر منقسم ای غیر منفصل صرف منزه اسم مفعول ست از تنزیه شریک بروزن

فعیل ست جوہر وزنش فعوعل ست نحو منزہ خبر مبتدا محذوف ست اے
ہو منزہ عن شریک متعلق بمنزہ است فی محاسنہ متعلق شریک ست
فجوہر مبتدا و غیر منقسم خبر اوست عنہ متعلق بغیر منقسم ست و اضافت جوہر
بسوے حسن بیانیہ است ای جوہر الذی ہو الحسن نکات وصف کردہ
آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم را بہ تنزیہ و منزہ وصف کردہ میشود بآن اللہ تعالی
جل شانہ از روے مبالغہ در مدح آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم و تنکیر در شریک
برای تحقیر ست ای نیست برای او شریک حقیر قطع نظر از اینکہ باشد عظیم یعنے
نیست برای کسے با آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم در افعال حسنہ مشارکت
قلیل و خاد در فجوہر فصیحہ است ای ہر گاہ کہ شدند آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم
منزہ از شریک پس ثابت شد اینکہ جوہر حسن در وی غیر منقسم ست یا برائے
تعلیل ست ای منزہ است از شریک زیرا کہ بدرستی جوہر حسن غیر منقسم ست
از و و مشارکت بعد قسمت ہست پس گویا کہ دعوی کرد ناظم رح درین کلام اینکہ
تحقیق جمیع حسن نصیب آن سرور صلی اللہ علیہ وسلم ست و اگر رسید بغیر البتہ
رسید از و سیاہ کرا و اندک چنانکہ عطا میکند غنی فقیر را اندک از مال خود و
بدین سبب فقیر شریک تو انگر نمے گردد پس اینچنین آن حضرت صلے اللہ
علیہ وسلم بودند و ہستند صاحب فضائل کاملہ و مالک شمائل شاملہ و اگر
رسید غیر او را چیزے از ان پس یک قطرہ است از دریاے
کرم او و یک بادرنگ ست از کشت زارش و ریزہ پس خوردہ خوان نعمت
اوست صلے اللہ علیہ وسلم و قولہ فی محاسنہ از باب تکمیل ست پس بدرستے
کہ قول ناظم رح منزہ عن شریک بود کہ در وہم مے انداخت برائے
الوہیت پس زائل کرد وہم مذکور را ناظم رح بقول خود فی محاسنہ
زیرا کہ اطلاق کردہ نمیشود محاسن بر خداے تعالے علو اکبیرا و مقدم کردن اینکہ
حقش تا خیر بود در نجا و آن لفظ عنہ است در غایت حسن ست زیرا کہ

مفید حصرست ای حسن ازان حضرت صلی اللہ علیہ وسلم غیر منقسم ست نہ از غیر او
ای ہر فضیلت کہ عطا شد کدامی نبی علیہ السلام را پس بدرستی آن کہ قبل اوست
شریک اوست دران مگر آن فضیلت کہ بدرستی عطا شد بمحمد نبی ما صلی اللہ علیہ
وسلم نیست برای او دران احدے شریک پس عدم انقسام مختص بآن سرور
صلی اللہ علیہ وسلم ست پس منحصر شد بران و آن مثل قولہ تعالے فیہا غول ولا ہم
عنہا ینزفون ۵ **فان قلت** حسن عرض ست پس چگونہ جوہرش
خواند **قلت** مراد از جوہر دریجا نیست آنکہ مقابل عرض میباشد لیکن نکتہ درین
انیکہ ایہام این معنی ست کہ حسن آنسرور صلعم برای حکم جوہرست در ثبات و بقاء
نہ اینکہ آن ہمچو تمام اعراض ست کہ یافتہ نشدند و متفرق شدند **فائدہ** بدانکہ
بدرستی در قول ناظم رح منزہ عن شریک فی محاسنہ تعریض ست با بوجہل
چرا کہ ابوجہل علیہ اللعنۃ دعوے مساواۃ آنسرور کائنات صلی اللہ علیہ
وسلم نمودہ بود در شرف و ریاست و حکومت و بود ابوجہل بین کوسیج و محاسن
او غیر حسنہ بود و محاسن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بود حسنہ پس تعریض کرد
مصنف رح بآن و گویا گفت نیست آن شخص کہ زعم کرد کہ من شریک
آنسرور صلی اللہ علیہ وسلم در محاسن و حکایت کردہ شد کہ آن لعین آمد
روزے و گفت یا محمد بدرستی تو زعم میکنی کہ تحقیق آن نازل شد
بر تو و لا رطب و لا یابس الا فی کتاب مبین ۵ ط پس کجاست ذکر
محاسن من در کتاب منزل بر تو پس خواند نبی صلے اللہ علیہ وسلم
والبلد الطیب یخرج نباتہ باذن ربہ والذی خبث لا یخرج الا
نکدا ۵ و بود ریش ابوجہل علیہ اللعنۃ پیدا در خلق و طرف و اطراف
و کنارۂ لب زیرا کہ بود ابوجہل عیب دار و زشت علیہ اللعنۃ و در
ملایہ آوردہ است کہ ریش کوسیج اگر باشد بر ذقن او چند موی پس ہیچ نمی باشد
در حلقش و معلل کرد آنرا باین طور کہ آن زائل کرد چیزے ازان واللہ اعلم بالصواب

ومعنی بیت اینکه آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم پاکیزه گردانیده شده است از
شریک در نکوئیہاے خود پس جوہر حسن دران حضرت صلے اللہ علیہ وسلم
غیر تحسین کرده شده یعنے آن کمالات و اخلاق و افعال که حضرت دارد ہیچکس
شریک نیست دران و دع ما ادعته النصاری فی نبیهم
و احکم بما شئت مدحا فیه و احتکم انچه ترسا گفت اندر حق عیسیٰ
تو مگو پس بگو در حق سید ہر چه خواہی از حکم لغات الودع ترک کردن
الادعاء دعوے کردن نصرانی ترسا نصاری جمع آن و این منصوب بسبب
بسوی نصران و این و ہیت چنانکه یہودی منسوب است بسوی یہود که نام ہیت احکم حکم
کردن احتکام باہم محاکم شدن و حکم کردن صرف دع امر است از ودع و آن مثال واوی است
ادعت اصلش اودعت دال را بتا بدل کردند پس ادغام کرده شد دال در تاے
شبیت اجوف یائی است و مهموز لام است نحو ما موصوله است ادعت فعل ضمیر
مفعول است نصاری فاعل است و موخر کرد فاعل را از فعل چرا که مفعول ضمیر
متصل است و آن غیر متصل پس موصول با صله خود مفعول دع شد فی نبیهم ظرف
ادعت است و احکم عطف است بر دع بما شئت مفعول احکم است و ضمیر از صله
بطرف موصول محذوف است ای بما شئته مدحا حال است ای حال کونک مادحا فیه
یعنے وقت بودن تو مدح کننده دران و احتکم عطف است بر احکم فان قلت
اے وقت بودن تو حکم و احتکام واحد است پس چگونه صحیح شد عطف یکی بر دیگری
قلت درمیان آن ہر دو فرق است چرا که بدرستی احتکام برائے مبالغه است
بخلاف حکم نکات دع خطاب است برای ہر یکی که قصد میکند بمدح آن حضرت
صلے اللہ علیہ وسلم یا خطاب است برای نفس خود و مراد از بما ادعته قول نصاری
که مسیح پسر خدا است نعوذ باللہ منها پس گفت ناظم رح ہرگاه که بود بیت سابق
وہم کرده شده بخلاف مقصود پس تحقیق شان اینکه بود دران بیت آمیزش
ادعاے الہیت پس تحقیق آن ذات پاک خدا است که نیست شریک برائے او

کو چک بلکه اگر باشد هر من سوزبان قادر نباشد بر بیان کنه فضل ای حقیقت بزرگے
وعظمت آنحضرت صلے الله علیه وسلم روایت کرده شد بدرستیکه کسے آمد از
صحابه بجانب جناب عائشه رضی الله تعالی عنها پس التماس کرد وصف کردن اخلاق
آنسرور علیه الصلوٰة والسلام پس فرمود آنرا عائشه رضی الله تعالی عنها وصف کن
یکمرتبه جمیع آن چیزے که در دنیاست صحابی گفت قادر نیم که وصف دنیا وما فیها کردن
توانم پس فرمود عائشه صدیقه رضی الله تعالے عنها من نیز قادر نیم بر بیان وشمار آنکه
نام نهاد او را جل جلاله عظیم وانک لعلے خلق عظیم سوال ناظم علیه الرحمة ناطق
گفت قائل چرا نگفت جواب زیرا که اطلاق قائل بر الله تعالی جل جلاله کرده میشود
گفته میشود عز من قائل پس صادق نخواهد آمد فیعرب عنه قائل پس گویا که ناظم رح
اراده نمود بذکر ناطق وفهم اینکه بیان کردن نمیتواند از فضل آنحضرت صلی الله علیه
وسلم احدے از مخلوق بل بیان فضل آن سرور صلی الله علیه وسلم سپرد کرده شده است
بذات خالقی که کلامش منزه است از حلق ولسان ودهن ولب ودندان یعنی بدرستیکه
کمال عظیم آن سرور علیه الصلوٰة والسلام را حدی ونهایتی نیست یا آنکه اظهار کرد
ازان ناطق بزبان یعنی هیچ ناطق بغایت فضل او دهان نتواند کشاد وهیچ قائل
داد بیان کمالات آن سرور کائنات علیه التحیة والتسلیمات نتواند داد واین بیت
تعلیل انست که گفت ناظم رح هر شرف را که خواهی بدو نسبت کن ازان جهت که فضل
او را حدی نیست کونا سبت قدره آیاته عظما ✤ اسے
اسمه حین یدعی دارس رمم ✤ درخور قدر منیرش گر نمودی معجزات ✤
تازنامش زنده کردی استخوانهای رمم ✤ لغات مناسبت مانند یکدیگر شدن
قدر جاه ومنزلت ومرتبه آیت نشان وآیات جمع آن یعنی معجزات عظیم عظمت
وبزرگی احیاء زنده کردن وگردانیدن دعاء دعا کردن دارس مندرس وبوسیده و
نابدید رمم جمع رمه استخوان کهنه وبوسیده ✤ صرف مناسبت صحیح ست آیة ممدود فا
وتصغیف مقرونست احیی تصغیف مقرونست یدعی ناقص واویست اصل آن یدعو بود

واورا به یابدل کردند پس یارا بالف نحو لو حرف شرط ست نا سبت فعل شرط قدره
مفعول آن وایاته فاعلش عظما منصوب بنابر تمیز ست آیی جواب لو اسمه فاعلش
حین ظرف آیی ست دارس مفعولش واضافت دارس بسوی ضمیر بیانیه است
نکات بدانکه این بیت بتحقیق قطع نمود زعم نصاری را پس بدستی که آنها زعم
کردند که بتحقیق عیسی علیه السلام اعلی شان هستند از محمد صلی الله علیه وسلم باین دلیل که عیسی
علیه السلام زنده میکند مردگان را ومحمد صلی الله علیه وسلم زنده نمود کدامی مرده را حال انکه
محمد مصطفی ومعجزاتش اعظم هستند صلی الله علیه وسلم از عیسی علیه السلام ومعجزاتش پس بدرستی
زنده نمودند آنحضرت صلے الله علیه وسلم باستعانت خدا جل جلاله دو پسر پاک صحابے
کرنامش جابر رضی الله تعالی عنه است **قصهٔ دعوت جابر رضی الله تعالی عنه**
انیکه جابر رضی الله تعالی عنه ضیافت آنحضرت صلے الله علیه وسلم نمود وذبح نمود
گوسفندرا پس هرگاه دیدند هر دو پسرانش کیفیت ذبح بزرسبت یک ادر کلان
هر دو دست دیگر برادر صغیر خود را وهر دو پایش پس ذبح نمود اورا پس هرگاه که
مرد برادر صغیرش برید برادر کلان گردن خود را بسبب خوف پدر خود پس
انیهم بمرد ومادر وپدر را ازین حال آگاهی بود لیکن بسبب انیکه بمهمانی آن سرور
صلی الله علیه وسلم رخنه وخلل نیفتد کسی را احتیاطاً آگاه نکردند وبدا من ضبط کوشیدند
وقتیکه شمع جمال خدا محمد مصطفے صلے الله علیه وسلم رونق افروز خانهٔ جابر رضی الله تعالی
عنه گشتند واورد جابر طعام مهمانی پیش آن سرور صلی الله علیه وسلم فرمودند بیار
هر دو پسر خود را پس عذر ها انگیختند مادر وپدر هر دو عرض کردند یا رسول الله صلی الله علیه وسلم آن هر دو
خفته اند تا که مکدر نشود ضیافت بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم واصحابش پس دراز نفرمودند آنحضرت
صلعم دست مبارک خود را بطرف طعام پس چون مادر وپدر هر دو ندیدند چاره غیر کردند
بقصه قدم رنجه فرمودند نبی صلی الله علیه وسلم جائیکه هر دو پسرانش مرده افتاده بودند
دبر داشت چادر را از هر دو وسس فرمودند هر دو را بدست مبارک خود پس ایستادند
هر دو پسر جابر رضی الله عنه زنده باذن خدا جل جلاله وگرفتند دست هر دو وآوردند

بجانب طعام وخوردند ہر دو بآن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم پس زندہ کردن مردہ معجزہ غیر
مختصہ است بعیسے علیہ السلام بلکہ بود این معجزہ برای نبی ما صلے اللہ علیہ وسلم نیز و زندہ کردن
نبی ما صلے اللہ علیہ وسلم قوے تر و شدید تر بود ند از روے اعجاز از زندہ نمودن
عیسے علیہ السلام چرا کہ آنرا کہ عیسے زندہ میکردند نمی بود آنرا بقاء و پیران جابر رضی اللہ عنہ
باقی ماند ند زندہ و رسیدند بہ پیرے ولیکن معجزہ شق قمر باشارہ سر انگشت و تسبیح
سنگریزہ بر ہر دو کف آنسرور صلی اللہ علیہ وسلم و تسلیم سنگ و تکلم گفتار نبود ند مرا
عیسے علیہ السلام پس این معجزہ ای زندہ کردن مردہ اگر چہ بود معجزہ بزرگ از معجزات لیکن
نہ نسبت داشت مرتبہ محمد علیہ الصلوٰۃ والسلام را بلکہ معجزہ لائق مرتبہ آنحضرت
صلے اللہ علیہ وسلم اینکہ زندہ شوند بذکر اسم آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم استخوانہائے
بوسیدہ پس تحقیق این از معجزات بزرگ ہستند معنی بیت اینکہ اگر مناسبت
و مشابہت داشتی جاہ و منزلت او را معجزات او از روے بزرگی زندہ گردانیدی
نام او بہنگام کہ خواندی کسی را کہ استخوانہای او بوسیدہ است مراد آنکہ معجزات اینکہ
آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم بمقدار افہام خلائق آورد برائے اعجاز ایشان
تا او را بثبوت تصدیق کنند اگر مناسب جاہ و منزلت خود آوردے حاجت نبود اظہار
معجزہ کردن بلکہ نام آن حضرت صلعم بر زبان آوردندے مردہ بوسیدہ را استخوان
زندہ شدے سوال اگر گویند قرآن از معجزات آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم است
و قدر قرآن اعظم از جاہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ست پس چگونہ صحیح آید این سخن جواب گوئیم قرآن اگر چہ معجزہ
آنست و قدر او زیادہ است از جاہ و منزلت آنحضرت صلعم لیکن اظہار معجزہ کردی
بر وجہی کہ مناسب عظمت ذات او بودے مردہ از نام او زندہ شدے و بریں تقدیر
آن اعتراض مندفع شود الحاصل تحقیق معجزات آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم
نبود ند بر مقدار مرتبہ آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم نزد خدای تعالیٰ زیرا کہ اگر بودند
معجزات آنسرور کائنات صلے اللہ علیہ وسلم مناسب بمرتبہ اشرف البتہ نوبت
باین رسیدی کہ بدرستی اسم مبارک آنسرور صلی اللہ علیہ وسلم اگر خواندہ شدے

برمرده بوسیده آنجوانها فوراً زنده شدے بغیر سستی ومهلت واللہ اعلم بالصواب
کفاک بالعلم فی الامی معجزة فی الجاهلیة والتادیب نمبر ۴
والیتیم ۔ پس بود علم نبی امیم در معجزه ۔ روزهاے جاهلیت نیز تادیب
دیتیم لغات کفایة بسنده بودن از باب ضرب ام مادر امی منسوب بمادر
امی از روے لغت نانویسنده بود واز روے شرع ناخواننده معجزه امریست
شکننده عادت که خارج وصادر میباشد ازان کس که دعوے نبوت میکند
جاهلیة نادانی تادیب باخبر کردن یتیم وتیم بے پدر شدن صرف کفاک فعل ماضی
وناقص یائے ست اصلش کفی یا را بالف بدل کردند بسبب حرکت وانفتاح
بودن ماقبلش ام مهموز ومضاعف ست یتیم مثال یائی است نحو کفے فعل
وکاف ضمیر مفعول ست بالعلم فاعلش باے زائده است ای کفاک العلم یعنے
کافیست ترا علم فی الامی حال ست از علم که شونده است درامی یا صفت علم
ولام دران زائده است ای علم شونده درامی معجزه تمیز ست از فاعل ای کفاک
معجزة العلم یعنے کافیست ترا معجزهٔ علم واضافت معجزه بسوے علم بیانیه است
فی الجاهلیة متعلق بمضاف محذوف ست بالعلم ای بحصول علم درایام جاهلیة وتادیب عطف است بر بالعلم
فی الیتیم متعلق ست بتادیب نکات کفاک ای حسبک وسرور زیادتی یاد علم ابهام قسم ست ونسبت آنسرور
صلی اللہ علیه وسلم بجانب ام یا باعتبار اینکه آنسرور صلعم بودند ازام القراے
که مکه است ویا بسوے مادریکه بمعنی والده است زیرا که آنسرور صلعم بودند بصفتے
که پیده شده ام نه نوشتن داند ونخوانند مکتوب روایت کرده شده بتحقیق
نبی صلے اللہ علیه وسلم هرگاه اراده فرمودند نوشتن را پس نوشت بسم اللہ
هرگاه که واقع شد سایهٔ قلم آنسرور صلے اللہ علیه وسلم بر اسم خدای تعالی پس ایشان
ننوشت تا اینکه از روے ادب وفرمودبدرستی سایهٔ قلم نے افتد بر اسم معبود من
پس نخواهم نوشت بعد ازین پس برای این گفته می شود آنسرور صلی اللہ علیه وسلم را
امی وتحقیق امر کرد ما را بنا بر درود فرستادن بآنحضرت صلے اللہ علیه وسلم پس فرمود

گوئید اللهم صل علی محمد النبی الامی راوی میگوید که شنیدم از جد خود بدرستی
آنسرور علیه الصلوة والسلام نوشت بسم پس هرگاه اراده نوشتن فرمود که بنویسد
اسم الله جل جلاله زبون دانست انداختن سایه قلم خود بر اسم خدا جل شانه پس
انداخت قلم را از دست مبارک خود پس فرمود نخواهم نوشت بسبب ادب پس آمد
جبرئیل علیه السلام وگفت یا محمد خدای تعالی ترا سلام میرساند ومیفرماید چنانکه اراده
نمیکنی انداختن سایه قلم خود بر اسم من اراده نمیکنم انداختن سایه تو بر زمین وآنسرور
صلی الله علیه وسلم امی هستند در لغت لیکن قاری هستند در شرع زیرا که امی در لغت
آنکس که نخواند ونبوسید ودر شریعت آنکس که نباشد حافظ قرآن پس نباشد امی
از روی شرع ویتیم از انسان آنکس که پدرش نباشد واز چوپایه یا آنکس که مادرش نباشد
واز درها آنکه نباشد نظیرش گفته میشود درة یتیمة معنی بیت اینکه پس ست ترا علم
در نبی امی از روی معجزه در ایام نادانی وادب دادن ویتیمی الحاصل بسنده هستند
ترا دو چیز از دانست نبی صلی الله علیه وسلم از روی معجزه علم آن علم که در ذات نبی
امی ست در ایام جاهلیة ازین چیست که ندید که امی نبی ونه رسول تا که مر او خواست
از و علم ونه او ستاد دانا ونه ادیب کامل ونبود برای او ادیب که ادب کردی اورا
پس معلوم کردیم ما که علم آنحضرت صلی الله علیه وسلم علم لدنی بود وادب آنسرور صلی الله
علیه وسلم بتادیب رب او بود پس فرمود او نبی ربی فاحسن تادیبی وعلمنی ربی
فاحسن تعلیمی وآنکس که باشد استادش رب خلائق همه وجوه پس آنکس چگونه نباشد
اعلم الناس بجمیع انواع لم نمتحنا بما تعی العقول به خبرا ✽
علیما فلم نرتب ولم نهم ✽ انچه او فرمود عقل از رکنه آن عاجز نشد ✽ بر صلاح ما
حریص ست بی گمان ولی تهم ✽ لغات امتحان آزمودن عیی عاجز شدن درستی
از باب سمع عقل خرد وعقول جمع آن حریص حریصی کردن از باب ضرب ارتیاب بشک
شدن وهم دل بچیزی شدن از باب ضرب وهم غلط کردن از باب سمع ودر تاج
آورده که وهم بمعنی ذهول وآن آنکه ذهن تو رود بطرف چیزی وتو اراده میکنی

غیر او صرف تعبے لفیف مقرون ست بدل کردہ نشد یای اول او با الف چنانکہ
در طوی نرتب اجوف یائی ست اصلش نرتیب نہم مثال واوی ست اصلش نوہم بود حذف
کردند واو را برائے موافقت باب چنانکہ در تعد و لعد نحو لم جازمہ یمتحنا فعل مضارع
حال ضمیر رسول صلے اللہ علیہ وسلم ست وضمیر جمع متکلم منصوب محل ست زیرا کہ
آن مفعول اوست ادغام کردہ شد آن نون کہ لام کلمہ بود در نون ضمیر متکلم با کلمۂ
موصولہ است یا موصوفہ و با جار ست اے با الحکم الذے او الامر الذے تعبے
فعل مضارع مقول فاعلش بہ ای بذلک الحکم او الامر ای بسبب آن و آن متعلق ست
بہ یعنے وضمیر عائد ست بسوی موصول حرصا مفعول لہ برائے لم یمتحنا ست علینا مفعول
حرصا ست قلم نرتب عطف ست بر قولہ لم یمتحنا وجامع عقلے ست ولم نہم عطف ست
بر نرتب نکاست آزمایش نکردو اختیار نفرمود وجرأت نداد ما را نبی امی صلے اللہ علیہ
وسلم بر آن چیزے کہ عاجز کند نفسہا را بسبب تکالیف سخت کہ بودند در امت پیشین از قتل
نفس در توبہ و بریدن جامہ از موضع نجاست و بدرستی آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم بودند
نبی رحمت قال اللہ تعالیٰ وما ارسلناک الا رحمۃ للعلمین
و دعا نمود بزبان مبارک خود ربنا لا تؤاخذنا ان نسینا او اخطانا
ربنا ولا تحمل علینا اصرا کما حملتہ علے الذین من قبلنا
ربنا ولا تحملنا ما لا طاقۃ لنا بہ واعف عنا
واغفر لنا وارحمنا انت مولنا فانصرنا
علے القوم الکفرین ۵ یا مراد از مولش بما تعبے العقول تفکر
بذات خدای تعالےٰ باشد پس تحقیق عقل عاجز ست از معرفت حقیقت ذات خدا
جل وعلا فلم نرتب ای سوار نمی باشیم بر اسپ شک ولم نہم ای نمی افتیم در وہم
معنی بیت اینکہ آزمایش نفرمود آنحضرت علیہ الصلوٰۃ والسلام ما را بآن چیز کہ
درماند عقلہا بدان از جہت حرصیکہ داشت بر ما تا ہدایت یابیم پس چون امتحان نفرمود
ما شک نکردیم و حیران و سرگردان نشدیم شفقت آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم بر ما کہ

استان اویم بمرتبہ بود کہ مارا امتحان نکردند بان چیز کہ عقلہاے ماد ران ماند و توانیم
آنرا دریافت و گمراہ گردیم بلکہ ہرچہ آورد روشن و مفہوم آورد و آن ترک امتحان از جہت
حرص بود بر ہدایت ما کہ اہتمام داشت کہ ما راہ راست یابیم و در ضلالت نیافتیم پس
بواسطہ ترک امتحان شک نکردیم و برانچہ آورد حیران نشدیم بلکہ یقین کردیم بتحقیق
انچہ آورد و براہ راست رفتیم و حیران و سرگردان نشدیم الحاصل امتحان نکردما را
آنسرور صلی اللہ علیہ وسلم بمعرفت آن چیز کہ عاجز سازد عقول را و آن ذات خداے
تعالی ست یا باعمال شاقہ مانند یکہ ذکرش کردیم فلم ترتب ای نمی افتیم در شک و
سوار نمی باشیم بر اسپ چنانکہ شدند آنانکہ بودند پیشتر ما و نمی افتیم در وہم و غلط از روے
تفکر در ذات پاکش و دران چیز کہ آمد بان بر ما و آن قرآن شریف ست چنان
قرآن مجید کہ لا یاتیہ الباطل من بین یدیہ ولا من خلفہ بلکہ آن حق ست روشن و کلام
ابلغ اعنی انورے فہم معناہ فلیس یری * للقرب والبعد فیہ
غیر منفحم * عاقلان از فہم معنی محمد عاجز اند * اہل عالم جملہ در وصفش شدہ بستند
دم * لغات اعیا عاجز کردن و عاجز شدن لازم و متعدے ہر دو آمدہ
ورے خلق فہم دریافتن و ادراک معنے صورت باطن قرب نزدیک
شدن بعد دور شدن انفحام ساکت و عاجز گردانیدن انفحام خاموش شدن و انفحام مطاوعہ است فحمت
فلانا فانفحم ای اعجزتہ فعجز نصرف اعیی لفیف مقرون ست ورے لفیف مفروق ست
معنی ناقص یائی ست یری مہموز عین و مثل لام ست و اصلش یرأی بود تخفیف کردہ شد
ہمزہ از روے وجوب نحو عین فعل ماضی ست دری مفعول او فہم فاعل آن و آن مصدر
مضاف ست بسوے مفعول معناہ ای راز پیدا شدن آن سرور علیہ الصلوۃ والسلام
یا بزرگی خلق آن سرور صلی اللہ علیہ وسلم یا معنی قرآن چنان قرآن آمدہ بآن سرور
صلے اللہ علیہ وسلم فلیس اے امر وشان یری خبر لیس ست و تفسیر ضمیر شان للقرب
والبعد اے وقت قرب و بعد لام وقتیہ است کما فی قولہ تعالے اقم الصلوۃ
لدلوک الشمس یا بمعنی من ست ای من القرب والبعد ای از مکان قریب و بعید فیہ

ای فی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یا در قرآن شریف واول وجیہ ترست غیر منفحم
فاعل بری ست اگر باشد مبنی للفاعل واگر باشد مبنی للمفعول چنانکہ در بعض نسخہ واقع
شدہ پس آن حامل برای ضمیر وے ست اے دیدن نمیتوانند خلائق دران اے در
امر رسول صلے اللہ علیہ وسلم باقرآن بودن شان غیر منفحم پس غیر حال ست یا دیدن
نمیتوانند خلائق غیر منفحم پس غیر مفعول ثانی اوست **فان قلت** این بیت مناقض
بیت ماقبل خودست وآن قولہ لم یمتحنا بالتعی العقول پس کدام وجہ توفیق ست **قلت**
بدستی ناظم رح در بیت سابق گردانید قرآن را ازان لطائف کہ متحیر نمیشوند بسبب
آن دلہا ازین حیثیت کہ اوامر ونواہے اوبر حسب طاقت بشری وقوائے انسانیہ
جائیکہ فرمود لَا یُکَلِّفُ اللّٰہُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَہَا ودرین بیت گردانید
قرآن را ازان قبیل کہ عاجز میگرداند دلہارا از روے اعجاز پس بدستی قرآن شریف
عاجز کنندۂ خلق ست وخلق از معارضۂ او عاجزست واز روے فہم حقائق ومعانے
او ودقائق اسماء او کہ احاطہ کردن نمیتوانند بحقیقت او مگر پیدا کنندۂ شے وخالق قوائے
وقدر واین ست توفیق بر تقدیر ارادہ کردن مصنف بآن قرآن را وبر تقدیر ارادۂ
بہ نبی صلے اللہ علیہ وسلم واین ظاہر ترست ونظر نکرد کل خلق دران حضرت صلے اللہ علیہ
وسلم از قریب وبعید امی در جمیع دنیا غیر عاجز وساکت ومتحیر بودن در ادراک کنہ ذات
آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم وآن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم کالشمس لنظر الخ معنی بیت
اینکہ درماندہ گرداند مردمان را در یافتن حقیقت او پس نیست کہ دیدہ شود در مکان یا
زمان نزدیک باو یا در مکان وزمان دور از وکسیکہ خاموش گردانیدہ شدہ نباشد
بآن حجت یعنی ہمہ خلائق در فہم معنے وحقیقت او درماندہ اند پس نمیتوانند دید ہیچ
نزدیک بدو در زمان یا در مکان وہیچ دورے از و در زمان یا مکان الا کہ خاموش
وعاجزست از بیان چیزیکہ دلالت کند برانکہ او فہم معنے آن حضرت صلے اللہ علیہ
وسلم کردہ مراد آنکہ دور ونزدیک از فہم حقیقت او عاجزست ساکت واللہ تعالیٰ
اعلم **کَالشَّمْسِ تَظْہَرُ لِلْعَیْنَیْنِ مِنْ بُعْدٍ ۞ صَغِیْرَۃٌ وَلِکُلِّ**

نسبۃ

الطرف من امم ✤ مثل خورشیدست دانش زان بود کو چاک زد دور ✤ در ربود چشمهاے مردم انداز دبهم ✤ **لغات شمس** آفتاب ظهور پدید آمدن از باب فتح عین چشم صغیر خرد و کلانه کند شدن از باب ضرب اکلال کنند گردانیدن ذخیره ساختن چشم از باب افعال طرف چشم امم نزدیک شدن بچیزے از باب نصر صرف شمس صحیح ست عین اجوف یائے ست تکل مضاعف ست اصلش تکلل امم مانند اوست وادغام نکرده شد تا که لازم نیاید اشتباه در بناء نحو کا لشمس خبر مبتداء محذوف ست ای ہو کا لشمس و آن یا عائد ست بطرف نبی صلے اللہ علیہ وسلم یا بجانب قرآن مجید تظهر حال ست از شمس زیرا که آن مفعول ست از روی معنی تشبیه داد ناظم رم نبی صلے اللہ علیہ وسلم را و قرآن را وقت بودن ہر واحد ظاہر برائے ہر دو چشم من بعد متعلق ست بقول او تظهر و تنوین در بعد بدل ست از اضافت اے بعد مکان صغیره حال ست از ضمیر تظهر و تکل ظرف شمس من امم متعلق ست بقولش تکل طرف فاعل تکل ست و لام بدل ست از اضافت ای طرف الناظر یعنے چشم بیننده **نکات** تشبیه داد مصنف علیه الرحمة نبی صلے اللہ علیہ وسلم را بآفتاب و این اقتباس ست از قول خداجل وعلا والشمس وضحٰها و این تشبیه محسوس بمحسوس ست یعنی تحقیق نبی صلی اللہ علیہ وسلم مانند آفتاب اند پس این دیده میشود اندک نور و وقتیکه نظر کنی بسوے او در دیده چشم بدون نظر عمیق و دقیق و وقتیکه نظر عمیق و دقیق کنی و بینے در ان حیران شوند ہر دو چشم تو از کثرت ضیاہاے او و کثرت شعاع او ہمچنانکه نبی ما صلعم اگر نظر کنی تو بطرف جمالش بدون نظر عمیق و دقیق گمان کنی تو که بدرستی آنور صلی اللہ علیہ وسلم بشر ست مانند تمامی انسان و وقتیکه ہمان نظر بینی بجمال باکمالش حیران مانی از وقائق حسنش و حقائق جمالش و کمالش باشتباه داد قرآن را بآفتاب و این تشبیه معقول بمحسوس ست یعنی بدرستی قرآن مانند آفتاب ست پس این را باول چون می بینی سیدانی که این از ان قبیل ست که می یابد این چشم بیننده مانند جمیع ستاره ہا پس ہرگاه که رجوع کنی تو بصر را بسوے او یا بامعان نظر

به بینی دران خیره میشود چشم از پرتو ذاتی او و دیدن تمیتوانی آنرا همچنین قرآن هرگاه که
نظر کنی تو دران نظر غافلین معلوم کنی که این آسان ترست همچو جمیع کلام عرب و وقتیکه
ملاحظه کنی تو دران بچشم مدبرین و مستبصرین و ناظرین بنور الله ثابت می شود که قرآن شریف
بعید الفوز ست شناخت نمیکند کسی و حبس و احاطه نمیکند احدے بحقیقش قال النبی
صلے الله علیه وسلم ان للقران ظهرا و بطنا و لبطنه سبعة ابطن والله در من قال نعم
جمیع العلم فی القرآن لکن تقاصر عنه افهام الرجال معنی بیت اینکه آنحضرت صلی الله
علیه وسلم همچو آفتاب ست که ظاهر میگردد از روحالتی که خود دست و کند و خیره گرداند
چشم را نزدیکے او دور از دیده خرد نماید در چشمهاے او چون نزدیک شدی
یا در برابر او آمدے چشم را کند و خیره میسازد از بسیارے شعاعی و حقیقت او
در نمیتوان یافت همچنین آن حضرت صلعم اگر در صورت بشر دیده صغیر القدر
میداند او را همچون سائر افراد بشر و چون نزدیک با دراک حقیقت او شود یا متقابل
با سرار معنی او شود چشم ادراک او خیره گردد و اصلا فهم معنی او نتوان کرد چنانچه
در بیت سابق مذکور شده حاصل معنی آنکه آنحضرت صلے الله علیه وسلم آفتابے
ست تابان که چون از دور به بیند او را خرد شمارند و چون نزدیک گردند از تراکم
اشعهٔ انوارش نتوانند که نظر بروے گمارند والله اعلم بالصواب کیف یدرک
فی الدنیا حقیقته ۱۲ قوم نیام تسلوا عنه بالحلم ۱۲
چون بدانند ش حقیقت اهل دنیا چون بود ۱۲ هست خواب و دیدنش در خواب
دانند مغتنم ۱۲ لغات ادراک دریافتن دنیا مشهور ست حقیقت ذات و ما هیت
گویند قوم کرده نیام جمع نائم بمعنے خواب کننده تسلے سکون افتادن و روان شدن
تاریکی و غم و انچه بدان ماند و خروج از دغدغه و ساکن شدن حلم خواب دیدن
صرف نیام اجوف واویست اصلش نوام بود واو را بیا بدل کردند بسبب وقوع
آن واو در میان کسره و الف جمع چنانکه در قیام جمع قائم ست تسلو ناقص
واویست اصل او تسلو بود واو را بیا بدل کردند پس یا را با لف ساقط کرده شد

نمبر ۱۵

سبب التقاے ساکنین نخوید درک فعل مضارع معروف ست فی الدنیا ظرف بدرک
ہست حقیقۃ مفعول بدرک ست قوم فاعل آن بنیام صفت قوم ست تسلوا فعل
ماضی ست وضمیرش راجع بطرف قوم ست وجملہ صفت بعد صفت قوم ست عنہ
مفعول تسلوا ست **نکات** کیف برائے استفہام ست وآن اینجا بمعنے استبعاد
است اے مستبعد ادراک **سوال** چرا ادراک حقیقت محمدے صلے اللہ علیہ وسلم را
مقید بدنیا کردند **جواب** زیرا کہ حقیقت نبی علیہ الصلوٰۃ والسلام باقرآن منکشف
خواہد شد برای ما در آخرت قولہ حقیقتہ ای حقیقت محمد صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم
یا قرآن اکرم واعظم قوم بنیام اے گروہ خواب کنندگان واین مقتبس ست از
قول آن سرور صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم الناس نیام واذا ماتوا انتبہوا **سوال**
چرا نگفت مصنف رح ناس نیام تاکہ موافق ترپودے بلفظ حدیث **جواب**
برائے یک نکتہ وآن اینکہ مراد از قوم اینجا اہل شقاق ونفاق ست پس چگونہ
لفظ ناس رابہ نیام التیام وانتظام دادی وتنوین در نیام بنابر تحقیر ست اے
گروہ خوار کہ غالب شد بر آنہا نوم وخواب غفلت ونادانی ودر حدیث شریف
مذکور مراد از ناس جمیع خلائق ست تسلوا ای قنعوا واکتفوا یعنے قناعت وصبر وبس
کردند عنہ ای از حقیقت ذات جامع الکمالات محبوب خالق الارض والسموات
بالحلم آنکہ مے بینند او را خواب کنندہ معنی **بیت** اینکہ پس چگونہ دریابد در دنیا
حقیقت ذات او را گروہ خواب کنندگان کہ تسلی یافتہ اند وقانع گشتہ اند از وجود او
حاصل معنی آنکہ کسیکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را دیدہ نہ پندارد کہ بکنہ او
رسیدہ **الحاصل** نمی دریابد در دنیا حقیقت ذات محمد صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم را
آن گروہ کہ آنہا خواب کنندگان اند وقناعت بخواب کردند از ان بخیال ونہ دیدند
حقیقت ذات محمد صلے اللہ علیہ وسلم را مگر خیالے از ان خواب واللہ اعلم بالصواب
وَمَبْلَغُ الْعِلْمِ فِيهِ اَنَّهُ بَشَرٌ ✤ وَاَنَّهُ خَيْرُ خَلْقِ اللّٰهِ كُلِّهِمْ ✤ غایت معلوم مردم آنکہ سید آدم ست ✤ بہترین مردمان باشد

رسول محترم لغات مبلغ جاے بلوغ اے جاے رسیدن یا مصدر میمی ست
اے رسیدن علم دانستن بشر مردمان خیر نیکی و بہتر و آن مراد ست اینجا خلق اللہ
آفریدگان خداے تعالے نحو مبلغ مبتدا و مضاف علم مضاف الیہ انہ با آن با
اسم و خبر خود و آن اسم کنایہ ست بشر خبر مبتدا ست و انہ این مبتدا اسم و خبر خود
عطف ست بر ما قبل خود کلہم تاکید خلق اللہ است نکات این بیت گواہے
میدہد بر انیکہ بدرستی ابیات سابقہ ہم در مدح نبی صلے اللہ علیہ وسلم اند یا در مدح
قرآن شریف چنانکہ زعم کرد بعض فضلاء و درین تنبیہ ست بر انیکہ علم ناس
و عقل شان قاصر ست از ادراک حقیقت آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم پس جائز نیست
ایشان را فکر کردن در حقیقت آن بلکہ بس کنند چنانکہ بس کردند عوام چنانکہ فرمود
نبی صلی اللہ علیہ وسلم علیکم بدین العجائز و آن اینکہ محمد صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بشر ست
افضل خلق اللہ است قطعاً و یقیناً نیست شک درین ہرگز معنی بیت
اینکہ پس مکان رسیدن در باب آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و شان و قصہ
او آنست کہ او آدمی ست ہمچون آدمیان و آنکہ او بہترین آفریدگار خدای تعالی
ہمہ ایشان بیان کرد کہ عقل بشری بکنہ ذات او و حقیقت او نمیرسد بلکہ او را باوصاف
میتوان دانست شروع میکند با وصاف او و میگوید کہ چون علم بشر بکنہ ذاتش
نمیتواند رسید پس در غایت مکانی کہ علم میرسد در شان آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ
وسلم آنست کہ او بشر ست قُلْ اِنَّمَا اَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ نہ فرشتہ و نہ جن
و دیگر آنکہ او بہترین ہمہ خلائق ست و دیگر او صاف و احوال را در عقب بتوانی خواہد گفت
الحاصل تحقیق عاجز شدن از ادراک او ادراک ست وَكُلٌّ اَتَوْهُ دَاخِرِيْنَ
اَنِّي اَلرُّسُلُ الْكِرَامُ بِهَا ✤ فَاِنَّمَا انْصَلَتْ مِنْ نُوْرِهٖ بِهِمُ ✤
ہر چہ آوردند مجموع رسل از معجزات ✤ آن ز نور مصطفے آمد بدیشان لاجرم لغات
آیہ نشان جمعش ای بمعنی معجزہ آنی و اتیان آمدن و این متعدی میشود با دخال
بای موحدہ رسل جمع رسول کریم نکو کار کرام جمعش یعنی صاحب شرف و کرامت

اتصال پیوستن نور نور روشنائی صرف آمی اصلش آئے بود ہمزہ ثانیہ را بالف
بدل کردند بسبب خواستن فتحۂ اولے اورا چنانکہ در امنت اتی ناقص یائی اصلش
اتی یا را بالف بدل کردند اتصلت مثال واویست اصلش اوتصلت بود و اورا
بتا بدل کردند وتا را در تاے افتعال ادغام کردند من نورہ ادغام کردہ شد نون
من در نون نور مگر نون اول ساکن ست و دیگر متحرک نحو کل مبتدا ست دائے
مضاف الیہ است انی فعل ست رسل فاعلش کرام صفت رسل ست بہا مفعول
انی ست فانما اتصلت فعل ماضی ست حامل برای ضمیر آیات ست وجملہ خبر مبتدا
وفا را لسبب تضمن مبتدا معنی شرط را داخل کردند منہ ابتدائیہ است بہم مفعول
اتصلت ست نکات تنوین در آی برای تکثیر و تعظیم ست چنانکہ در قول خدائے
تعالے وَاِنْ یُّکَذِّبُوْکَ فَقَدْ کُذِّبَتْ رُسُلٌ مِّنْ قَبْلِکَ ای ذو عدد
کثیر و آیات عظیمۃ بہا اے آیات بینات و انا بمعنی ما والامن نورہ ای نور محمد صلی اللہ
علیہ وسلم وحق او تاخیر بود مگر مقدم کردہ شد و آخر کردہم را برائے رعایت قافیہ و در
بیت صفت جمیع ست و معنی انیکہ ہمہ اشیاء کہ آوردند رسولان کریمان را پس
بدرستی کہ پیوستہ نشد مگر از نور آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم بدیشان از بیجا شروع
تمامی معجزات آنسرور کائنات صلے اللہ علیہ وسلم کردہ میگوید کہ پیغامبران صاحب اکرام
آوردند و صدق نبوت خود را بدان اثبات کردند از نور آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم
بدیشان پیوستہ شد و این تلمیح ست بحدیث اول ما خلق اللہ نورے ای اول
چیزے کہ خدای تعالیٰ آفرید نور من بود و او را صد ہزار سال بمقامات باز داشتہ
بعد ازان بنظر ہیبت دران نظر کرد پس نور من عرق کرد و قطرات عرق از و فرو ریخت
و خدای تعالیٰ عز و جل از ہر قطرہ روح پیغمبرے را آفرید و چون نور انبیا از نور آنحضرت
صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم مخلق شدہ باشد ہر معجزہ کہ نمایند اثرے از نور آنحضرت صلے اللہ
علیہ وآلہ وسلم بدیشان رسیدہ باشد الحاصل ای نورہای جمیع رسل اثرست
از آثار نور محمد صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم نور عرش و کرسے و نور شمس و قمر و نورہاے

جمیع انبیا علیهم السلام ونورهای صحابه وتابعین ونورهای جمیع مسلمانان وموسنان ونورهای
جمیع مسلمات ونورهای جمیع موسنات والله تعالی اعلم بالغیب والشهادات فاتحه
شمس فضل هم کواکبها ✦ لیظهرن الانوار لهم للناس فی الظلم ✦
او بود خورشید فضل ودیگران ستارگان ✦ روشنی ستاره گان بیداشود اندر ظلم ✦
لغات شمس آفتاب فضل افزونی ونکوئی کوکب ستاره کواکب جمع اظهار
پدید کردن ظلمت تاریکی ظلم جمع آن نحو فاد رفانه برای تعلیل ست گویا که آن تعلیل ست
برای ماقبل خود وضمیر در فانه راجع بطرف نبی صلے الله علیه وسلم اسم آنست شمس
خبر اوست ومضاف فضل مضاف الیه ست هم مبتدا کواکب خبرش لیظهرن خبر
بعد خبر ست وجمله صفت فضل یا صفت شمس ست پس اگر باشد صفت فضل پس
ضمیر راجع ست بسوے او واگر باشد صفت شمس پس ضمیر راجع بسوی اوست
بتاویل کواکب یا مذکور انوارها مفعول لیظهرن ست لیظهرن للناس مفعول برائے او
وعامل دران لیظهرن ست فی الظلم مفعول لیظهرن ست نکات تنکیر در فضل برائے تعظیم ست
ای فضل عظیم هم ای مرسلون انوارها اے انوار کواکب معنی اینکه بدرستیکه آنحضرت
صلی الله علیه وسلم آفتاب فضل وکمال ست وآن پیغامبران ستارگان آن آفتاب
درحالتیکه ظاهر گردانند انوار آن آفتاب را از برائے مردمان در تاریکیها یعنے دلیل
بدانکه معجزات انبیا علیهم السلام از نور آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم ست چنانکه نور القمر
مستفاد من نور الشمس بدانکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم آفتاب فضل الهی ست
وپیغامبران ستارگان اند که از آفتاب نور گیرند همچنانکه در شب آفتاب نباشد کواکب
نوری را که از آفتاب گرفته اند در تاریکی ظاهر میگردانند انبیا علیهم السلام هم قبل از بعثت
آنحضرت صلی الله علیه وسلم نور نبوت از وگرفته اند ودر تاریکے ضلالت وجهالت
ظاهر گردانیدند ومردمان را هدایت نمودند تا آنزمان که آفتاب وجود پر جود آنحضرت
صلے الله علیه وسلم طلوع فرمود چنانچه مصنف رح اشاره در بیت آینده میکند
الحاصل آنحضرت صلے الله علیه وسلم مانند آفتاب وسائر انبیا علیهم السلام همچو

ستارگان وبود انوار آنها کہ می درخشید وقتیکہ بود عالم در ظلمات پس ہر گاہ کہ
ظاہر شد نور آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پوشید نور ہائے ہمہ را وظاہر ست
کہ بوقت بر آمدن آفتاب نور ستارگان کافور میگردد غرض اینکہ دین ہمہ انبیا علیہم السلام
روشن بود تا وقتیکہ ظاہر شدہ بود دین آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پس ہر گاہ کہ
ظاہر کرد آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم را نسخ کرد دین آن حضرت صلے اللہ
علیہ وسلم جمیع ادیان را واللہ اعلم بالصواب حَتّٰٓی اِذَا طَلَعَتْ فِی
الْکَوْنَیْنِ عَمَّ ہُدٰے ٭ وَالْعٰلَمِیْنَ وَاَحْیَتْ سَائِرَ الْاُمَمِ ٭
چون بر آمد طلعتی خورشید عالم روشنش ٭ زان سبب پوشیدہ نورش نقش این
جملہ ہم ٭ لغات طلوع بر آمدن آفتاب از باب نصر کون آفرینش وہستی اثبات کردہ
امم جمعش صرف احیت لفیف مقرون ست اصلش احییت بود یاے ثانیہ را
بالف بدل کردند پس ساقط کردہ شد بسبب التقاے ساکنین وادغام کردہ نشد
در امم تا کہ مشابہ نشود بام واگر صحیح باشد اخبث بالخاء المعجمۃ ویاء موحدۃ پس آن
مہموز ست اصلش اخباث حذف کردہ شد ہمزہ برخلاف قیاس برای ضرورت
نحو طلعت فعل حامل ضمیر شمس ست فی الکونین ظرف طلعت ست عم فعل ہادے
فاعلش ومضاف وضمیر مضاف الیہ العلمین مفعول ہدی است اگر باشد عم
بمعنی شاع وانتشر ای مشہور ومنتشر ومفعول عم ست اگر باشد بمعنی شمل یعنی شامل
نکات وقتیکہ طلوع شد در خلق عام شد ہدایتش برائے عالمین وزندہ کرد
جمیع امم را بسبب ایمان وشریعت یعنی زندہ کرد آفتاب فضل یعنے حقیقت
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہمہ امم را بنور ایمان وشریعت زیرا کہ کفر موت
حکمی ست وبطرف آن اشارہ فرمود پروردگار بقول پاک خود اَوَمَنْ کَانَ
مَیْتًا فَاَحْیَیْنٰہُ وَجَعَلْنَا لَہٗ نُوْرًا وظاہر نزد من اینکہ بدرستی اخبث
بجاے معجمہ وباے موحدہ بمعنے اطفات اے پژمردہ برائے موافقت
او بقولش فانہ شمس فضل ہم کواکبہا چرا کہ کواکب خبر این نیست کہ ظاہر میشود

انوار آنها در تاریکی تا وقتیکه طلوع نمیکند آفتاب پس هرگاه که طلوع کرد آفتاب بی نور
شدند کواکب و همچنین شریعتهای جمیع امم بودند قائم ما دامیکه ظاهر نشده بود شریعت
سیدنا و نبینا علیه الصلوٰة والسلام پس هرگاه که ظاهر شد شریعت او منسوخ شدند
بسبب آن شریعت های امم ماضیه و پژمرده گشتند و باقی نماند مشروعی از احکام شرائع
امم بنظر اینکه جاری شدند احکام شریعت محمدی صلے الله علیه وسلم معنی اینکه
انبیاء عرم انوار هدایت آن حضرت صلعم را در شب تار ضلال ظاهر میگردانیدند تا آنزمان
که آفتاب ذات او طلوع کرد و بر آمد در عالم وجود و شامل شد هدایت او عموم عالمیان را
و همه کس را بحیات حقیقت زنده گردانید یعنی پیغامبران را پیش از وے هر یک است
فرستادند و آنحضرت صلعم را بر همه عالم از انس و جن فرستادند والله اعلم بالصواب

اکرم بخلق نبینے زانکه خلق + باحسن شتمل بالبشر
متسم + خلق پیغمبر نکوتر خلق او آراسته + مشتمل بر حسن باشد بر بشارت متبسم +

لغات کرام کرامی داشتن زین آراستن حسن خوبی اشتمال گرد برگرد در گرفتن وجامه
بخوشتن اندر کشیدن ومتعدی مشتمل داشتمال بباے موحده بالبشر تازه روے شدن
ابتسام تبسم کردن اتسام خوشتن را بچیزے نشان کردن صرف اکرم صحیح ست نبے
یا ناقص یا مهموز ست زان اجوف یای ست اتسام مثال واویت اصلش اوتسام
بود واو را بیا بدل کردند بعد ازان یا را بتا بدل کردند و ادغام کردند در تاے
افتعال نحو صیغه اکرم بتعجب ست وتحقیق انچه ذکر کرده شده در علم نحو آن اینکه بدرستی
برای تعجب دو صیغه اند یکے ما احسنه و دوم دو مذهب اند یکی مذهب سیبویه و آن اینکه
بدرستی مانکره مبتدا است، وما بعدش خبر او و تنکیرش برای تعظیم ست ومبالغه اے
امر عظیم احسنه دریں صورت لازم نمی آید حذف و دیگر قول اخفش و آن اینکه بدرستی
ما موصوله است وما بعدش صلهٔ او ومجموع مبتدا است وخبر محذوف ست ای احسنه شیء عظیم
و دیگرے احسن به و دریں نیز دو مذهب اند یکی مذهب سیبویه اینکه این صیغهٔ امر ست بمعنی
ماضی و همزه اش برای صیرورت ست وباے موحده زائده است و زید فاعل آن ست.

کفے باللہ تقدیرش احسن زیدای شد صاحب حسن وقول اخفش اینکہ بدرستی آن امرست
برحقیقت وفاعلش ضمیر اوست وہمزہ برای صیرورت ست یا برائے تعدیہ وبای موحدہ
برین تقدیر زائدہ است خلق مضاف ست بنی مضاف الیہ زانہ فعل ومفعول خلق فاعلش
وموخر کردہ شد برائے اینکہ ضمیر مفعول متصل شد بفعل باحسن مفعول مشتمل ست بالبشر
متعلق بمتبسم ست مشتمل صفت بنی ست تسم صفت بعد صفت ست مکالمات تعجب کرد
از صورت آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم وبدرستی زینت دادکرد آنرا سیرت نیک وخلق
عظیم وتنکیر برائے تعظیم ست خلق بالفتح حسن صورت ست خلق بالضم حسن سیرت ست
وسیان خلق وخلق صنعت اشتقاق ست براورد ناظم رح کلام را اینجانہ برمقتضائے
ظاہر زیرا کہ ظاہر این بود کہ گفتی بخلق النبی معرف بلام برای عہد وقتیکہ جاری کرد ذکر
آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم سوائے مرتبہ چنانکہ فرمود خدائے تعالی وارسلنا الی
فرعون رسولا ۵ فعصے فرعون الرسول زیرا کہ تنکیرش مددگار تست
برای تعجب چرا کہ تنکیر گاہے برای تعجب باشد وگاہی برائے تعظیم باشد وہر دو ازواد
واحد اند وتقدیم جار ومجرور در ہر دو مواضع برای اختصاص ست ای باحسن شامل ست
نہ بغیر او وباتازہ روے وطلاقت متبسم ست نہ بغیر او وآن ضحاک التسام راز ہر خندہ
سیگویند وگردانید مصدر حسن صورت ظاہر را تعجب کنندہ ازو زیرا کہ آن از عجب ترین
عجائب ست پس ازان گردانید سیرت باطنہ را بینت بنا برآگاہی بانیکہ حسن صورت
ظاہرہ تا وقتیکہ مقترن نمی شود بحسن سیرت باطنہ باشد شخص مانند تمثال برجسم ومصداقش
کلام شارع ست کہ ان اللہ لاینظر الی صورکم ولا الی اعمالکم ولکن ینظر الی قلوبکم ونیاتکم پس
ظاہر متنظر خلق ست وباطن منظر حق ست حسنش اتم واکمل ست گویا کہ یعنی این بیت
مقتبس ست از قول خدای تعالی انک لعلی خلق عظیم ۵ واز اثر مروے ست
وآن آنکہ بودند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بشاش وبسام بغایت الملک الغزیر العلام
معنی اینکہ چہ عجب کریم ست وزیباست صورت آفرینش آن پیغامبرے کہ زینت داد او را
صورت باطنے وصفت آن پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم کہ بہ نکوئی فراگیرندہ است وبکشادگی روے

نشانه یافته است ازینجا شروع است در بیان خلق و خلق آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم
الحاصل یعنے چه نیکو صورت ظاهره آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم ست چنان صورت
که زینت داد آنرا حسن سیرت باطنه که مشتمل بر طلاقت روے و تبسم ست و اللہ اعلم **کالزہر**
فی ترف والبدر فی شرف ✤ والبحر فی کرم والدہر فی ہمم ✤
چون بهار از تازگے همچو بدر اند شرف ✤ همچو دریا در کرم چون روزگار ست در همم ✤ **لغات**
زهر طلع یعنے شگوفه ترف تازگے و نازکی بدر ماه دو هفته شرف بزرگی بحر دریا کرم معروف
و دهر روزگار همته مشهور همم جمش **صرف فانقلبت** چرا میم را در میم ادغام نکردند در همم زیرا که
جمع بودن دو حرف یک جنس میخواهد ادغام را **قلبت** ازینکه التباس بنا میکند و ادغام را
از بناء **نحو کالزہر** خبر مبتدا محذوف ست ای ہو کالزہر و باقی ظاهر ست **نکات**
تشبیه داد ناظم رح نبی صلے اللہ علیہ وسلم را گاهے به طلع در طراوت و خوبی شان و گاهے
به بدر در عظمت و بزرگے شان و بار دیگر به بحر در جود و کرم و به دهر در بلند همتی و گفت حسان
رضی اللہ عنہ در مدح آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم **شعر** ولہم لا منتہا لکبارہا ✤ ولہم
الصغری اجل من الدہر ✤ و این تشبیه را تشبیه جمع لتعدد احد طرفیه نام نهاده اند و آن شبیه به
است یعنی اینکه آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم همچو شگوفه است در تازگے و همچو ماه شب
چار دهم ست در بلندی و بزرگی و همچون دریا ست در کرم و بخشش و همچون روزگار ست
در همتها یعنے آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در تازگے و لطافت بدن و طبیعت لشگوفه
مانند ست و بدریا در کرم و بخشش و بروزگار در قصدول یعنی همچنانکه روزگار قصدهای
عظیم مینماید و انگیختن مهمات عظیمه آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم همت
عظیمه امور عظام را پیش می برد و اللہ اعلم بالصواب **کانہ وہو فرد فی**
جلالتہ ✤ فی عسکر حین تلقاہ وفی حشم ✤ در بزرگی همست یکتا
همچو مه تابان بلے ✤ چون بدیدندے ورا در لشکرے خیل و حشم ✤ **لغات** کانہ
چنان نسبتے که فرد یگانه جلالة بزرگی عسکر لشکر تلقاء دیدن از حد همع حشم خدمتگار
احشام جمع آن **صرف** تلقی ناقص اصلش تلقی بود یا را یا لف بدل کردند **نحو** کان از

اخوات ان ست وضمیر متصل بآن اسم آن ست ہو مبتدا ست فرد جزآن وجملہ معترضہ ست فی عسکر
جزکان ست ومین ظرف فی عسکر ست یا ظرف کان ست فی حشم عطف ست بر فی عسکر معنی اینکہ گویا
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وحال آنکہ او یگانہ ست در بزرگی خود در لشکر انکہ حضرت سالار سپاہ صلی اللہ علیہ وسلم
منفرد ست در جاہ وجلالت از غایت مہابت بدان غایت ست کہ با لشکر ہا روان گردد در چشم وبیان
چاکران شعر آن یگانہ در بزرگی چونکہ تنہا میرود ✤ بنیش ز انسان کہ با خیل وحشم ہا میرود ✤
الحاصل گویا آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم وقت بودن خود تنہا در لشکر عظیم وحشم جسیم
وقتیکہ ببیند او را ببیننده البتہ ہیبت خواہد افتاد او را و اللہ در من قال معصر عہ لشکر دیدہ
قباد کشور دریک بدن ✤ وفرمود نبی صلے اللہ علیہ وسلم اوتیت الرعب مسیرۃ شہر یعنے
بسیار رعب دارم ستم واللہ اعلم بالصواب کانما اللؤلؤ المکنون فی صدف ✤ شبہ
من معدن منطق منہ ومتبسم ✤ در مکنون در صدف دندان او بدگویا ✤ واز
دہن گویا کہ می بارید مروارید ہم ✤ انیات لؤلؤ مروارید مکنون مستور وپوشیدہ
صدف غلاف مروارید معدن کان منطق جای سخن متبسم جای خندہ صرف
لؤلؤ بروزن برثن مضاعف رباعی ست مکنون مضاعف ست نحو اللؤلؤ خبر
مبتدا محذوف ست تقدیرش کانما کلامہ اللؤلؤ المکنون گویا کہ کلام آن سرور
صلے اللہ علیہ وسلم در مکنون ست زیرا کہ باطل شد عمل کان بسبب ما کافہ مکنون صفت
فی صدف ظرف مکنون ست من معدنی بدل ست از صدف واضافت معدنی بسوے
منطق ومتبسم بیانیہ است چنانکہ در علم معانی وبیان ست ای معدنین ہا منطق ومتبسم
فان قلت چگونہ مستقیم شود قول فاصل درینجا وحال اینکہ مناسب لولو صدف ست
نہ معدن چرا کہ در ہا از دریا برمی آیند نہ از معدن قلت گویا درینجا حذف و اضمار ست تقدیرش اینکہ
جواہر در دکان منطق ومتبسم اند تشبیہ داد صنف رح کلام آن سرور صلے اللہ علیہ وسلم را گاہ با در
وگاہ با جواہر یا جواب باین طور گوئیم کہ مراد از در ومعدن دو مکان است
پس مندفع شد اعتراض معنی بیت اینکہ گویا مروارید پوشیدہ
در صدف حاصل ست در دو کانے کہ یکے محل نطق بودن از دست

دیگی محل تبسم نمودن از دو یعنے دو مکان در دہان آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم ست کہ
یکے محل نطق کہ از و کلمات نصیحہ و نفیسہ قیمت دار حاصل میگردد و دیگی دیگر محل تبسم ست کہ از دندانہای
لطیف آبدار او کہ ہمچو مروارید ست ظاہر میگردد الحاصل تشبیہ داد ناظم رح کلمات بنے
صلی اللہ علیہ وسلم را باو در مکنون چنان دُرکہ گردانیدہ شدہ در خزانہ باشد و آن پوشیدگی
است و مراد بمنطق آلہ نطق ست و آن فم و لسان ست و بہ تبسم لب مراد ست یا مراد
بعد نی ہر دو لب مبارک ست زیرا کہ بدرستی ہر واحد کان نطق و تبسم ست واللہ اعلم

نسخہ ۶ لَا طِیبَ یَعدِلُ تُربًا ضَمَّ اَعظُمَہٗ ✤ طُوبٰی لِمُنتَشِقٍ مِنہُ وَ مُلتَثِمٍ ✤

ہیچ بوئے ہمچو بوئے خوابگاہ او نبود ✤ نیکبخت آنکس کہ بوئیدہ است و بوسیدہ تمم ✤
لغات طیب خوشبوئے عدل شریک شدن و برابر کردن چیزے با چیزے
باب ضرب تربًا و تراب خاک ضم جمع کردن و گفتہ شد باہم آوردن عظام استخوان
اعظم جمعش طوبی نام درختی ست در بہشت و گویند نامی ست بہشت را طوبی لہ اک
خنکے باد تر او آن مراد ست اینجا اشتاق بوئیدن التثام بوسیدن صرف
طیب اجوف یائے ست ضم مضاعف ست نحو طیب اسم لا ست یعدل فعل مضارع
معروف ست اگر باشد بمعنی یشارک و مجہول ست اگر باشد بمعنی یسوی و آن خبر لا
و فعل یا حامل ضمیر فاعل یا مفعول مالم یسم فاعلہ است تربا یا مفعول اول ست
برای یعدل یا مفعول ثانی اوست ضم فعل ماضی ست حامل ضمیر تربا ست اعظمہ
مفعول ست طوبی مبتدا خبرش منتشق ست منہ متعلق بمنتشق ست نکات
اعظمہ ای استخوان نبی صلی اللہ علیہ وسلم منہ اے تراب قبر انور صلی اللہ علیہ
وسلم و گفت فاطمہ رضی اللہ عنہا در مرثیہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم رباعی
صبت علی مصائب لو انہا ✤ صبت علی الایام صرن لیالیا ✤ ماذا علی من شم
تربۃ احمد ✤ ان لا یشم مدی الزمان غوالیا ✤ گفت ناظم رح تلثمتم و نگفت ستلثم زیرا کہ
استلام استعمال کردہ میشود در سنگ اسودی کہ در کعبہ معظمہ است معنی اینکہ
نیست حس بوی خوش کہ برابری کند خاکی را کہ جمع کردہ استخوانہای او را نعمت

بہتر مر کسے را با خوشی کہ ز و بوے گندہ خاک او را یعنے ہیچ بوے خوش نیست کہ برابر
کند با خاکے کہ استخوانہاے او منضم شدہ باشد یعنے از خاک قبر او خوش آنکسے کہ آن
خاک را بوی کند و آنرا ببوسد الحاصل نیست بوے خوش در عالم کہ مشارک خاک قبر
انسور صلے اللہ علیہ وسلم باشد در خوشبوے یا برابر باشد بوی خوش خاک قبر صاحب
لولاک صلے اللہ علیہ وسلم در طائفہ رائحہ و برکت خوشی باد آنرا کہ زیارت کند آنرا و ببوید
و بتوسط آبان مولدہ عن طیب عنصرہ ✤ یا طیب مبتدا پر مئنہ
و مختتم ✤ وقت زادن پاکی ذات شریفش شد پدید پاک بو دش مبتدا او پاک بو دش
مختتم ✤ لغات ابانت ظاہر گردانیدن مولد زمان یا مکان زادیدن ای وقت ولادت و جاے
ولادت طیب خوش و پاکیزہ و نکوئی عنصر اصل مبتدا بنیاد کار یا محل ابتدا مختتم پایان کار صرف
ابان اجوف یاے ست مولد مثال واو یست طیب اجوف یاے ست مبتدا اے مہموز
اللام ست مختتم صحیح ست نحو ابان فعل ماضی ست مولدہ فاعل ان عن طیب مفعول
آن طیب مضاف عنصر مضاف الیہ ست یا طیب منادی مضاف بسوے مبتدا راست
منہ صفت مبتدا ست و مختتم عطف بر انست نکات ابان اے ظاہر کرد و جمع کرد
وقت ولادت با سعادت خود از سعادت عنصر خود و نجابت خود زیرا کہ بود طالع
آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم سعد در نہایت سعادت و بودند کواکب در اوج پس
ہر شخصے باد فیا طیب اگرچہ مینماید بظاہر بر ہستیکہ طیب منادی ست چنانکہ
گفتیم در تحقیق اعراب مگر اینکہ آن در حقیقت مفعول فعل مقدر ست و منادی محذوف
است اے یا قوم اشہدوا طیب مولدہ و ہو وقت ولادتہ او مکان ولادتہ و ہو
مکتہ المبارکۃ یعنے ای قوم گواہ باشید پاکیزگی مولد آنسور صلے اللہ علیہ وسلم را و
آنوقت پیدایش یا مکان پیدایش آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ست و آنرا مکہ
مبارکہ نام ست و طیب مختتم و آنوقت وفات یا مکان وفات ست و آنرا مدینہ
طیبہ نام ست روایت کردہ شد کہ بدہستی آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہرگاہ
کہ پیدا شدند فرستادہ مادرش آمنہ بشارت بسوی جد پدر پدرش عبد المطلب

دبود آن واولادش وگروه ازمردمان وقوم نشنیدگان درحجرس متوجه شدند بسوے
مادرش آمنه پس داخل شد عبدالمطلب درخانه آمنه پس اعلام کرد اورا بر آن چیزکه
دید از عجائب پس دربرگرفت عبدالمطلب آنسرور صلے الله علیه وسلم را و داخل شد مع
آنسرور علیه الصلوٰة والسلام درجوف کعبه مقدسه شرفها الله تعالی وایستاد دعا خواهنده
وشکرکننده برنعمت خداے تعالی ومیگفت الحمد لله الذی اعطانا هذا الغلام الطیب الاذان
قد ساد فی المهد علی الغلمان اعیذه بالبیت ذی الارکان حتی اراه مبلغ البیان اعیذه
من کل ذی شنان وحاسد مضطرب العنان گفت ابوعلی ابن طوسی پیدا شدند
نبی صلے الله علیه وسلم درمکه شرفها الله تعالی بروز جمعه وقت برآمدن آفتاب بتاریخ بست
وهفتم ماه ربیع الاول درعام الفیل وبعض گفته اند بروز دوشنبه وبدرستی رفته بود از
ربیع الاول دوازده شب واز بعض فضائل آن حضرت صلے الله علیه وسلم انیکه بدرستی
پیدا شد پاک وخوشبو دار وپیدائش او پاک وروحش پاک وپوشش پاک وجسمش
پاک واسمش پاک ومولدش پاک ومسکنش پاک یعنی مدینه وهرگاه که آنسرور صلے الله
علیه وسلم سیگذشت درکوچه مے آمد ازان کوچه بوے مشک تا چهل روز وبود معنی
مخصوص بآن حضرت صلعم وبنود برای کدام نبی پیش از وے معنی اینکه روشن گردانید
زمان نائیدن او یا مکان او ازپاکی اصل او وائے قوم نظر کنند نیکوے زمان
ابتدا او وبنیاد از وے زمان اختتام ویایان او ازینجا شروع دربیان ولادت
آن حضرت صلے الله علیه وسلم ست وبیان معجزاتیکه درولادت او ظاهر شده اند
یعنے زمان ولادت او کشف حجاب کرد از پاکے اصل او زیرا که درزمانی متولد شد
که عالم محتاج بود بیک مردم را از ضلالت کفر باز رهاند پس ولادت کرد بران که
اصل او پاک بود که عالم را از ضلالت پاک گرداند یا آنکه کشف حجاب کرد مکان
ولادت او که مکه است از پاکی اصل که درمیان مکان پاک متولد شده دیگر میگوید
ای قوم نظر کنید ابتدا کار او ویایان کار او چه نیکوست یَوْمَ تَفْتَرِسُ
فِیهِ الْفُرُسُ اَنْهُمْ ۞ قَدْ اُنْذِرُوا بِالْجَحْفَلِ الْبَهْرَسِ وَالْعَلَمِ ۞

اہل فرس آنروز دانستند کہ ایشان را بود ۔۔ بعد ازان درد و ملول مرنج و اندوہ و نقم
لغات تفرس دانستن بعلامت و فراست بردن و با فراست بودن و متعدے
میشود بہ نفے فرس فارسیان و قوسیکہ ایشان را فارسیان گویند و بادشاہ ایشان را
کسرے گفتہ اند انذار ترسانیدن حلول فرود آمدن از باب نصر بوس شدت و
عذاب و حاجتمندی سخت نقم جمع نقمہ و این بمعنے انتقام یعنے عذاب و بلا و نیز بوس
بمعنے سختی و نقمہ بمعنے کینہ صرف یوم لفیف مقرون ست نزد بعض اہل ادب فرس
صحیح ست حلول مضاعف ست بوس مہموز عین ست صلش بوس بود ہمزہ را بواو
بدل کردند بسبب استدعا ضمہ ما قبلش نحو یوم خبر مبتدا محذوف ست ای ہو یوم
یا بدل ست از ما مولدہ بدل کل زیرا کہ آن ہر دو متحد ذاتی اند مثل جاءنی زید اخوک تفرس
فعل ماضی ست فیہ ظرف او و در بعض نسخہ لفظ منہ است پس من بمعنی فی ست فرس فاعل
تفرس و جملہ در موضع رفع ست بنا بر اینکہ صفت یوم ست انہم با اسم و خبر خود و آن قد ست
انذروا مفعول تفرس ست بحلول بمفعول انذروا و اضافتش بطرف بوس اضافت مصدر
بسوے فاعل ست و نقم عطف بران ست نکات فیہ اے فی ذلک الیوم یعنے
درین روز فرس اہل فارس و مراد مجوس ست ای پرستندگان نار را می آتش و در میان
تفرس و فرس صنعت شبہ اشتقاق ست فان قلت در حدیث شریف آمدہ است
اتقوا فراسۃ المؤمن فانہ ینظر بنور اللہ تعالی و مجوس بودند کفار تحقیق مے پرستیدند
آتش را پس از کجاست برائے شان فراست و این معاملہ غیبیات ست با انوار ربانیہ
و آن انوار دل سوختان ست قلت مراد از تفرس اینجا مجرد استدلال ست و البتہ
تحقیق بود امر چنانکہ دریافت کردند پس تحقیق شان اینکہ بدرستی افسردہ شد آتش
شان روز ولادت آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم و نہ افسردہ شد پیش ازین و آن از معجزات
سرور کائنات صلے اللہ علیہ وسلم ست و باین استدلال کردند اینکہ بدرستی و تحقیق ظاہر
شد دین آنکس کہ خواہد شکست شوکت کفار را و افسردہ خواہد نمود آتش ایشان را و نہدم
خواہد ساخت کنگرہ ہائے ایشان و باطل خواہد نمود دین ایشان را یعنی بیت اینکہ

روز ولادت روز یست که دانستند بعلامت دران روز قوم فرس که فارسیانند انیکه ایشان
بدرستی که ترسانیده شوند بفرود آمدن سختی و عذاب یعنی از جمله معجزات آن حضرت صلے اللہ
علیہ وسلم وقت ولادت آن بود که در وقت ولادت قوم فرس که جماعت کسری بودند
دانستند بنشان و علامت که ایشان را بنازل شدن عذاب بیم داده خواهد شد
شعر اہل فرس آنروز کوزا نبید در ملک حجاز * نیک دانستند کز ایشان بستاند ملک باز
و بات ایوان کسرے و ہو منصدع * کشمل اصحاب کسری غیر ملتئم *
طاق ایوان ستد خراب و کنگره از وے فتاد * حال کسرے شد بتہ با لشکر و خیل و حشم
لغات بتوته شب کردن و شب گذاشتن و بمعنی صیرورة ہم آمده است ایوان کوشک
و صفه بزرگ کسرے لقب نوشیروان که بادشاه فارسیان بود انصداع شکسته شدن
و شگافته شدن شمل از لغات اضداد ست بمعنی اجتماع و تفریق اینجا مراد اجتماع ست
اصحاب جمع صحب ست نه صاحب چنانکه گمان کرده شده زیرا که افعال از اوزان جمع
فاعل نیستند بمعنی ہم صحبت اینجا مراد لشکر و رعیت ست التیام پیوستن و بہم آمدن یعنی
بہم چسپیدن و فراہم آمدن جوہر بات ای گزید و شب کرد ایوان قصر منصدع منشق
غیر ملتئم اے غیر مجتمع صرف بات اجوف یای ست اصلش بیت بود یا را بالف
بدل کردند چنانکه در کتب تصریف تصریحش معروف ست سوال وا ورا در ایوان
چرا بیا بدل نکردند و یاے ساکنه را دران ادغام نه نمودند بسبب قانونے که در علم
ادب دانسته شده و آن اینکه ہر جاکه واو و یا بہم آیند و اول ایشان ساکن باشد
پس بدل کرده میشود و او بیا و ادغام کرده میشود دران یای دیگر جواب برای
التباس بایان نحویات از اخوات کان ست ایوان اسم آن و مضاف ست و
کسرے مضاف الیه است و آن غیر منصرف ست بسبب تانیث و لزوم آن و ہو مبتدا
منصدع خبرش و جمله حال ست از اسم بات کشمل خبر بات ست اگر باشد بمعنی صار و اگر
باشد بمعنی امسے پس آن خبر بعد خبر ست برای ہو و احتمال ست که باشد مفعول مطلق
و عامل دران منصدع باشد اے تفرق تفرقا مثل تفرق شمل غیر ملتئم یا خبر بعد خبر

بات ست یا حال موکده از فاعل منصدع ست معنی اینکه وشب گذاشت صفه بزرگے
که کسرے ساخته بود و حال آنکه شگافته شده بود همچون اجتماع لشکر و رعیت کسرے
در حالتیکه آن اجتماع بهم باز رسیده و جمع شونده نبود یعنے ایوان کسرے شب ولادت
آن حضرت صلے الله علیه وسلم شگافته و آن ایوان همچو اجتماع لشکر کسرے و اهل دولت او
بود هرگز جمع دیگر بار نشدند و بهم باز نرسیدند و انضمام و التیام نیافتند **الحاصل**
از معجزات آن سرور کائنات صلے الله علیه وسلم ست اینکه قصر نوشیروان منهدم و منشق
گردید بسبب ولادت آن حضرت صلے الله علیه وسلم و هرگاه که شق شد کوشک کسرے
حیران شد پس گفته شد اکنون بملکش زوال خواهد رسید و کسری آنکه فرمود نبی صلی الله
علیه وسلم در حق او پیدا شدم من در زمانه بادشاه عادل و نیک و آن افضل ملوک عجم ست
و عادل ترین آنها بالاجماع **روایت** ست بدرستی که هرگاه که پیدا شدند آن حضرت
صلے الله علیه وسلم شکسته شده بر زید قصر نوشیروان و افتاد ازان چهارده کنگره و
افسرد و مرد آتش فارس و آن آتشی بود که از یک هزار سال نمرده بود و بعض گفته اند که
از یک صد سال و ازینجمله ها بود معجزات سرور کائنات صلے الله علیه وسلم و همدرین معنی ست
که شیخ مصلح الدین سعدی شیرازی رحمة الله علیه گلهائیکه در بوستان شگفانیده اند
ع سزد گر بدورش نبازم چنان * که سید بدوران نوشیروان * ع چو صیتش
در افواه دنیا فتاد * ترزل در ایوان کسرے فتاد * **وَالنَّارُ خَامِدَةٌ الْأَنْفَاسِ**
مِنْ اَسَفٍ * عَلَيْهِ **وَالنَّهْرُ سَاهِي الْعَيْنِ مِنْ سَدَمٍ** * آتش کسرے
بمرد اندوه کسری در فزود * چشمهٔ آب روان شد خشک در جوی سدم * **لغات**
نار آتش خمود سرد شدن آتش و گفته شد فرد مردن آتش نفس دم انفاس جمع اسف اندوه
نهر جوے سهو و سهوة غافل شدن عین چشمه و چشم سدم اندوه جوهری خامدة مرد انفاس
اینجا بمعنی شعله اسف اندوه و غین ساهی ای ساکن از جریان من سدم ای از ندامت و
اندوه **صرف** نار اجوف واویست خامدة اسم فاعل مشتق از خمود اسف مهموز فاست
ساه ناقص واویست نحو نار عطف بر ایوان ست خامدة فاعل عطف بر ملتئم است همچنین

نهر وساهی وحق ساهی نصب بود مگر آنرا بنصب ورث شعر تخفیف داده شد یا اینکه فتحه را بر ثقیل
داشته یا را بسبب التقاء ساکنین حذف کردند نکات مراد از نار آتش مجوس ست
ولام برای عهد ست و اضافت خامدة بسوی انفاس لفظی است من سببیه است ای بسبب
اندوه و تنکیر در اسف برای تقطیع ست ای اندوه کثیر ست بران یعنی ایوان کسرے ساهی
العین اے ساترالعین صعنی انیکه واز جمله غرایب شب ولادت یکی آن بود که آتش فروشده
ونفسهای او از حزن واندوه بر کسرے یا بر طاق ولاک کسرے ونهر ساکن شد چشمه او از
پشیمانی واندوه یعنے شب ولادت آن حضرت صلے الله علیه وسلم آتش مجوس را نفسها یعنی
شعلها فرسوده بود نه آتش چندین هزار سال بود که افروخته بود لیکن دران شب بمرد
ودیگر از جمله علامات ومعجزات شب ولادت آن بود که نهر که عبارت از دریاچه ساده است
که مجوس را بهر فرزند یکه زادے دران غسل میدادی وتعظیم وپرستش میکردند چشمهٔ
که نهر از دو بیرون مے آمد ساکن وخشک شده الحاصل گردید آتش منطفے شعله هاے
خود از اندوه بر ایوان نوشیروان وبود نهر ساکن از حیرت واندوه ای گردید نهر ساکن
غیر جاری والله اعلم وساء ساءة ان غاضت بحیرتها +
وردوارد با بالغیظ حین ظم + ساده غمگین ست چو گشتش آب از دریاچه خشک
تشنگانش بدرگشته خشمگین یا در دو غم + لغات سوء وسوءة وسواية ومساواة
ومسائة غمگین کردن ساء غمگین گردانیدن وساء الشی اذا قبح وازین ست ساء مثلاً
وسیئی وسیئت وجوه الذین کفروا وسوءت به ظنا گمان بد بردم بوے ساده شهریست
در ولایت عراق غیض کم کردن وکم شدن آب وفرو رفتن او بزمین لازمے ومتعدے
هر دو آمده است بحیرة نام جوئیست در ساده رود باز گردانیدن از باب نصر ورود در آمدن
از باب ضرب دارد کسیکه بر سر آب آید واز آن آب بردارد غیظ درخشم شدن از باب ضرب
ظمأ تشنگی وتشنه شدن از باب سمع ظمی تشنه شدن صرف ساء اجوف ومهموز لام ست
اصلش سوء واورا بالف کردند ساءة بر عکسش مهموز عین وناقص ست غاضت اجوف یائی
اصلش غیضت یا را بالف بدل کردند رد مضاعف ست وارد مثال ست بالغیظ اجوف ست

ظمی مهموز لام ست اصلش ظماء همزه را بیابدل کردند پس ازان ساکن کرده شد بضرورت قافیه
نحو ساء فعل ساده فاعل و مفعول محذوف ست اگر باشد یعنی اندوه ای اندوهگین شد
اهل ساده و اگر باشد یعنی قبح پس حاجت سوی حذف مفعول نیست زیرا که آن درین صورت لازم ست
و آن غاضت بر سر دو صورت مفعول ایست ای لان غاضت این بر تقدیر رفع ساوه و اگر باشد
یعنی قبح پس آن مفعول ساء ست و آن غاضت فاعلش بحیر تها فاعل غاضت ست تردد فعل ماضی مجهول
ست وارد ها مفعول لم یسم فاعله است بالفیظ حال ست ازان ای متلبس ست بفیظ حسین ظرف ردیا
آن ظرف وارد ها مضاف الیه است نکات سناد سار بسوی ساده اگر گردانی تو او را فاعل برای
آن از قبیل مجاز عقلی بطرف ظرف خود ست و بجانب آن غاضت اگر گردانی تو او را فاعل برای او نیز از قبیل مجاز عقلی
از اسناد فعل بسوی سبب او بنابر نیکه باشد ساده مفعول ... ار و مضاف محذوف باشد
ای اهل ساده و همچنین مضاف محذوف ست از بحیر تها ای مار البحیرة و بحیرة تصغیر بحر ست
و هر گاه که بود بحیرة مؤنث سماعی ظاهر کرده شد تاء در تصغیر و درمیان ساء و ساده ورد
وارد ها صنعت تناسب فی الحروف ست بحیر تها ای بحیرة ساده وارد ها ای وارد البحیرة
معنی بیت و غمگین گردانیده شد غمگین شدان که دریاچه ایشان فرو رفت و کسیکه
خواست که ازان دریا آب خورد همچنان تشنه بخشم بازگشت الحاصل اندوهگین شد
اهل ساده بسبب فرو رفتن آب دریاچه یا اندوهگین ساخت ساده اهل خود را یا زبون کرد
بسبب فرو رفتن آب ای اندک شد آب دریاچه آنها و این را بحیرة طبریه گویند و واردان
تشنگان خشمناک شدند بسبب تشنگی خود وقت ولادت آن حضرت صلے الله علیه وسلم
و آن از معجزات سرور کائنات صلے الله علیه وسلم و دلیل صحت نبوت آنحضرت صلی الله
علیه وسلم ست زیرا که این علامات که بود بدرستی نوشته بود آنها را اخبار کفار در توارنج و جبه
کرده بودند تا آنها و شاید که آنها یافته باشند آن علامات را در کتب آسمانی نازل شده
مانند صحف موسی علی نبینا و علیه الصلوة والسلام و توریت و انجیل و غیر هما گاه
یا النار ما یا الماء من بلل * حزنا و با لماء ما یا النار من ضرم *
گوئیا بر جای آتش آب بود گے سرد تر * از غم و بر جاے آتش آب سوزان گشت گرم *

لغات کان چنانستی نار آتش ماء آب بلل تری حزن اندوہگین شدن از باب کرم ضرم افروختن آتش **صرف** نار اجوف ماء ہمچو او اصلش موہ واو را با لف بدل کردند بسبب متحرک بودنش بی ضمہ ما قبلش والعدام سوانع وہاے ہوز ہمزہ است بلل مضاعف است وادغام دران نشد چنانکہ ادغام کردہ نمیشود در مانند سبب نحو کان از اخوات ان ست ما موصولہ است بالماء ظرف مستقر ست ای ثبت بالماء وواقع شد صفت موصول وآن در موضع نصب ست بنا بر انیکہ آن اسم کان ست وبالنار در موضع رفع ست بنا بر انیکہ آن خبر او ست من بلل بیان ماست حزنا مفعول لہ است وعامل دران ظرف مستقر ست وان بالنار ہست وبالماء عطف ست بر بالنار وما بالنار عطف ست بر ما بالماء واین از قبیل عطف دو شئی بر دو معمول عامل متعدد واگر ذکر کردہ نشدے باء موحدہ در بالماء وگفتہ شدے والماء ما بالنار بودے از قبیل ما فی الدار زید والحجرۃ عمرو ومن ضرم بیان ما بالنار **نکات** لام در نار برای عہد ست وہمچنین در ماء ای بآتش مجوس وآب سادہ وتحقیق شیخ علیہ الرحمۃ نیکوئی نمودند کہ لفظ کان اگر ذکر نکردی بودی از قبیل غلو یعنی گذشتن از چیزے بسیار دور وآن مانند قولہ تعالی یکاد زیتہا یضیئ ولفرمودن زیتہا یضیئ ہمچو قول شاعر **شعر** جاؤا بالخبر عوبتہ لہا کفل * وکاد واعند اتصام یقصیہا **معنی بیت** اینکہ گویا حاصل بود بآتش آن چیز کہ حاصل بود با آب از تری بجہت اندوہ وغمناکے وگویا حاصل بود با آب آن چیز یکہ حاصل بود بآتش از افروختگی وشدت اشتعال یعنے در وقت ولادت آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم طبیعتہاے آب وآتش متغیر ومنعکس شد تری آب را گویا بآتش دادند پس ازین جہت آتش مجوس سرد شد منطفی گردید واز طبیعت خود برگشت ازین سبب مجوس غمناک گشتند وگویا افروختگی وشعلہ آتش را با آب دادند پس از نجہت دریا چہ سادہ خشک شد پنداری کہ آتش ست کہ آب را پست ساختہ **شعر** گشت آتش آب تا آتشکدہ ویران کند * آب آتش شد کہ دریا را چو آتشدان کند **الحاصل** بسبب ولادت آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم منطفی شد آتش مجوس فارس وگم شد آب بحیرہ طبریہ وبود صفت آتش گرمی وصفت آب سردی پس منعکس شد امر پس گرفت

آتش صفت آب از ترے و رطوبت و برودت و آب صفت آتش از سوختن و گرمی تا اینکه
گشت آب گرم و آتش سرد و این از معجزات آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم است زیرا کہ آن پارہ
کنندۂ عادات ست از کان نبوت و الجن تهتف و الانوار ساطعة +
والحق یظهر من مغنی و من کلم + شکر شیطان فغان کردند زاندوہ تمام +
نور حق تابان ز معنی و کلم شد دم بدم + تغات جنی پری جن جمع تهتف آواز دادن نور
معروف انوار جمع سطوع دمیدن بوی و صبح برآمدن و مرتفع شدن از باب فتح یفتح و جن
گروہیست از خلق سوائے فرشتہ و آدمی صاحب عقل و تمیز و معرفت ہستند و پوشیدہ
از چشمہای انسان ہستند مانند پوشیدگی فرشتہ لکن آنہا فرشتہ را می بینند
و مے بینند آنہا را فرشتہ تهتف ای ندا میکند و آواز میدہد جن باین طور ای گروہ بشر
بشارت باد شما را کہ بدرستی نبی آخر الزمان پیدا شدند امروز علیہ الف الف صلوۃ و سلام
ساطعة ای طالعة وجہ تسمیہ جن بجن یعنی جن را جن چرا میگویند بسبب بودن شان پوشیدہ
از نظر مردم و بمعنے ترکیب علی الستر ست پس تحقیق شان اینکہ ہرگاہ کہ باشند در کلام
عرب جیم با نون مشدد نباشد خالی از معنی تستر ازین سبب نام نہادہ شد جنت را
جنت بفتح و طفل در شکم مادر خود باشد او را جنین بکسر گویند و سپر را جنہ بضم و عقل زائل
شدہ را جنتہ و جنون بضم و قلب را جنان بفتح میگویند و مراد از انوار یا انوار نزول
فرشتہ یا انوار بسبب مولد علیہ صلوۃ و سلام الودود و حق اینکہ بدرستی صحت
نبوتش ظاہر میشود از معنے اے دلائل عقلے و از کلم ای من الصحف الاولے صحف
ابراہیم و موسی یعنے از صحیفہ ہای نخستین کہ صحائف حضرت ابراہیم و حضرت موسی
علی نبینا و علیہما الصلوۃ و السلام من الملک العزیز العلام الی یوم القیام زیرا کہ
آنہا خاتم الانبیا صلے اللہ علیہ وسلم و نگینہ خاتم یعنے انگشتری پیدائش و خاتمۂ
جمیع انبیاء مخفی و مستتر بودند دران صحیفہ ہا و بودند ظاہر مانند ستارگان آسمان
یعنی بیت اینکہ یکی دیگر از علامات و معجزات آن سرور کائنات صلے اللہ علیہ وسلم
اینکہ جنیان آواز میکردند و نورہای مانند میشدند و حق کہ نبوت ثابت آنحضرت علیہ الصلوۃ
والسلام

والسلام بود ظاہر میشد از معنے و گفتارہا یعنے در وقت ولادت آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم پریان آواز میکردند و مردمان را آگاہ میگردانیدند کہ پیغمبر آخر الزمان علیہ الصلوٰۃ والسلام من الرحمان متولد شدہ و ایۂ نورہا از ان حضرت صلے اللہ علیہ وسلم سید یدکہ خانہا روشن کردہ بود و امر ثابت و محقق از نبوت او ظاہر میشد از اظہار غرائب و از گفتار انس و جن کہ بشارت بولادت او میدادند و ابتدا علم **وَعَمُوا وَصَمُّوا فَاعِلَانَ** **اَلْبَشَائِرِ لِمِ + تَسْمَعُ وَبَارِقَةَ الْاَنْذَارِ لَمْ تُشِمِ** + کور و کر گشتند نشنیدہ بشارت از خدا + ہم ندیدہ برق انذار ہمہ رنج و الم + **لغات** عمی نابینا شدن صمم کر شدن اول از باب سمع و دیگر از نصرت اعلان آشکارا کردن و گردانیدن بشائر جمع بشارت بمعنے مژدہ و آن چیزیست کہ خاطر ازان شادمان شود سمع شنیدن بارقہ برق و درخشیدن انذار ترسانیدن انذار جمعش تشم از دوردیدن تشم و انگریستن در برق باسید باران **صرف** عموا ناقص یای ست اصلش عمیوا بود ضمۂ یا را نقل کردہ بہ میم دادند پس حذف کردہ شد یا بسبب التقای ساکنین و وزن عموا این وقت فعوا ست صموا مضاعف ست تشم اجوف ست اصلش تشام بود پس ہرگاہ کہ ساکن کردہ شد لام حذف کردہ شد اول چنانکہ در لم یقل **نحو** عموا و صموا ہر دو فعل ماضی اند و فاعل آن ہر دو ضمیرے کہ متصل ست بآن ہر دو و راجع ست بسوی عناد کنندگان از قریش و اہل کتاب و مفعول ہر دو محذوف ست ای عموا عن رویۃ بارقۃ الانذار و صموا عن سماع البشارۃ یعنے نابینا شدند از دیدار درخشندگی ترسانیدن و کر شدند از شنیدن مژدہ **نکات** در بیت صنعت لف و نشر غیر مرتب بکار بردہ و معنی بیت ماخوذ ست از کلام ربانی صم بکم عمی فہم لا یرجعون و از قول خدائے تعالی ختم اللہ علے قلوبہم و علے سمعہم و علے ابصارہم غشاوۃ **معنی بیت** اینکہ کور و کر گشتند کافران پس آشکارا گردانیدن بشارتہای مسموع ایشان نشد و ابر برق رسندہ از جہت ترسایان قریبی ایشان نشد یعنی وقت ولادت باسعادت آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم کافران کور و کر گشتند ہر چند جنیان آواز

میکردند و بشارتهای ولادت و نبوت و ظهور حق آشکار امیکردند ایشان اصلا نمی شنیدند
علامت ظاهر اتدارق جمیع بندگان، را در ظهور همچون ابرے بود که برق از و بیرون رود
بر همه چشمها ظاهر میشد ایشان از کوری اصلا نمی دیدند الحاصل نابینا شدند عناد
کنندگان منکر نبوت و کر شدند گویا که آنها نمی شنودند بشارتهای خوشخبری بندگان
و نظر نمیکردند بطرف درخشندگی ترسانندگان و للہ در من قال شعر حسادہ و غیض عداۃ
ان یری مبصر و یسمع اعمی و غرض اینکه بدبختی آنها نظر میکردند بطرف تو و آنها نمی دیدند
مِنْ بَعْدِ مَا أَخْبَرَ الْأَقْوَامُ كَاهِنُهُمْ ۞ بِأَنَّ دِينَهُمُ الْمُعَوَّجُ لَمْ يَقِمِ ۞ پیش ازان اخبار ایشان بود قوم کاهنان ۞ آنکه دین شان کج شدست
و نیست خواهد گشت هم ۞ لغات قوم گروه اقوام جمعش کاهن منجمای اختر گوی
و فال گوی و آنکه از غیب خبر دهد دین کیش اعوجاج کژے و کژ شدن معوج کج
اقامة بر پای کردن و راست کردن و دائم داشتن و ازین ست یقیمون الصلوۃ و
اقامت کردن و اما قوله تعالی و اقام الصلوۃ پس گفت ابن جنی آن مصدر ست
مانند اقامت و گفت فرا خذف کرده شدهای سبب اضافت اسم بسوے صلوۃ
قیام بمعنی راست جوهر اخبار کلام کردن بخبر و آن احتمال صدق و کذب دارد دین
نهادن الهی سایق برای ذوالعقول باختیارشان که محمود نیک باشد بجانب خیر بالذات
کاهن آنکه شمار کند ستارگان را و خبر دهد از آنها معوج ضد مستقیم یعنے راست لم یقم
لم ایستوای برابر نشد صرف اخبر صحیح ست قوم اجوف ست دین مانند آن مگر اول
واوی ست و ثانے یائے ست معوج اجوف واویست و آن اسم فاعل ست از اعوجاج
اصلش معووج ادغام کرده شد جیم اول در ثانیه لم یقم مانند او نحو من بعد ظرف عموا و صموا
یا ظرف لم تسمع ست و ما مصدریه است اخبر فعل ماضے و فاعلش کاهن ست اقوام مفعول
او و تاخیر فاعل اینجا واجب ست بسبب بودنش مشتمل بر ضمیر مفعول چنانکه قول خدا تعالی
و اذ ابتلے ابراهیم ربه بکلمات بآن متعلق ست به اخبر و بهم اسم ان است
معوج صفت دین ست لم یقم خبر آن ست نکات اراده داشته ناظم رح از اقوام کفار را

واضافت کاهن بسوی کفار از قبیل اضافت باد فی ملابست ست و درین اشاره است
بسوی عبد المسیح که کاهن بود و ببدرستی عبد المسیح خبر داد کفار را وقت ولادت آن حضرت
صلعم اے مردمان بدانید تحقیق شان اینکه پیدا شد امروز طفلے که دین شما را بدل خواهد نمود
و منسوخ خواهد ساخت آنرا و احتمال دارد اینکه اراده کرده باشد بآن قیس پس تحقیق
شان اینکه گفت شیخ یحیے البصری ایستاد قس در بازار عرب بناحیه مکه معظمه و بشارت میداد
خلائق را بولادت احمد مصطفے صلے الله علیه وسلم در فصیح ترین خطبه ها و در شعرش
قیس رئیس ست از روسای نصاری در دین و علم و مے بودند مردم مجتمع بآن در هر سال
پس اقامت میکردند یکماه و خرید و فروخت مینمودند و شعر و اشعار میگفتند و مفاخرت
میکردند از ابن عباس رضی الله عنه منقول ست گفت هرگاه که آمد ابا دجضور رسول الله
صلے الله علیه وسلم فرمودند چه کرد قس ابن ساعده گفتند مرد و انتقال کرد آن یا رسول الله
صلے الله علیه وسلم فرمود یرحم الله قیسا گویا که من می بینم او را بر جمل خاکستر رنگ در
بازار عکاظ و تکلم میکند بکلامیکه نمی یابم باو کسیکه یاد دارد پس گفت مردی از قوم من
یا دمیدارم یا رسول الله شنیدم من او را که میگفت که ای مردمان بشنوید و فریاد کنید هر کس که
زندگانی بعیش گذرانید مرد و آنکه مرد فوت شد و هر آنکه آینده آینده اند شبهای تاریک اند
و آسمان صاحب برج ها و ستاره ها درخشنده و دریاها ی ذخار اند و پدر و مادر آن رونده و
آینده گان اند تحقیق در آسمان توشه و آنست و در زمین جویهای هستند پس تحقیق می بینم مردمانرا
میروند پس باز نمی آیند آیا راضی شدند بقیام اینجا پس پرسید پرسنده پس قیام کردند
قیام را قسم میخورد نجد اقس که نسبت بران دینی دوستتر از دینی که تحقیق نزدیک شماست
یا بدرستی شان اینکه آن دین البته خواهید یافت زمانه اش باو آنرا که یافت آن دین را
پس پیروی کرد آنرا و عذاب باد آنرا که مفارقت ورزید از ان دین پس ازان ذکر کرد
بیان از شعر پس فرمود نبی صلے الله علیه وسلم یرحم الله قسا تحقیق من البته امید میدارم
که برانگیزد آنرا خدا یتعالی بروز قیامت امت واحد معنی اینکه از بعد آنکه خبر دادند قومها را
کاهن ایشان با آنکه دین کج ایشان که مخالف حق بود و موافق باطل راست نشود و

واستقامت نیابد وغیر قریب باطل شود شعر کاهن هر قوم داده مردم خود را خبر ✤ گفته از دین کج کس را نمی ماند اثر ✤ وَبَعْدَ مَا عَايَنُوا فِي الْأُفُقِ مِنْ شُهُبٍ مُنْقَضَّةٍ ✤ وَّفْقَ مَا فِي الْأَرْضِ مِنْ صَنَمٍ ✤ دیده بودند ز آسمان آتش بدیو افتاده بود ✤ در زمین هم سرنگون افتاده از خواری صنم ✤ لغات معاینه دیدن بچشم افق کرانهٔ آسمان شهب جمع شهاب بمعنی ستاره وشعلهٔ آتش که بستاره می ماند انقضاض بقاف افتادن بناو تباه شدن وفرو آمدن وانفضاض بفا شکسته شدن وپراگنده شدن اینجا هر دو معنی راست می آیند وفق موافق کردن صنم بت صرف عاین اجوف یائی منقض مضاعف ست ارض مهموز فاست نحو وبعد عطف ست بر قولش من بعد یا بر محل او یا بر لفظ او لکن آن کسره نداده شد زیرا که آن مبنی گردید بسبب اضافتش بسوی موصول ما مصدریه است ای بعد معاینتهم فی الافق یعنی پس دیدن آنها در کنارهٔ آسمان ومن در من شهب برای تبعیض ست ای بعض شهب یا ما موصوله باشد ومن شهب بیان ما باشد وضمیر مخذوف ست ای ما عاینوه منقضة باجر صفت ست وبالنصب حال ست از مفعول عاینوا وآن ضمیر مخذوف ست وفق صفة مصدر مخذوف ست ای منقضة انقضاضا مثل انقضاض ما فی الارض من صنم بیان ماست نکات منقضة ای ساقطة صنم اسم آنکه پرستیده شود سوای خدا تعالی افتادند ستارگان از آسمان چنانکه می افتد آفتاب بر زمین برای موافقت آن چنانکه افتادند تنها در انحالیکه سجده کنندگان بودند روایت کرده شده بدرستیکه بعض یهود دیدند در شب ولادت آنحضرت صلی الله علیه وسلم ستارها افتادن آنها پس گفت درین شب پیدا شد نبی صلی الله علیه وسلم وپرسید آیا پیدا شد درین شب فرزند بنجانه کسی پس جواب یافت که آری بخانهٔ عبد المطلب پس گفت کجاست او پس ظاهر کردند وبنمودند او را در خرقه که طفلان را بآن بسته در گهواره خوابانند پس دید وچشمش وگشاده از کتفش پس دید نشان سیاه که بران موی ها بودند پس افتاد بر زمین بحالت غش پس تعجب نمودند ازان قریشی وخنده کردند پس گفت یهودی خنده میکنید این نبی سیف ست پس تحقیق رفت نبوت از بنی اسرائیل تا ابد پس همه ها بغرق آمدند وسخنها میگردند معنی بیت اینکه واز پس آن چیزے

بچشم دیدند که در کرانهٔ آسمان از شعلهای آتش که صفت آن این بود که افتاده بود موافق
آن چیزی که در زمین ست از بت یعنی کافران کور شدند از مشاهدهٔ آیات بعد از انکه بچشم سر
دیدند در کرانهٔ آسمان که آتش بشکل ستاره میدرخشید و افتاد و آن ستاره ها که می افتاد
در عدد موافق بود با بتهائی که ایشان نیز در زمین افتادند مراد آنکه شب ولادت دو آیت
مشاهده کردند یکی آنکه شهاب همچو ستاره بسوخته و رجم شیاطین کرده در زمین تبها همه
بر روی افتادند همچنان که شیاطین بسوخته شدند و این اشارت ست با نکه رجم شیاطین
که اخبار آسمانی استماع می نمودند در شب ولادت واقع شد شعر سوخت شیطان در سما
وقت ولادت از شهاب همچو اصنام او فتاده بر زمین از اضطراب + حتی غدا
عَنْ طَرِیقِ الْوَحْیِ مُنْهَزِمُهُمْ + مِنَ الشَّیَاطِینِ یَقْفُوا اَثَرَ مُنْهَزِمِ +
از طریق وحی دیوان جمله آواره شدند + دل شکسته می رمیدند ازان هم در هزم +
لغات غدا بامداد کردن اینجا بمعنی صارت طریق راه وحی سخن جبرئیل علیه السلام
که از خدا به پیغامبر صلے الله علیه وسلم می آورد انهزام گریختن شیطان دیو جنبش شیاطین
قفو پیروی کردن و در پی شدن از باب نصر اثر عقب دلی جوهر حتی غدا ای صار عن
طریق الوحی ای سبیله و راه وحی آمدن فرشته براه کهنشان منهزم ای گریزنده از
وحی فرشته یقفوا ای یتبع صرف غدا ناقص واویست اصلش غدو ست واو را بالف
بدل کردند وحی لفیف مفروق ست شیطان اجوف یائی ست مشتق از شیط یا صحیح
است از شطن یقفوا ناقص ست اصلش یقفو بضم ست ثقیل داشته شد ضمه بر واو و ساکن
کرده شد بلا نقل اثر مهموز فاست نحو حتی غایة است برای قولش منقضة غدا یعنی صار
و ایمش منهزم ست عن طریق الوحی متعلق منهزم ست من الشیاطین بیان منهزم ست
یا صفت ست و من یا بیانیه است اگر باشد مراد بمنهزم جمع منهزم و اگر باشد مراد واحد
منهزم پس این برای تبعیض ست یقفوا فعل و فاعل او ضمیر عائد بجانب منهزم اول و جمله
خبر غدا ست اثر مفعول یقفوا ست و مضاف بسوی منهزم معنی بیت اینکه در شب
ولادت که شیاطین بآسمان رفته بودند جهت استراق سمع سوخته شده بشعلهٔ آتش

تا بغایت کہ باز گشتند در حالتی کہ مجاوز بودند از راہ حق گرفتہ از شیاطین تتبع میکرد عقب
ولی گرفتہ را یعنی شیاطین کہ سوختہ گشتند باز گشتند منہزم آنکہ چون شہاب ایشان را سوزانید
بگرفتن منہزم در پے منہزم مے بودند **شعر** چون شیاطین را سماع وحی حق شد
سنعدم + باز گشتند آن ملاعین منہزم در منہزم + **الحاصل** گفتہ شد ہر گاہ کہ پیدا شدند
حضرت عیسی علے نبینا وعلیہ الصلوۃ والسلام صف کردند ملائکہ ثلث آسمان با بازوہاے
خود ہا و وقتیکہ پیدا شدند محمد صلے اللہ علیہ وسلم صف کردند ملائکہ جمیع آسمان را و میزدند
شیاطین را بشعلہ ہاے آتش تا کہ نزدیک نشوند از وے دزدی نکنند سماع را و منہزم
ثانی غیر اول ست زیرا کہ بدرستی او نکرہ گردانیدہ شدای اثر منہزم آخر یعنی بی منہزم
دیگر **کانہم ہربا ابطال ابرہۃ + او عکر یا تحطے من**
راحیتہ رمی + چون دلیران یمن بودند گویا در گریز + یا چو آن لشکر کہ از خاک کفش
گشتند جم + **لغات** ہرب گرختن از باب ضرب بطل مرد دلاور ابطال جمع آن
ابرہہ نام بادشاہ حبیشہ عسکر لشکر حصاۃ سنگریزہ حصی اجمعش راحت کف دست
رمی تیر انداختن از باب ضرب نحو کان از اخوات آن میخواہد اسم وخبر را اسمش
ضمیر متصل بآن ابطال خبرش ہربا حال ست یا تمیز بر ہر دو روایت فتح را مہملہ
وسکونش وعامل درین معنی فعلیکہ مستنبط ست از کان ابرہہ غیر منصرف ست
بسبب علمیت وتانیث وعجمہ اگر منصرف شد بضرورت او عسکر عطف ست بر ابطال
بالحصے مفعول مفعول رمی ست عن راحیتہ حال ست از ان ای حال کون الحصے
صادر امن راحیتہ اے حال بودن سنگریزہ ہا صادر از ہر دو کف دست مبارک
آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم رمی فعل ماضی مجہول ست و آن حامل ضمیر ست عسکر
آن فاعل او ست وجملہ در موضع رفع ست بنا بر اینکہ صفت عسکر ست **نکات**
مصرعۂ اول بیت مذکورہ اشارہ است بقصۂ ابرہہ کہ تاخت آورد بر عرب پس
مستعد شد برای انہدام کعبۂ مقدسہ پس خروج کرد از حبشہ و با او فیلے بود اسمش
محمود و بود لشکرش قوم عظیم و دوازدہ فیل سواے محمود بودند پس غارت کردند

دو صد شتر از شتران عبد المطلب نزد ابرهه تعظیم کرد ابرهه او را و عزت نمود و فرود آمد
از سریر خود و بنشست با او بر زمین پس هر گاه که سوال کرد ابرهه از عبد المطلب که حاجت
پس گفت عبد المطلب گرفتار نمودید شترانم را پس گفت ابرهه گفتی سخن سفارش کعبه
پس گفت عبد المطلب بده مرا شتران من پس تحقیق برای بیت تعظیم رب ست نگاه
خواهد داشت او را پس باز داد ابرهه او را شتران او بعد ازان فرستاد بران خدا تعالی
جانوران سیاه که در منقار هر یک سنگ و در هر دو پاے آنها دو سنگ بزرگ تر از دانهٔ عدس
و خرد تر از نخود و آن سنگ ها واقع میشدند بر سر مرد و خارج میشدند از کون او
و مصرعهٔ ثانی او اشاره است بجانب قصهٔ غلبهٔ قریش و تکذیب آنها رسول علیه الصلوٰة
والسلام را پس فرمود رسول صلے اللہ علیه وسلم اللهم انی اسئلک ما وعدتنی پس آمدند
جبرئیل علیه السلام بحضور نبی صلے اللہ علیه وسلم و گفت بگیر یک مشتی از تراب و بیند از بسوے
کفار آنزا هر گاه که مقابل شد هر دو فوج پس فرمود رسول صلے اللہ علیه وسلم سیدنا علے
رضی اللہ تعالے عنه را بده مرا مشتی از سنگریزه هاے وادی پس بینداخت ازان بر روهاے کفار
پس زشت شدند روهاے کفار علیهم غضب الجبار نبود و باقی نماند مشرکے مگر بود مشغول
بهر دو چشم خود پس گریختند کفار علیهم قهر القهار پس نازل فرمود اللہ تعالی جل جلاله و عم
نواله جاشانه عز اسمه و بار میت اذ رمیت ولکن اللہ رمے معنی اینکه گویا آن شیاطین
از روے گریختن یا در حالتے که گریزندگان بودند مثل شجاعان لشکر ابرهه اند یا لشکری
آنکه بسنگ ریزه از دو کف دست حضرت صلے اللہ علیه وسلم انداخته شدند یعنے آن
شیاطین که از رجم شهاب می گریختند دران گریختن بدلیر ان لشکر ابرهه مانند بودند
که چون قصد خانهٔ کعبه کردند و با دشاه ایشان ابرهه نام داشت و اصحاب فیل که در
سورهٔ الم تر کیف بیان ایشان ست و خدا تعالے مرغان را فرستاد و ایشانرا
سنگ زدند و متفرق شده گریختند آن شیاطین مانند ایشان بودند در گریختن
یا مانند لشکر کافران بودند در روز غزاے حنین که پیغمبر صلے اللہ علیه وسلم مشت
سنگریزه بجانب ایشان ریخت همه بگریختند شیاطین نیز همه در وقت رجم همچنان

گرنخیستند نَبَذَ ابِهِ بَعْدَ تَسْبِیحٍ بَطْنِهَا ۞ نَبْذَ الْمُسَبِّحِ مِنْ اَحْشَاءِ مُلْتَقِمِ ۞
از فگنده از پس تسبیح در دست رسول ۞ مثل تسبیحے کہ یونس از بفگند از شکم ۞

لغات نبذ بنید اختن از باب ضرب تسبیح سبحان اللہ گوئیدہ حشو میانہ و احشاء جمع حشاء بمعنی اندرون التقام لقمہ ساختن وفرو بردن ملتقم ماہی کہ یونس علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام را لقمہ خود ساخت صرف احشاء ناقص واویست اصلش احشاء بود واو را ہمزہ بدل کردند نحو نبذ اً مفعول مطلق ست ای نبذ نبذ اً برای بسنگریزہ ہا بعد ظرف ست برای فعل مقدر وآن نبذ ست ببطنہا ای در شکم ہر دو وآن ظرف تسبیح ست نبذ المسبح اے مثل نبذہ واضافتش بسوی مسبح از قبیل اضافت مصدر بسوی مفعول ست وفاعل متروک ست ای نبذ الحوت المسبح من در احشائہا بیانیہ ست ملتقم از قبیل وضع مظہر بجائے مضمر ست ای من احشاءہ

نکات ای بنید اخت آن سرور کائنات صلے اللہ علیہ وسلم سنگریزہ ہا را در شکم ہر دو کف دست مبارک خود مانند انداختن ماہی تسبیح گوینده را وآن یونس علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام ست از بطن او واحتمال دارد آنکہ باشد بعد بمعنی مع ای مع تسبیح چنانکہ در قول خدائے تعالے بِئْسَ الِاسْمُ الْفُسُوْقُ بَعْدَ الْاِیْمَانِ ای مع الایمان اے بنید اخت محمد صلے اللہ علیہ وسلم سنگریزہ ہا را از ہر دو کف دست مبارک صلے اللہ علیہ وسلم دران حالیکہ تسبیح گویان بودند چنانکہ بنید اخت ماہی یونس علیہ السلام را از شکم خود تسبیح گویان واین اوجہ ترست از انکہ گفتہ شود از انکہ باشد مراد بعد تسبیح نبی صلے اللہ علیہ وسلم واحتمال دارد آنکہ باشد مراد بعد تسبیح نبی صلے اللہ علیہ وسلم مگر اول ظاہر ترست واین تشبیہ عجیب وغریب ست **روایت** کردہ شد بدرستیکہ یونس علیہ السلام وقتیکہ سوار شدند در کشتی توقف کرد واستاد کشتی پس گفتند اہل کشتی اینجا کدامی غلام فراری ست از مالک خود وجاری نشد کشتی پس قرعہ انداختند پس برآمد قرعہ بنام یونس علیہ السلام پس گفت منم آبق یعنے گریزندہ از مالک خود وبنداخت نفس خود را در آب دریا ولقمہ کرد ماہی او را وہو ملیم اے داخل فی الملامۃ **روایت** ست

تحقیق یونس علیہ السلام را وقتیکہ فرو برد آنرا ماہی وحی کرد او را خدا یتعالی بدرستی کہ دادیم
شکم تو برای او زندان و نہ گردانیدم برای تو طعام پس نگہدار او را در شکم خود چنانکہ نگاہدار زن حاملہ
بچہ را و اختلاف ست در مقدار درنگ او پس نزدیک کلبی چہل روز و نزدیک ضحاک ہشت روز و نزد عطا ہفت روز
و نزد بعض سہ روز و نزد حسن بصری رح در نگ کرد یونس علیہ السلام در شکم ماہی مگر یک ساعت
واللہ اعلم معنی بیت اینکہ انداختن آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم انداختنے کہ
سنگریزہ متلبس بود بعد از تسبیح کردن سنگریزہ در شکم ہر دو کف دست آن حضرت
صلے اللہ علیہ وسلم و آن انداختن او بود ہمچون انداختن لطف الٰہی تسبیح گوینده را
در اندرون آن ماہی کہ فرو برده بود و لقمۂ خود ساخته بود یونس علیہ السلام را یعنے
انداختن آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم سنگریزہ را کہ در دست مبارکش تسبیح میگفت
بسوے کافران ہمچون انداختن لطف الٰہی بود یونس علیہ السلام را کہ در شکم ماہے
تسبیح میگفت مراد آنکہ تسبیح میگفت سنگریزہ در کف دست آن حضرت صلے اللہ علیہ
وسلم ہمچنانکہ یونس علیہ السلام در شکم ماہی تسبیح میگفت و انداختن آن حضرت صلی اللہ علیہ
وسلم سنگریزہ تسبیح گو را ہمچو انداختن لطف الٰہی بود یونس علیہ السلام را از درون ماہی
بر زمین واللہ اعلم بالصواب جَارَتْ لِدَعْوَتِہِ الْاَشْجَارُ سَاجِدَۃً ✤ تَمْشِیْ اِلَیْہِ عَلٰی سَاقٍ بِلَا قَدَمِ ✤ ہم درخت آمد بفرمانش بزودش سجدہ کرد ✤ سید و پیشوا سید او بساق بے قدم ✤ لغات جَارَتْ مجی و مجیئہ آمدن دعوت خواندن از
باب نصر شجر درخت جمعش اشجار مشی و تماشاء رفتن ساق معروف ست قدم پیش پاے
صرف جاء اجوف و مہموز لام ست دعوت ناقص واوی ست تمشی ناقص یائی ست
اصلش تمشے با اعلال بری تعلیل کردہ شد نحو جارت فعل دعوت مفعولش یا ظرف
او ست اے وقت دعوتش و لام در لدعوتہ وقتیہ است چنانکہ در قول خدا یتعالے
است اَقِمِ الصَّلٰوۃَ لِدُلُوْکِ الشَّمْسِ اے وقت دلوک الشمس الاشجار فاعلش ساجدۃ
حال ست از اشجار تمشی حال بعد حال ست علی ساق صفت مصدر محذوف ست
اے مشیاً علے ساق بلا قدم یا صفت بعد صفت مشی ست یا صفت ساق ست کذا

روایت ست کہ بدرستی نبی صلی اللہ علیہ وسلم بیرون شدند بسوی صحرا برای قضاء حاجت
وہمراہ آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم علی بن ابی طالب رضی اللہ تعالی عنہ
بودند پس فرستادند آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم سیدنا علے کرم اللہ وجہہ را بجانب
دو درخت در بادیہ و فرمود بنجوان ہر دو درخت را پس رفت علی رضی اللہ عنہ بر طرف
ہر دو درخت وگفت اے درختہا میخواند شما ہر دو را نبی اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پس روانہ
شدند ہر دو درخت برسانہای خود ہا بلا قدم با خوف وزارے وسرہای شاخہاے خود ہا
بر زمین نہادہ مانند بصورت سجدہ کنندہ تا اینکہ رسیدند بحضور وگشتند پردہ برای آن حضرت
صلے اللہ علیہ وسلم پس ہرگاہ کہ فارغ شدند فرمود برویدپس باز گشتند ہر دو درخت پس ازان
فرمود سیدنا علیؓ را برو نزد این جبل کہ پیش نظر ست وبگو او را کہ بدہ آب از ہر دو چشمہ خود
تا کہ وضو کردہ شود ازان پس ہرگاہ رفت سیدنا علیؓ نزد کوہ مذکور ورسانید پیام
خیر الانام علیہ الف الف تحیۃ وسلام عرض کرد کوہ یا علیؓ بگو سلام من بآن حضرت
صلے اللہ علیہ وسلم وعرض کن کہ از جہنیکہ نازل شد ایت فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِیْ وَقُوْدُهَا
النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ اُعِدَّتْ لِلْكَافِرِیْنَ ۵ نالیدم تا اینکہ باقی نماند در من قطرہ از آب
و در چشمہاے من پس باز آمدند سیدنا علیؓ بحضور وعرض کردند گفتہ کوہ پس متعجب شدند
آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم از گفتگوے کوہ وگفتند ترس اداز عذاب خدا یتعالی نظر کن
ای عزیز کہ در دل سنگ چنان ترس خدا سار یست وتو ہیچگونہ خوف خدا بدل نمے آرے
بارے از سنگ کمتری وننگ ندارے معنی اینکہ آمدند از جہت خواندن آن حضرت
صلے اللہ علیہ وسلم پانزد خواندن آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم درختان در حالتیکہ
سجدہ کنندہ بودند و در حالتیکہ راہ میرفتند بسوی او بر ساق پی پیش یعنے برسانی کہ درختان را
می باشد ہیچ تمامی وپای درمیان نبود و این ہیچ ست بران معجزہ کہ کافران گفتند
درخت را بنجوان تا گواہی دہد برسالت تو گَمَا سَطَرْتَ سَطْرًا لِمَا كَتَبْتَ ۞ وَرُوِیَ
مِنْ بَدِیْعِ الْخَطِّ فِی الْقَلَمِ ۞ محو کرد آن نقش آثار سجدہ ہاے خود ۞ پس نمودہ محو
ز و آثار ہا اندر قلم ۞ لغات سطر نبشتن از باب نصر تب وکتابت نوشتن ازان باب

هم فرع شاخ فروع جمعش بدیع نو باوه خط نوشتن قلم خامه نحو سطرت فعل ماضی بردارنده ضمیر
اشجار سطراً مفعول مطلق ست ما موصوله است کتبت صله است وضمیر محذوف ست
ای لما کتبته فروعها فاعل کتبت ست من بدیع بیان ما و اضافت بدیع بطرف خود بیانیه است
ای بدیع هو الخط یعنی بدیع آن خط ست با قلم صفت خط ست ای خط موجود شونده با قلم اگر باشد مراد
حاصل بالمصدر و اگر باشد بمصدر پس آن مفعول اوست وعمل مصدر باللام در جار ومجرور غیر ضعیف ست زیرا که
بتحقیق آن ملحق ست باظرف ومنجوابد بوے از فعل نکات تشبیه از ناظم رح خط حاصل از شاخهای درختهارا
بسطر مکتوب بقلم در لوح محفوظ در حسن وطول ومرتبه واندازه وآن سطری ست که در ازلیش
راه هفصد سال ست نوشته شده دران انچه که هست وانچه عنقریب خواهد بود وانچه شدنی ست
ودر ذکر سطر وکتابت وخط وقلم صنعت حسن مراعات النظیر در مرأت تحریر جلوه فرماست
معنی بیت اینکه گویا آن درختان که صف زده بودند همچو صف زدن خط از جهت آن
چیزیکه نوشتند از شاخهاے آن درختان که بر زمین افتاده نزد آن حضرت صلے الله
علیه وسلم مے آمدند سجده کنان وبقلم مانند بود از خط نو پدید آورده شده در میان راه که
بکاغذ مے ماند یعنے آن درختان نزد آن حضرت صلی الله علیه وسلم سجده کنان می آمدند
در راه مانند بودند بسطرے که بر زمین راه از خط غریب با قلام شاخهاے آن درختان
نوشته شده باشد شعر معجزه اند انخط خاص بروح زمین * نمی نوشتند آن درختان
وقت اعجاز مبین * ودر بعض نسخ للقم یعنی میان راه بجاے قلم دیده شد تمحو بمشیتها
آثار سجدتها * فیظهر المحو منها الاثر فی اللقم * لغات تمحو پی کور کردن
از باب نصر مشیته بکسر میم رفتار اثر نشان وپی آثار جمعش سجده معروف اظهار پیدا کردن
لقم میان راه صرف تمحو ناقص واوی است مشیته ناقص یائی است اثر مهموز بدل
کرده شد همزه ثانیه در آثار بالف بسبب اجتماع دو همزه در اول کلمه بسکون همزه ثانیه و
خواستن فتحه یکے از دو الف را نحو تمحو فعل مضارع مشیته بردارنده ضمیر اشجار اے
نحو الاشجار بمشیتها اے بواسطه مشیتها آثار مفعول تمحو مضاف سجده مضاف الیه
مضاف بطرف کتابته واین راجع ست بسوے اشجار فیظهر عطف ست بر تمحو محو فاعل

فیظهر منها ای از اشجار و آن حال ست از محو لقم صفت اثر ست ای اثر موجود شونده در لقم
و در میان لقم و قلم در بینتکه نزد او ست صنعت قلب بعض ست و این صنعت مطبوع
طباع ست و در ذکر محو تلویح ست باینکه آن سطر که حاصل میشود از سجو و فروع درخت
در راه گویا که همت سطر واحد در از نیست دارد گویا که ظاهر میشود از ان نقوش انچه در لوح
محفوظ معجزه است برای آن حضرت صلی الله علیه وسلم و ازین ممحو کرد او را خدا تعالے
بمشیت آن تا که ظاهر نشود اسرار لوح والله اعلم بالصواب مثل الغمامة اتی سارت
سایرة ۞ تقیه حر و طلیس للهجیر حمم ۞ ابر بودے بر سرش با او بر رفتے هر کجا ۞
تا نگاهش داشت از گرمای تابستان گرم ۞ الغمات مثل مانند غمامه ابر انی هر کجا و
چگونه سیر رفتن و قایته نگاهداشتن حر گرمے و طلیس تنور گرم هجیر میانه روز و نیم روز
وقت سختی گرما حمایه گرم کردن قال الله تعالی یوم یحمی علیها فی نار جهنم ـ صرف
غمامة مضاعف ست سار اجوف یائی ست اصلش سیر بود یا را بالف بدل کردند
سائرة اصلش سایرة بود یا را همزه بدل کردند بسبب وقوع او بعد الف زائده قریب
از طرف تقیه لفیف مفروق ست حر مضاعف ست و طلیس مثال ست حمی ناقص
یائی ست نحو مثل الغمامة مبتدا ست انی ظرف ست بمعنی این یعنے کجا و عامل دران
سار ست و مقدم کرده شد بران بسبب تضمینش معنی آن چیزکه مقتضی صدارت کلام ست
و آن ست فهام ست سائرة خبر مبتدا ست و مؤنث آوردنش اگرچه مثل مذکر ست برائے
حاصل کردن او تانیث را از مضاف الیه سار فعل حامل ضمیر آن حضرت صلی الله علیه وسلم
تقیه یا صفت سائرة ست یا خبر بعد خبر ست تقی فعل مضارع حامل ضمیر سائرة یا ضمیر غمامة
بر هر دو وجه منصوب عائد بطرف آن حضرت صلی الله علیه وسلم مفعول اول او ست حر
مفعول ثانے او و مضاف بسوے طلیس ست و اضافت بمعنی لام ست اے حر
الطلیس للهجیر صفت و طلیس ست حمی فعل ماضی حامل ضمیر و طلیس نکات گفت ناظم
مثل الغمامة و مشهور ست که سایه کننده بران حضرت صلے الله علیه وسلم بود ابر سپید برائے
باریکی اینکه آن ابر بود فرشته که سایه میکرد بران سرور صلے الله علیه وسلم پس بچشم بیننده

آن فرشته بشکل ابر رسید معلوم میشد انی سار فائده شمول مکانات می بخشد پس آن
از قبیل تتمیم ست تقیه اے نگاه سید اشت آن ابر نبی صلے اللہ علیہ وسلم را از گرمی تنور
نیمروز و کنایه کرده شد به وطیس از آفتاب وقت نیمروز و ذکر بجیر از نیکه گرمے آن سخت
میباشد و این سایه کردن ابر از معجزات آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم بود حکایت
کرده شد که بدرستی یک قافله رفت از مکه معظمه بسوے شام و دران قافله ابو طالب
و ابو لهب و ابو جهل و جمهور قریش بودند و آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم صبی بودند تشریف
بردند با عم خود ابیطالب پس فرود آمدند اهل قافله نزد کوهی که بود بران عبادت خانه
زاهدے از زهاد یهود پس فرود آمد راهب از کوه و استقبال ابو لهب نمود و نشست
با آنها و کلام کرد با آنها و آورد برائے همه مهمانے و تحفه هاے بسیار و حال اینکه همه اهل قافله
سواے آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم قبل ازین ازان راه رفتند بارها مگر راهب
مذکور گاهی حال آنها نپرسید و دعوت نکرد این همه بطفیل سرور انبیا صلی اللہ علیہ وسلم
بود و گفت راهب شنیدم که درمیان شما محمد نبی آخر الزمان علیہ الف الف صلوٰۃ وسلام
الرحمن هست پس از سبب او مهمانی آورده و بسوے این قافله استقبال کرده و
دران میان دشمنان آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم بود از قریش و بیرون شد با آن
ابو طالب پس گفتند آن محمد صلی اللہ علیہ وسلم برائے نوشانیدن آب بشتران رفت
و همین آن می آید پس بگذشت ساعتے که سوئق افروز شدند آن حضرت صلی اللہ
علیہ وسلم و بران صلے اللہ علیہ وسلم مثل ابر سایه افگن بود پس تشریف آوردند و از نزد
گروه و آنها نشسته بودند در سایه درخت پس آنها در سایه شجر کشاده نشستند و نقاهند
آنسرور صلی اللہ علیہ وسلم را در سایه تا اینکه آن حضرت صلعم نشستند در آفتاب پس
گشت سایه درخت بسوے آن سرور صلے اللہ علیہ وسلم و ایستاد راهب و تعظیم بلیغ
نمود و ملامت کرد قریش را بسبب ترک تعظیم آن در یتیم علیہ الف الف تحیۃ و تسلیم و
گفت راهب آیا ندیدید شما وقت تشریف آوردن کش که سایه افگن بود بر ابر و هرگاه که
بنشست در آفتاب میل نمود سایه بطرف او پس یقین کردند همه بدرستیکه او

نبی آخر الزمان ست و وصیت کرد راهب ابو طالب را برای نگهداشت آنسرور صلی اللہ
علیہ وسلم و شدت حفاظت او از دشمنان خراب کند خدا تعالی همه دشمنانش را **معنی**
اینکه یعنے آن درختان پیش آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم آمده سجده میکردند در حالتیکه
مثل ابر بودند که صفت او این بود که هر جا که آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم سیر میفرمودند
از بالاے او بود در حالتیکه نگاه میداشت او را از گرماے تنور گرم شده نزد گرم گاه
یعنے درختان نزد آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم مے آمدند همچنان در فرمان و تسخیر او
بودند که آن ابر بر بالاے سر او بود تا او را از گرماے تنوری که گرم شده بود وقت گرمگاه
نگاهدارد شعر هر کجا میرفت بر بالاے او ابر روان ٭ تا شود او را ز گرمیهای مشین
سائبان ٭ **اقسمت بالقلم المنشق ان له من قلبه نسبة مبرورة اقسم** ٭
میخورم سوگند بر آن ماه پاره شده که او ٭ در دلش چون نسبتی کان راست کرده از قسم ٭
لغات اقسام سوگند خوردن قلم معروف قمر معروف انشقاق شگاف شدن
منشق شگاف شده قلب دل نسبت پیوند مبرورة راست قسم سوگند **صرف** اقسمت
صحیح ست فعل ماضی از باب افعال مشتق از اقسام منشق مضاعف ست و اسم فاعل از
انشقاق اصلش منشقق بود پس ادغام شد بسبب متجانسین مبرورة مضاعف ست
نحو اقسمت فعل با فاعل ست بالقلم یا بالقمر مفعول او منشق صفته قلم ست ان میخواهد
اسم و خبر را اسم ان لام ست و خبر ان له ست متقدم شد بر اسم من قلبه حال ست از نسبة
مبرورة یا صفت مصدر محذوف ست ای اقسمت اقساما مبرورا ای صادقا اضافتش
بطرف قسم بیانیه است ای قسما مبرورة و انشق تاویل یمین ست و ان مؤنث سماعی
ست و در حدیث شریف آمده که الیمین الغموس تدع الدیار بلاقع گفت تدع بالتاء و
جمله جواب قسم ست **نکات** القلم لام دران برای عهد ست اے قلم خدا تعالی که گردانید
او را خدای تعالے نور برا ے رسول صلی اللہ علیہ وسلم قبل از پیدایش او چار قسم و پیدا
نمود در قسم سوم قلم را و هر گاه که نظر کرد دران غالب شد بران حیا پس شق کرد دیگر بار آن
فرمود خدا تعالے قلم را بنویس در لوح انچه خواهد بود از امر من له ای برای قلم و در بعض نسخ

بجای قلم قمر است اے قسم میخورم بقمر و منشق صفت قلم و قمر ہر دو شدن میتواند زیرا کہ
قلم شق شد بسبب ہیبت نظر خدای تعالی و قمر شق شد باشارۂ سر انگشتان آنسرور
صلی اللہ علیہ وسلم قال اللہ تعالے والشق القمر قسم خورد شیخ ناظم رح بقلم یا بقمر انیکہ
برائے قلم یا قمر نسبت ست ارتطب برسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پس بحقیق دل آن
حضرت صلے اللہ علیہ وسلم شق کردہ شد نیز و شق کرد آنرا جبرئیل علیہ السلام بحکم
خدائے تعالی و حال انیکہ آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم پیر ہفت سالہ بودند تا کہ پاک
کند از اخلاق رذیہ ان اخلاق رذیہ کہ آن از صفات نقصان بودند و تا کہ پر کند اورا
از ایمان و عرفان و انوار و اسرار الہیہ و علوم دینیہ و خصال حمیدہ از مکارم اخلاق
از عدل و احسان یعنی بیت اینکہ سوگند یاد میکنم و قسم میخورم بران از دل آنحضرت
صلے اللہ علیہ وسلم و ہست پاکیزہ سوگندے کہ یاد میکنم یعنی سوگند یاد میکنم
بآن قمریکہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم اورا باشارت انگشت مبارک شق فرمودند
چنانچہ خدائے تعالی ہم بدان قمر سوگند یاد نمود و القمر اذا انشق و این سوگند
ازان جہت یاد میکنم کہ آن قمر شگافتہ را بدل او نسبتی ہست از روی نور ہمچنانکہ قمر
بنور راست عالم را روشن میگرداند ہمچنین دل آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در تاریکی
ضلال عالم را بنور ایمان روشن میگرداند و مخفی نماند کہ اشارت بشق صدر آن حضرت
صلے اللہ علیہ وسلم باشد یعنی قمر منشق مشابہتی بادل آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم
دارد کہ او را نیز شق صدر گردید و ما ہے الغار من خیر و من کرم نسبہ
و کل ظرف من الکفار عنہ عمی جمع کردہ غار خیرات و کرمہاے بسیے
چشم کافر گشت زیشان کور از رطب عمی لغات آیہ در گرفتن از آب
ضرب حوی جمع کردن غار معروف ظرف چشم کافر معروف کفا جمش عمی نابینا شان
صرف حوی تصغیر مقرون واجوف واوی ناقص یائی ہست دوا و بالف بدل شد بسبب اعتلال لام
زیرا کہ ادا از موانع ست تا کہ لازم نیاید از تواتی اعلالین از روی حقیقت یا تقدیر یعنی بتقدیر اعلال لام
و اعتلش چنانکہ در طوی و آن مفروض ست در کلام نحاۃ غار اجوف واوی ست عمی ناقص

یاے ست نحو ما موصولہ یا موصوفہ است حوی صلہ یا صفت او غار فاعلش وضمیر
از صلہ بسوے موصول ست وموصول باصلہ خود در موضع جر ست بسبب عطف بر بالقلم
ای اقسمت بما حوی وکل مبتداء ومضاف بطرف طرف ست من الکفار صفت طرف ست
عنہ مفعول عمی ست ومقدم بران ست نکات تنوین در خیر عوض از مضاف الیہ ست
ای خیر البریۃ بدلیل قولش در بیتیکہ نزدیک ست ونزدیک ست او اعلی خیر البریۃ
ومراد از کرم کریم ست پس خیر بریہ مراد ازان حضرت صلے اللہ علیہ وسلم ست وکریم از
ابو بکر صدیق رضی اللہ تعالی عنہ است واحتمال دارد اینکہ باشد مراد از ہر دو ذات
رسول صلی اللہ علیہ وسلم پس تحقیق شان اینکہ انسرور صلے اللہ علیہ وسلم کان خیر وکرم
بود عمی خبر مبتداء اصلش عمی بفتح یا بود زیرا کہ او فعل ماضی ست لکن آنرا ساکن کردند بسبب
قافیہ وجملہ در محل نصب ست بر حالیۃ گفت ناظم رح طرف نہ عین زیرا کہ وران کثرت
معانی ست نہ در طرف عنہ مقدم کرد بر عالمش برای فائدہ حصر ای از دو رست چشم کفار
نہ از غیر او پس تحقیق کفار شدند نابینا تا اینکہ ندیدند ہر چیز بلکہ بودند کفار باین حال کہ
می دیدند جملہ چیز ہا را اگر نمیدیدند آن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم وحضرت ابو بکر صدیق
رضی اللہ عنہ را معنی بیت اینکہ سوگند یاد میکنم بدانچہ جمع گردانید غار از نیکوئی
وکرم وحال آنکہ بر چشمہے از کفار ازان حضرت صلے اللہ علیہ وسلم پوشیدہ بود وناپیدا
یعنے سوگند یاد میکنم بانچہ در غار بود از خیر وکرم مراد وجود مبارک آن حضرت صلے اللہ
علیہ وسلم ست از بسیاری خیر وکرم محض خیر وکرم ست ومخفے نماند کہ شاید خیر مراد از انحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم باشد کہ صاحب خیرات کثیر بودہ وکرم اشارت بابو بکر صدیق رضی اللہ
تعالی عنہ باشد کہ از روے کرم جان خود را فدای آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم
کردہ بود فَالصِّدْقُ فِی الْغَارِ وَالصِّدِّیْقُ لَمْ یَرَیَا ✤ وَہُمْ یَقُوْلُوْنَ مَا
بِالْغَارِ مِنْ اَرَمِ ✤ صدق صدیق اند در غار وکس ایشان را ندید ✤ کافران گفتند
کس اینجا نباشد مکتتم ✤ لغات صدق راستی صدیق مرد راست گوی لغایت
روئیت دیدن ودر بعض نسخ بجاے یریا بر ماشتق از ریم بمعنی دور شدن دیدہ شد

نسخہ

ارم احدی ویکی **صرف** صدیق صیغه فعیل ست مشتق از صدق یریا اصلش یریا یا همزه را
تخفیف کردند بسکون پس ساقط کرده شد بسبب التقای ساکنین و روایت صحیحه اینکه
لم یریما از ریم بمعنی از جای فراتر شدن **نحو** فالصدق مبتدا ست فی الغار خبرش و الصدیق
عطف بر انست لم یریا حال ست در ضمیر یکه در ظرف مستقر ست یا خبر ست و فی الغار ظرف
یریا ست و فی بمعنی من ست ای من الغار و هم ای کفار مبتدا ست یقولون خبرش ست
و جمله حالیه است ما بمعنی لیس ست آرم اسمش و من زائده است و بالغار خبرش ای
فی الغار و فی الغار نگفت از خوف تکرار معنی بیت پس بر آنستی که مراد از ان آنحضرت
صلے الله علیه وسلم ست گویا از بسیاری صدق او عین صدق ست در غار بود و صدیق که
بسیاری صدق ست در غار بود در حالتیکه دور نشدند از غار و مکان خود زائل نگشتند
و حال آنکه کافران میگفتند نسبت در غار هیچ احدی الحاصل صادق و آن محمد علیه الصلوة
والسلام ست و صدیق ای مصدق له و آن ابوبکر رضی الله تعالی عنه ست هر دو ذات
با برکات بودند در غار پس پوشیده کرده شدند از چشمهای کفار و این معجزه و کرامت
صادق و مصدق ست **ظنوا الحمام وظنوا العنکبوت علی ✦ خیر البریة لم تنسج**
ولم تحم ✦ بیفه بنهاده کبوتر بافت بر در عنکبوت ✦ کافران را شد گمان کانجا
نیاسوده نم ✦ **لغات** ظن گمان بردن از باب نصر حمام کبوتر ست عنکبوت
مشهور ست عناکیب و عنکوبات جمعش خیر بهتر بریه خلق نسج بافتن از باب ضرب
حوم و حومان گرد چیزی گشتن از باب نصر حیم پائی برداشتن صرف ظن ماضی جمع مذکر غائب
عنکبوت بروزن فنعلوة ست نه فعلوت برای عدم او **نحو** ظنوا فعل ماضی جمع مذکر غائب ضمیر کفار
و آن فاعل اوست حمام مفعول اول و ظنوا ثانی عطف بر ما قبل خود ست و عنکبوت عطف
بر حمام ست علی خیر مفعول ست و لم تنسج آن مفعول ثانی ظنوا ست نکات جمله
ستانفه تعلیل ست برای قولش یقولون ای یقولون لانهم ظنوا و در قولش ظنوا الحمام
والعنکبوت لف نشر ست و در قولش لم تنسج ولم تحم نشر غیر مرتب ست پس بدرستیکه
نسج راجع میشود بسوی عنکبوت و حوم راجع میشود بطرف حمام و در بعض نسخ بجای

لم تحم لم تحیم بخای معجمه از حیم یای بر داشتن معنی بیت وبانچه در غار بود از خیر وکرم
کافران گمان بردند عنکبوت وکبوتر ها که بهترین نیافته ونه گرد بر آمده یعنی کافران
چون بدر غار آمدند خدای تعالی از جهت حفظ آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم کبوتر ے
فرستاده بود تا بیضه بر در غار نهاده بود وعنکبوت را فرستاده بود تا بلعاب دهن خود
در غار را بافته بود کافران گمان بردند که کسی در غار نیست الحاصل در بن بیت بیان
حکمت الهیه است پس بدستیکه مصادق وصدیق بهرگاه داخل شدند در غار وحی فرمود
الله تعالی عنکبوت را برای بافتن بر فم غار وکبوتر را برای نهادن بیضه بر در غار و
نشسته بود کبوتر بر بیضهٔ خود پس وقتیکه نزدیک شدند کفار غار را و دیدند بافتن
عنکبوت وتخم کبوتر بر در غار گفتند اگر داخل شدی دران کسی باقی نمیماند تا عنکبوت
وبیضهٔ کبوتر بر هیئت خود پس پست پاشدند وباز گشتند بدانکه خدا ے تعالی حکیم
وقدیر ست اگر خواهد نگهبانی کسی نگهدارد آنها را به اندک چیز واگر خواهد هلاک کردن
کسی محتاج نمیشود بجماعت کثیر بلکه هلاک میکند به قلیل واندک وچه خوش گفت کسیکه
گفت در توحید قادر یکتا عنکبوت راست عصمت دوستان گردانید ونیش پشه را
قهر دشمنان ساخت **حکایت** هذرین معنی در شرح عربی این قصیده شارح
نقل میفرماید که واقع شد مانند این عصمت در خطهٔ ناگور در حق طالب علم از طلبه علم
که آنهامی آمدند نزد من برای تحصیل علوم پس تحقیق یک متعلم که نامش محمد بود وآن
پیخواندند از من سبق وهرگاه گرسنگی بران غلبه کردگفت غالب شد بر من گرسنگی
واراده میکنم که خارج شوم از قلعه وبروم بسوی بیابان برای خوردن نباتات
وغیره پس گفتم اورا که برو بسلامت خدای تعالی وحال اینکه بود قلعه ناگور در انوقت
محصر بکفار یعنی کفار محاصره اش کرده بودند ومیگشتند گرد قلعه وقتل میکردند آنکس را
که ملاقی میشد بآنها از اهل قلعه از مسلمانان اگرچه جوان باشد یا پیر خرد باشد
یا کبیر پس ملاقی شد آن طالب علم را سریه از کفار وگرفتندش واراده ضرب
گردنش نمودند بشمشیر پس درین حالت گفت محمد طالب علم مذکور در زبان آنها

کہ من طالب علم ہستم قتل مکنید مرا پس گفتند کفار کہ چگونہ بدانیم ترا کہ طالب علم ہستی حال آنکہ
بود یک نقطۂ سیاہی بر ناخن نر انگشت آن طالب از دست چپ کہ اصلاح قلم بآن کردہ بود
پس دیدند کافران آن نقطہ را و دانستند کہ علامت طالب العلمی ست پس صادق دانستند
طالب مسطور را و نجات دادند او را بیک نقطۂ مذا یعنی روشنائی نوشتنی پس مایان امید
میداریم واثق از خالق و رازق کہ نجات بخشد خدای تعالی کہ نامش غفور و کریم ست ببرکت
طلبۃ العلم و ببرکت نیک گمان آنہا و قلم و دوات آنہا از نار جحیم واللہ ذو الفضل العظیم
وِقَایَتُ اللّٰہِ اَغْنَتْ عَنْ مُضَاعَفَۃٍ ✤ مِنَ الدُّرُوْعِ وَعَنْ عَالٍ مِنَ الْاُطُمِ
چون خدا او را نگہ دشمنان محفوظ داشت ✤ بر درش حاجت نبود او را ز قصر و قلعہ ہم ✤
لغات وقایۃ نگاہداشتن اغناء بی نیاز گردانیدن مضاعفہ دوچندان کردن و اشیاء
مضاعفہ دوچندان ای مضعفہ یعنی چیزہای دوچند کردہ شدہ درع زرہ دروع جمع عالی بلند
اطم حصار **صرف** وقایۃ لفیف مفروق و مثال واوی و ناقص یائی ست اغنت بدل
کردند یا را بالف پس ازان ساقط کردند بسبب التقای ساکنین عال ناقص واوی ست
اصلش عالو بود زیرا کہ آن مشتق از علوست **نحو** وقایۃ مبتدا و مصدر مضاف بسوی فاعل
اغنت خبرش عن مضاعفۃ مفعول اغنت ست من الدروع بیان مضاعفۃ ست یا
صفت او ست و عن عال عطف ست بر قولش عن مضاعفۃ من الاطم بیان عال ست
معنی بیت یعنی نگاہداشت خدای تعالی و بی نیاز گردانید کسی را از برابر زرہ ہا و از بلند و از
بنای مرتفع الحاصل نگاہبانی و حفاظت خدای عز و جل بی پروا کرد محمد صلی اللہ علیہ وسلم
صاحب او را کہ صدیق اکبر رضی اللہ تعالی عنہ بود از زرہ ہا و قلعہ ہا از غیبت کہ قائم کرد غار
مقام قلعہ و یافتہ عنکبوت را بجای زرہ ہا لَاُنْکِرُ الْوَحْیَ مِنْ رُؤْیَایَ اَنَّہٗ ✤ وَقَدْ بَاَ اِذَا
نَامَتِ الْعَیْنَانِ لَمْ تَنَمِ ✤ پس ممکن انکار وحی از خواب پیغمبر از انکہ ✤ پیوستن رد خواب
رفتی دل بدی بیدار ہم ✤ **لغات** انکار منکر شدن وحی معلوم ست رویا خواب ست
نوم خفتن عین چشم عینان دو چشم **صرف** لااُنکر صحیح ست وحی لفیف مفروق ست
رویا مهموز عین و ناقص اصلش رُئْیَا بہمزہ بود ہمزہ را بواو مبدل کردند بسبب خواہش ضمہ ماقبل

از روی جواز نامت اصلش نوم ست مانند قالت پس تعلیل قالت نمرده شد لم نیم اصلش
لم نیام پس هرگاه که ساکن شد لام بسبب لم ساقط شد الف بسبب التقای ساکنین نحو لا نیکر
مضارع فاعلش غیر مسمی وحی مفعول مالم یسم فاعلہ من رویاه بیان وحی ست ای منکر
مباش وحی اورا آن وحی که رویای اوست قلبا اسم آن ست لانه خبرش لم نیم فعل
شفی حامل ضمیر قلب ست اذا نامت ظرف لم نیم ست معنی بیت انکار مکن وحی را
از خواب دیدن آن حضرت صلی الله علیه وسلم بدرستی که مر آن حضرت صلی الله علیه وسلم
را دلی ست که چون خواب کند چشمهای او خواب نمیکند دل او یعنی اگر آن حضرت صلی الله
علیه وسلم در خواب وحی بیند و آنرا اظهار کند انکار مکن زیرا که آن حضرت صلعم را دلی ست
که هر وقت که چشمان او خواب کنند آن دل بخواب نمیرود چون دل بیدار باشد
بر خواب چشم چه انکار باشد از اینجا شروع در بیان وحی ست شعر از چه منکر مشوی
چون وحی می بینید بخواب * چشم در خواب ست و دل بنیا و دانای صواب * الحاصل
انکار مکن خواب آن سرور صلی الله علیه وسلم را پس بدرستیکه آن وحی ست که کرده شده است
از جانب خدا البطرف او قال النبی صلی الله علیه وسلم الرویا الصالحة جزء من ستة
واربعین جزأ من النبوة فرمود نبی صلی الله علیه وسلم خواب صالحه یک جزست از چهل
وشش اجزاء نبوت وبودند آن حضرت صلی الله علیه وسلم بر سر پر نبوت بست و
سه سال وشش ماه ازو بود وحی در خواب قوله ان له از قبیل ادماج ست پس تحقیق
آن در میان بیان معجزه ست وآن بودن رویای آنحضرت صلی الله علیه وسلم وحی که
وحی کرده میشود بسوی بیان معجزه دیگر آنحضرت صلے الله علیه وسلم وآن عدم خواب
قلب آنسرور صلی الله علیه وسلم در حالت خفتن وازین سبب بود خواب آنسرور صلی الله
علیه وسلم حدیث قال النبی صلی الله علیه وسلم تنام عیناي ولا ینام قلبي ومناسب اینکه
میگفت مصنف رح وان نامت العینین زیرا که ترکیب مذکوره دلالت میکند بر خواب
دل وقت خفتن هر دو چشم نه مطلق وترکیبی که گفته تو او را دلالت میکند بر عدم خواب
دل مطلق وآن مراد ست زیرا که دل آن حضرت صلعم نمی خفت بلکه بیدار مے ماند

فذاک حین بلوغ من نبوته ۞ فلیس ینکر فیه حال محتلم ۞ وحی در خواب
اول پیغمبری بودی گورا ۞ خواب او نیکر نبودی مثل خواب محتلم ۞ لغات بلوغ
رسیدن نبوت پیغامبری احتلام خواب دیدن وبالغ شدن وایجا مراد از اول
ست صرف لیس اجوف یائی ست اصلش لیس بیای مکسوره بود پس ساکن
کرده شد و بالف بدل نکرده شد بنابر فرق کردن میان منصرف وغیر منصرف
نحو واک مبتدا ست حین خبرش من جا نبوت مجرور ست و مضاف و ضمیر شان الیه
است نیکر خبر لیس ست و ضمیر شان ست حال فاعل لانیکر ست یعنی آنحضرت
پس آن بدرستی وحی دیدن بخواب در هنگام بالغ شدن بود و رسیدن بکمال
پیغامبری آن حضرت صلے اللہ علیه وسلم پس نیست انکار کرده شده در حال آن
کسی که خواب بیننده است در وقت بلوغ یعنی آن مدت که حضرت علیه الصلاة
والسلام وحی را در خواب میدید اول نبوت بود پس او چون بالغ شد آن حضرت
صلے اللہ علیه وسلم ست به نبوت که در وقت بلوغ خواب بیند جاوداں
که بروی انکار کنند شعر در بدایت وحی حق ... از چه منکر میشوی ...
وقت بلوغ او رسید ۞ الحاصل ای دیدن این خواب آن حضرت صلی اللہ علیه
وسلم وحی وقت بلوغ حضرت علیه الصلوٰة والسلام به نبوت که بعد چهل سال واقع
شده پس منکر نخواهد شد از خواب در وقت بلوغ کسی زنهار که خواب در بلوغ
وحی ست تبارک اللہ ما وحی محتسب ۞ ولا اتی بما عیب بمتهم
بزرگ ست آن خدا کاین وحی از و کسبی نمود ۞ هم رسول ... نبود در علم عیبش متهم
لغات تبارک بابندی وعظمت ای پاک و بزرگ ست خدا و برکت ثبوت خیر
الٰهی در چیزی تبارک یعنی زاید شد خیر او و آنرا و محتسب مکتوب از فعل احتساب
اکتساب کردن مکتسب بکار پیدا کرده شده وحی انچه ... از بندگان و سخن
از کلام غیب پوشیده اتهام تهمت کردن و نهادن و انچه در کسی نباید ... بد
بد کردن صرف تبارک صحیح ست وحی لفیف مفروق عیب اجوف یائی ...

نحو تبارک فعل الله فاعل ست ما بمعنی لیس ست وحی همش مکتسب خبرست ولانبی عطف
برویست وحی ولازائده است علی غیبه صفت نبی ست ای نبی چنان نبی که ظاهر کرد آنرا
خدای تعالی بر غیب یا نبی چنان نبی که مطلع بر غیب ست مفضی بیت انیکه متنزاید ست
خیر و برکات خدای تعالی یعنی خیر و برکات الهی که آن حضرت صلی الله علیه وسلم را عطا فرموده
است فراوان و زیاده شونده است وحی که بران حضرت علیه الصلوة والسلام فرستاد
محض عطا و فیض او بود نه آنکه از استعداد خود آنرا کسب کرده بود و پیغمبرے که وے
برادر فرستاد برآوردن و تعلیم کردن امور پوشیده که از جانب حق تعالی می آید تهمت
کرده شده نیست مراد اینکه متهم نیست بدروغ و سحر و شعر و کهانت چنانچه کافران
گویند درین بیت اشارت ست بدان مسئله که در نبوت استعداد و اکتساب نیست محض
عطای خدای تعالی است حاصل معنی آنکه بطریق تعجب میگوید تبارک الله ازان وحی
که از فیض الهی نازل شده نه از اکتساب و استعداد حاصل شده در هیچ غیبی از علم الهی
متهم نیست پیغمبر علیه الصلوة والسلام در برآوردن علوم و احوال غیبیه متهم نیست شعر
تبارک الله نیست وحی مصطفی از اکتساب * هرچه او از غیب میگوید بود صدق و صواب *
الحاصل وحی از مواهب ربانیه است نه مکاسب انسانیه ازین سبب جائز نیست
عزل ای بیکار کردن کسی را که وحی نازل شود بران از خدای تعالی و جائز نیست اتهام
نبی که خبر دهد از غیب و حمل آن بر کذب روا نیست زیرا که آن باطلاع خدای تعالی است
قال الله تعالی فَلَا يُظْهِرُ عَلَىٰ غَيْبِهِ أَحَدًا إِلَّا مَنِ ارْتَضَىٰ مِن رَّسُولٍ * کم آبرت صبا
بالمس راحته او اطلقت اربا من رقة اللمم * بس کسانان را شفا دادے
بمالیدی بدست * و ازرهانیدی بلقین دیوانه گانرا از لمم * نعات کم بمعنی چند یا بسیار
ابرار بگردانیدن درست ساختن وصب بفتح صاد مهمله خستگی و رنجور شدن و وصب
بکسر صاد مهمله بمعنی مرض و مالیدن ازباب سمع راحته کف اطلاق خلاص دهانیدن
و شفا دادن ارب دیوانه و حاجتمند رقیه برای مهمله مکسوره و باء موحده ساکنه بند و فلاوه
یعنی گردن بند و بمعنی مطلق بند نیز آمده است لمم دیوانگی و نوعی از جنون و ملموم دیوانه

باشدت روزگار صرف ابرأت مهموز لام وصبا مثال واویست لمس مضاعف ست
راحته اجوف واوی ست ارباً مهموز فالم مضاعف ست نحو کم خبریه ست وتمیز محذوف ست
ای کم مرة ومرضعش نصب ست بنا بر ظرفیته وصبا مفعول ابرأت ست راحته فاعل ابرأت ست
باللمس متعلق ست بابرأت واطلقت عطف ست برأربا مفعول اطلقت سن رلقة متعلق
اطلقت ست معنی بیت چه بسیار نیک گردانیده به ساخت خستگی وبیماری را با لیدن
کف دست او وچه بسیار رهانیده دیوانه را از بند دیوانگی یا آزاد گردانیده محتاج را از قید
شدت وزحمت روزگار یعنی بسیار مرضها بود که آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم آنها را
به ساخت وصحت داد بمالیدن کف دست مبارک وباز کشاد دیوانه را از بند جنون یا
محتاجی را از قید شدت روزگار شعر جانفدای دست او کان خسته را دادی شفا
وقت حاجت عاجز شکسته را دادی عطا ✤ واحیت السنة الشهباء دعوته
حتی حکت غرة فی الاعصر الدهم ✤ دعوت او قحط وتنگی از جهان برداشتی
تا بجود اسفید بودی در سیاهی هم دهم ✤ لغات احیا، زنده کردن سنة بفتح قحط وبکسر
غنودگی شهباء سال قحط که شبیه به سفیدی ست آمیخته دعوت خواندن ودعا کردن
حکایته قصه ومانند آن غرة سپیدی که گرد پیشانی اسپ باشد عصر روزگار اعصر جمعش
ادهم سیاه ودهم جمع آن یعنی اسپ سیاه صرف احیت لفیف مفروق ست اصلش
احییت بدو یای تحتانیه یای ثانیه را بالف بدل کردند بسبب تحرک وفتح ماقبلش پس ازان
ساقط کرده شد بسبب التقای ساکنین میان الف وتای تانیث پس تا را کسره دادند
اینجا بباعث التقای ساکنین در میان تا ودوسین متبدله از لام تعریف زیرا که ساکن وقتیکه
حرکت داده شود حرکت داده شود بکسره سنة یا ناقص ست اصلش سنهة بود یا صحیح اصلش سنة حذفت ناقص
یائی ست غرة مضاعف ست نحو احبیت فعل ماضی ست سنة مفعول ومضاعف محذوف ست
ای زنده کرد زمین قحط قال الله تعالی کیف یحیی الارض بعد موتها شهباء صفت سنة ست
دعوته ای دعاء النبی صلی الله علیه وسلم وآن فاعل اوست حکت فعل ماضی ست فاعل
ضمیر سنة ای حتی حکت السنة غرة مفعول حکت ست فی الاعصر ظرف احیت ست دهم صفت

اعصر ست معنی بیت وزنده گردانید سال قحط و تنگی را که زمین دروازبی گیاهی سپید بود
دعای آن حضرت صلعم تا بنابیتی که آن سال سپید مشابهت پیدا کرد به پشیانی اسپ
درزمانهائی که باسپان سیاه مانند بود یعنی آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم دعا کرد درمیان
قحط سال که آنرا اعربان سال سفید میگویند بواسطه آنکه زمین دروی سفید گردد مانند گیاه
نمیروید پس آن سال درمیان سالهای پرنعمت که ازبسیاری گیاه زمین چنان سبز بود
که مانند سیاهی بود همچون سفیدی پشیانی اسپ درمیان سیاهی تمام بدن او گویا تمام
سالهای پرنعمت را آن سال یکدسته سیاه گشته و پشیانی سفید و آنسال سفید را تشبیه
سفیدی به پشیانی اسپ کرده درنمایش و این بیت اشارت ست بمعجزهٔ دعای باران که
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دعا فرمودند باران بسیار آمده و نعمت بعد ازان بسیار شد

بعارض جادٍ او خلت البطاح بها ✤ سیبا من الیم او سیلا من العرم

بردعایش آمدی باران و وادی پر شدی ✤ گویا دریا بدی یا گویا سیل از عرم

عارض ابر پراگنده در آفق جود باران بسیار بارنده جاد باران بسیار خلت پذیرفتی و خیال
پذیرفتن سیب عطاء و بخشش و سیل مشهور و نزد بعض آب نهر و بطاح جمع البطح و آن گذرگاه
گشاده ست از سیلی یعنی رود خانه که در و سنگریزه باشند بطحاء جمعش و اباطح جمع الجمع
یم دریا عرم اسم وادی و باران و نبذاب بصرف جاد از جود و او و یت اصلش جود
تعلیل مثل قال خلت اجوف یائی ست و درین اعلال مثل است نحو لعارض متعلق
بقولش اجبت جاد فعل ماضی حامل ضمیر عارض و مفعولش که مطرست محذوف ست
و آن صفت عارض و یعنی الی ان ای الی ان خلت البطاح مفعول خلت سیبا منصوب
بها خبرش و بارا معوده یعنی فی ای فیها ای فی البطاح و جمله در موضع نصب ست
بنا برانکه مفعول ثانی خلت ست من الیم صفت سیب ست و من ابتدائیه است
ای سیب صادر من الیم او سیل عطف ست بر سیب من العرم مانند من الیم نکات
وصف کرد ناظم رح سنة الجدب بالشهباء را بطریق تهکم ای افسوس ورنه پس این دنام
دلیل قولش فی الاعصر الدهم ست ای وصف کرد ناظم رح آنرا به بیاض بدانچه گفتیم

وتحقیق درین انیکه سال قحط نام نهادند ش عرب بیضاء به ادنی ملابست زیرا که زمین در قحط
سالی میشود سفید نه سبز و میان سیب و سیل صنعت تجنیس غیر تام بکار برده معنی بیت
زنده گردانید دعاے آن حضرت صلی الله علیه وسلم سال قحط را بابرے که بارید باران را
دران زمانیکه پنداشتی تو گندگاهی گشاده سیل را که در وهست عطار از دریاے
بند آب همچون سیل اصحاب سبا یا سیلے از باران سخت یعنی چون دعاء باران فرمود ابرے
پیدا شد که باران بسیار بارید چنانچه تو پنداشتی که رودخانه ها در وادی دریاست یا سیلی از
باران سخت همچون سیل اصحاب سبا و درین بیت اشارت ست بقصهٔ اهل سبا که حق تعالے
سیل فرستاد که از آسیل عرم میگفتند که شهر ایشان را خراب ساخت الحاصل
زنده کرد دعاے آن حضرت صلی الله علیه وسلم زمین درشت را بعد موت آن بفراخے
تا انیکه گشت در سبز و لطافت مانند پشانی اسپ و پر شد رودها بسبب باران بسیں
دعاے آن حضرت صلی الله علیه وسلم تا انیکه خیال کند آنرا بنداگویا که آن پر کرده شده است
بسبب یم یا سیل عرم والله اعلم وعلمه احکم اما شکت و وقعة البطحاء فقال لها
علی الرکی و اصبی اب النهل و انسکبی و وقعة البطحاء شکایت کرد و فرموده شد
بهر باران بر مکان مرتفع شوند سبحم ابها شکایت گله کردن و وقعة البطحاء نام
موضع ست رکوة تشنه خاک رکی جمع شد مثل ذری ذرا به جمعها انهلال ریختن آب
از مشک یا از چشم انسجام آب ریختن و اشک صرف شکایت ناقص یائی ست
از شکایت اصلش شکیت بود اعلال رمت بکار بردند بعوه ناقص واویست نحو
لما از حروف شرط ست شکت فعل شرط ست وقعة فاعلش و مفعولش محذوف ست
ای شکایت کرد وقعة البطحاء بسبب خالی بودن خود از آب تا الی ای اشارت فرمود
نبی صلی الله علیه وسلم بسوی آسمان آنها ای برای وقعة البطحاء الی الرکی مفعول انهل
و انسبحی عطف بر انست و تفسیر اوست الحاصل اے اشاره فرمود زنبے کریم
صلی الله علیه وسلم ابر را برای باریدن بر مکانهای مرتفع و مواضع دیابته پس بارید
باران و این از معجزات آن حضرت صلی الله علیه وسلم ست معنی بیت اینکه

هرگاه که کلمه کرد وقعه البطحاء که نام موضع ست ازلی آبی خود اشاره فرمودند آن حضرت
صلی الله علیه وسلم ابر را برای بطحاء که بر مواضع بلند و ذی مهابته و جنگل باران بیارد
پس بمجرد فرمان عالیشان باران بارید فَاَذَّتِ الْاَرْضُ مِنْ رِّزْقِ اَمَانَتِهَا نمبر ۶
بِاِذْنِ خَالِقِهَا لِلنَّاسِ وَالنَّعَمِ * پس ادا کرده زمین رزق امانتهاء او بان
باذن خالق خود بهر مردم هم نعم * لغات نادیه گذاردن و ادا نمودن رزق
روزی امانت مشهور ست اذن دستوری دادن خالق آفریدگار ناس آدمیان
نعم چارپایان صرف ادت مهموز فا و ناقص یائی ناس مهموز اصلش اناس نحو
فادت فادرین فصیحه ست ای اشاره فرمود نبی کریم صلی الله علیه وسلم بطرف
آسمان برای نوشانیدن آب پس نوشانید آسمان آب زمین را پس ادا نمود
زمین من رزق بیان امانته ست و این مفعول ادت ست باذن متعلق ست
به ادت و مصدر مضاف ست بسوی فاعل للناس مفعول ثانی ادت ست و نعم
عطف بر الناس و نکات ایجاب ظاهر ست معنی بیت اینکه ادا نمود زمین
از رزق امانت خود بحکم خالق خود برای مردم چارپایان و البست حللا نمبر ۷
هن سُنْدُسٍ وَلُوتَ * عَمَائِمَ بُرُوسَ الْمُضَبَّبِ اَلْاَكُمِ * از حریر سبز پوشانید
حق کسوت بارض * نیز بپوشانید عمایم بر سر مضبب اکم * لغات البسوا پوشانیدن
حلة آزار و ردا حلل جمعش سندس حریر تنک و نازک و استبرق حریر سبز گویا که آن
معرب استبرک ست تلی پیچیدن عمامه دستار عمایم جمعش مضبب توده و پشته و
کوه بلند اکمة پشته اکم جمعش صرف حلل مضاعف ادغام کرده نشد سبب التباس
در بناء ولوت لفیف مفروق اصلش لویت بود پس اعلال طوت کرده شد عمایم مضاعف
ست نحو البست ماضی مجهول حامل ضمیر ارض حللا مفعولش من سندس صفت حلل و
بیان اوست ولوت عطف بر البست ست و این نیز حامل ضمیر ارض ست عمائما
مفعول لوت ست و این غیر منصرف ست منصرف کرده شد بضرورت بروس بر وس ای بر رؤس
بمعنی علی و ان مفعول ثانی لوت ست نکات در ذکر البسوا استعاره است که تشبیه کرد

روئیدگی را آن روئیدگی که پوشاید زمین را یا ازار و ردای که از سندس ست بسبب نازک و نرم بودنش و پیچیده دستارها را که پوشیده ست تحسین و زینت و آن روئیدگی که بر سرهای پشته های بلند ست پوشیدن مانند دستارها زیرا که پشته ها مانند سرها هستند و این تحلل دستارها ست و ذکر التباس در حلل و پیچیدگی در دستارها مناسب ست پس ازین سبب که گفته پوشانیده شد قمیص و پیچیده شد دستار و تنکیر حللا دعایما برای تفخیم ست ای حلل عجیبه و عمایم لطیفه یا برای نوعیته است ای حلل و عمایم غیر آن نوع ست که می شناسند مردم آنرا از لباس و در ذکر التباست ابداء ای امانت تلویح ست باینکه این خلعت که برای زمین است بسبب این خصلت حسنه است که امین ست ادا کردن آن چیزیکه امانت نهاد زراعت کننده از تخم یا آنچیزکه امانت نهاد او را خدای تعالی از اقسام ارزاق بندگان از انسان و چرپایه و پرندگان و وحوش پس نیست غارتی نیست عجب بدرستیکه خواهد پوشانید الله تعالی زمین را روز قیامت لباسهای سبز با مغفرت از برکت امانت آنها والله اعلم معنی بیت و پوشانیده شد زمین لباسهای از حریر نازک و نرم پیچیده شد دستارهای بر سرهای پشته و کوههای بلند و پشته ها فالنخل یا سیئه تجلوا قلائدها من البهار علی الاباصر و الطبع سپید بهند جلوه قلائدهای نخل بس بلند چون بهار از زردی و در سرخی مثل عنم تقاضا نخل درخت خرما بسوق بلند شدن از باب نصر جلاء جلوه دادن قلاد گردن بند تلاید جمعش بهار گل زرد بصر چشم ابصار جمعش عنم عناب صرف تجلوا ناقص واویست اصلش تجلوها اعلال تدعو بکار برند از اسکان لام کلمه نحو فالنخل عطف ست بر قولش البست و معطوف مقدر ست ای بس گشت درخت خرما بلند تجلو مضارع فاعلش ضمیر پوشیده دران که راجع بسوی نخل ست من البهار متعلق ست و بیان ست برای قلائد و آن محل نصب ست بنا بر حالیته ای وقت و حال بودن قلائد شونده از بهار و عنم و علی الاباصر متعلق ست بقوله تجلوا و العنم عطف ست بر بهار شکات تشبیه داد خوشه های درخت خرما را با قلائد موضوعه از بهاریکه ورد زرد ست و از عنمیکه آن مرد احمر یعنی سرخ ست پس تحقیق بعض باغهای خوشه های درخت خرما زرد میباشند و بعض آن سرخ میباشند

و این تشبیه حسن و بلیغ ست معنی بیت اینکه پس درخت خرما بماند که روشن و ظاهر جلوه گر شد
خوشه هایش از قسم بهار که ور در زر دست بر چشمها و از قسم عنم که ور در سرخ ست یعنی تماشای
قدرت کامله و حکمت بالغهٔ الهی کن که چه قدر اشجار و اثمار گوناگون و سبز و سرخ و زرد و غیره
بوقلمون آفریده و در زمین ودیعت نهاده و زمین چگونه ادای امانت مینماید ثمره امانت
و نتیجه دیانت ست که زمین را شرفهای اعلی عطا شده اند خداوندا خاکساری دعجز نصیب
این غریب و جمیع دوستان فرماید وَفَارَقَ النَّاسُ دَارَ الْقَحْطِ وَانْبَعَثَتْ ۞ اِلَی نسبه ۹
الْمَکَارِمِ نَفْسُ النَّکْسِ وَالْبَرَمِ ۞ داد مردم را نجات از درد قحط و قصد خیر ۞ سوی خوبیها
نمود نفس ناکس هم برم ۞ لغات مفارقه جدا شدن دار در قحط سال خشک
انبعاث نیکو شدن حال کسے و دست خواستن و افتادن و بلند شدن مکرمه بزرگی مکارم
جمعش نکس ناکس برم بخیل صرف فارق صحیح دار اجوف واوی و مهموز اللام اصلش
دور بود واو را بالف بدل کردند نحو فارق فعل ماضی ناس فاعلش دار منفعولش و
انبعثت متضمن معنی قصد وسیل متعدی به الی ست معنی جدا کردند مردمان در قحط را برکت
نبی صلی الله علیه وسلم و قاصد خیر گردید بسوی بزرگیها نفس ناکس و بخیل ای نجات یافتند
مردم از درد خشک سالے و خلاص شدند ازان و قصد خیر نمود یعنی خرما چنان بکثرت برکت
دعاء نبی صلی الله علیه وسلم پیدا شدند که بخیل و ممسک صاحب خیر و منفق گشتند اِذَا نسبه ۹
تَتَبَّعْتَ آثَارَ النَّبِیِّ فَقَدْ ۞ اَلْحَقْتَ مُنْفَخِمًا مِنْهُ بِمُنْفَخِمِ ۞ معجزات حضرت خیر الوری
هرگاه تفحص کرده ام ۞ پس بلا شک نظم کردم منفخم زان منفخم ۞ لغات تتبع در پی چیزے
فرا رفتن اثر نشان آثار جمعش الحاق پیوند کردن الفخام قبول بزرگی کردن منفخم بزرگ
کرده شده صرف اثر مهموز فا آثار اصلش اثار بود الف تخفیف کرده شد سبب عجز اسکان
فتحه از روے وجوب نحو اذا حرف شرط تتبعت فعل با فاعل آن اگر باشد بضم تای فوقانیه
پس متکلم ست و اگر باشد بفتح پس مخاطب ست بطریق خطاب زبون آثار مفعول تتبعت
است فقد الحقت جواب شرط ست منفخا مفعول اول ست بمنفخم مفعول ثانی معنی بیت اینکه
در حینیکه تفحص و تلاش کردم معجزات سرور کائنات صلے الله علیه وسلم را پس تحقیق جمع کردم

ونظم نمودم دران حالیکه فخر کننده بودم سبب جمع ونظم معجزات منفخم را ای بزرگی پذیرفته را
که ذات جامع الحسنات سرور کائنات صلے اللہ علیہ وسلم ست الی اصل متتبعت اے
تفحصت اثاره ای معجزاته الحقت ای جمعت ونظمت معجزاته صلے اللہ علیہ وسلم مانند
دندان شانه که فرق نمیشود درمیان آنها منه ای من الآثار واللہ اعلم بالشهادة والاسرار
قل المحاول شاوی فی مدایحه مهی المواهب لم اشدد لها رتم * گو برای
طالبی کان منتهی شد در مدیح * این مواهب هاست فی بستم برای او رتم * لغات
قول گفتن محاوله طلب کردن الشار غایت ونهایت مدیحه ومدائح ومدح تعریف کردن
موهبت بخشش مواهب جمعش اشد بستن رتم آنچه از ریسمان بانگشت دست بندند برای
یاد کردن چیزی محاول طالب شار الشی آمده مواهب عطیات رتم جمع رتمه وهی خیط
یشد به الانسان اصبع یدصاحبه لیذکر اسمه من شغل صرف قل امرست از قول اجوف واوی
است شار مهموز عین ومعتل لام ست اشد ومضاعف ست وادغام نکرده شد زیرا که
ثانی ساکن ست پس ادغام ممتنع ست فی درفی مدایحه بمعنی من نحو قل فعل وفاعلش ضمیر
پوشیده دران برسبیل وجوب المحاول متعلق قل ست شار خبر مبتدا محذوف ست
وآن هو ست هی مبتدا ومواهب خبرش لم اشدد خبر بعد خبر ست رتم مفعولش معنی بیت
اینکه بگو برای طالبی که طلب نهایت مدح او میکند که این بخششها ست یعنی عطای الهی ست
نه از کسب ست وآن چیزکه از کسب ست بدست آید بکوشش پس آن چیزکه از عطیات
الهی ست پس بدست نمی آید مگر از عنایت خدای تعالی نه بستم برای آن علامت تا کرا
یاد کنم آنرا سبب آن الحاصل مدح کردن ناظم رح باین بیت نفس خود را وظاهر کردن بیان
نعمت پروردگار خود را که برتر ست از هر شی بر خود ازمدد وفیضان ای بگو آنکس را که از طلب
غایت مدح باشد در مدائحیکه رسیده است آنرا یعنی بگو طالب را از زبان من که نبستم
برای یاد کردن آن مدح علامت واین بخششهای الهی ست نه از کسب ست وآنکه
از کسب است حاصل میشود از کوشش وجستجو وآن که از بخششهای الهی ست پس حاصل
نمی شود مگر بعنایت خدای تعالی ولا تقل لی یا ذا لبست جیدة * فما یقال

بتفضل الله ذا بکم شعرها پاکیزه ام را از تعجب تو مگو * فضل حق را کس نمیگوید خریدی تو بکم * لغات نیل یافتن جید پاکیزه صرف ولا تقل نهی حاضر ست نلت اجوف یای ست اعلال بعت کرده شد جید اصلش جیو د بود اعلال سید کرده شد یقال اصلش یقول بود حرکت واو را نقل کرده بقاف دادند و واو را الف کردند نحو ولا تقل و این جمله عطف ست بر جمله امر ے و آن قول ست بها ذا مفعول ثانی نلت ست جیدة مفعول اول اوست معنی بیت اینکه و مگو مرا که بدام چیز حاصل کردی تو اشعار پاکیزه پس کس نمیگوید برای فضل خدا که بچند قیمت خریدی ایها صل یعنی مگو ای آنکس که تعجب می اندازد ترا شعر من که پاکیزه ها ست بچند قیمت خریدی ای متاع را پس بدستیکه گفته نمیشود فضل خدا را که این را بچند قیمت خریدی زیرا که آن عطاست نه شراء و صحیح نمی شود گفتن ذا بکم مگر در انچه که خرید کرده شود از متاع و اسباب وانما الفصاحة والبلاغة عنایته * ولولا العنایة کان الناطق ذا بکم * هم فصاحت هم بلاغت از عنایات خداست * گر نمی بودی عنایت میشدی گویا بکم * لغات فصاحت کشاده سخن و تیز زبان شدن بلاغت تیز زبانی و رسیدن بمرتبه کمال در ایراد کلام ناطق گویا بکم بضم جمع ابکم بمعنے گنگ صرف و نحو ظاهر ست معنی بیت اینکه فصاحت و بلاغت از عنایات خدا حاصل میشود نه از کسب و اگر عنایت خدا شامل حال نبود گردد گویا مانند گنگ الحاصل این شعر تاکید ست برائے ما قبل خود یعنی فصاحت و بلاغت بعنایت خدا موقوف ست نه بر کسب و اگر عنایت خدا مدد نکند باشند مردمان در بزرگی برابر و گویا گنگ گردد که قادر نباشد بر گویائی و معلوم شد ازین بیت که غرض شیخ بیان نعمت پروردگار ست نه مدح و مفاخرت قال الله تعالے واما بنعمت ربک فحدث و در بیت سابق ذا بکم و ذا بکم در بیت لاحق صنعت تجنیس مقلوب بعض ست از ینجا نه شعر بالا در کدامی نسخه یافته نشدند والله اعلم که شارح عربی از کجا داخل قصیده فرموده اند دعنی و وصفی آیات له ظهرت * ظهور نار القری لیلا علی علم * گوش کن تا معجزش گویم که آن روشن بود همچو آتش در شب تاریک بر فرق علم * لغات دعه ترک و رها کردن و دع ترک کردن وصف گفتن و بیان کردن آیات معجزات ظهور پیدای و پدید آمدن نار آتش قرے

میزبانی و مهمانی علم کوه بلند صرف دعنی امرست از ودع ماخوذست از تدع آمدش تودع
علامت استقبال را حذف کردند و لام کلمه مضارع را ساکن کردند و صف مثال واویست
مادر اجوف یائی ست نحو دعنی فعل با فاعل و مفعول پس فعل دع و فاعلش ضمیر پوشیده دران
که واجب الاستکان ست چنان ضمیر که تعبیر کرده شده بانت و مفعولش یای متکلم ست
و نون وقایه است و دصفی عطف ست بر مفعول یا مفعول معه و واو بمعنی مع ست ای
دعنی مع وصفی یعنی بگذار مرا با وصف من و مفعول او محذوف ست ای دعنی مع وصفی
آیاته آیات مبتدا ست آنه ظهرت خبرش و جمله مستانفه است که واقع شده است تعلیل
برای قول او دعنی و وصفی ظهور مصدر و مضاف بسوی فاعل ست لیلا مفعول فیه است
برای قولش ظهرت علی علم متعلق ست بظهرت نکات لرای للبنی صلی الله علیه وسلم
یا برای قرآن و در قولش لیلا کرمست بسوی اینکه تحقیق آثار نبوت و معجزات و سنن مانند
آتش مهمانی ای همچو آتش نعمت ست نه آتش فتنه زیرا که در آتش مهمانی اهتداء و ضیاء دون اصطلاء
جاهلیت که دران ظاهر گشته سنن و بیان شب تار اند و قولش علی علم از قبیل تتمیم ست برای
فائده دادن زیاده مانند قولش گویا که آن علم ست بر سرش نار ست معنی بیت اینکه
بگذار مرا با وصف کردن معجزات که حاصل ست آنحضرت صلی الله علیه وسلم را که آن وصف معجزات ایست که
ظاهر شده همچو ظاهر شدن آتش مهمانی در شب کوه یعنی مرا بگذار با وصاف معجزات او را گویم آن معجزات
ظاهر و پیدا که همه کس را دیده اند و شنا خته اند و آن معجزات با تشی میماند که بر بالای کوه می افروزند
در عرب مراد آنکه در غایت ظهورست و همه کس میدانند و این بیت اشارت ست بدان که
در عرب عادت بود که مردمان را که در شب بالای کوه آتش می افروختند برای آنکه مهمانان
به بینند و برای مهمانی میامدند شعر معجزات آفتاب شرع را نور و شکوه بهست همچو آتش
افروخته بالای کوه الحاصل آنحضرت صلی الله علیه وسلم مستغنی اند از وصف و بیان
من گویا که این شعر اقتباس ست از قول آن حضرت صلی الله علیه وسلم که لا احصی
ثناء علیک الخ چنانکه آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم از ثناء خدای تعالی لا احصی
فرمودند ناظم رح از مدح و وصف سرور کائنات صلی الله علیه وآله وسلم عاجزست و الله اعلم بالصواب

نسبو فالدر یزداد حسنا وهو منتظم ✤ ولیس ینقص قدرا غیر منتظم ✤
در اگر پیوسته باشد حسن او زائد شود ✤ ورنه پیوسته بود قدرش نباشد هیچ کم ✤
لغات درمروارید ازدیاد افزون شدن حسن زیبائی انتظام در سلک شدن مروارید
منتظم مروارید وگوهر در سلک کردن منتظم مروارید وگوهر در سلک کرده شده نقصان
کم شدن قدر مرتبه صرف در مضاعف است یزداد اصلش یزناد بود تا را بدال ابدل
کردند چنانکه شناختی در باب افتعال نحو در مبتدا است یزداد خبرش وآن حامل ضمیر
مبتدا است حسنا تمیز ست ای یزداد حسنه وهو مبتدا است منتظم خبرش وجمله حالیه است
ولیس ای در باشان نیقص خبر لیس ست قدرا تمیز ست مزال عنه فاعلش غیر منتظم حال ست
معنی بیت اینکه پس در زیادت میگردد از روے نکوئی وحال آنکه او در رشته کشیده است
ونیست که کم گردد از روے قدر وشرف درحالتیکه در رشته کشیده نشده یعنی بگذار تا من
وصف معجزات آن حضرت صلی الله علیه وسلم نمایم واگر وصف او نکنم در معجزات او هیچ
چیز کم نگردد زیرا که اوصاف آن حضرت صلی الله علیه وسلم همچو مروارید نفیس ست که حسن او
زیادت میشود هرگاه در رشته می کشند او را وقدر او کم نمیگردد اگر در رشته نکشند مراد آنکه
اگر اوصاف او را در رشته نظم کشم حسن او زیادت ست واگر نکشم قدر اوصاف او بترک نظم
من کم نمیگردد شعر وصف او در لیست قدرش بیش گردد ز انتظام ✤ ور نیابد نظم بود
در نفاست ناتمام ✤ الحاصل درین بیت سر نفسی خود ناظم علیه الرحمة بیان کرد
وفروتنی نمود چنانکه فرمود فالدر یعنی گمان مکن ای شنونده که نظم گوهرهای دندان مبارک
محمد مصطفے صلے الله علیه وسلم بدرستیکه آن گوهرها زیاده شدند از روے قدر وزیبائے
بسبب نظم من بلکه آن گوهرهای دندان مبارک مانند حسن آنها بنفسه نفیس ست اگر نظم کرده
شود یا نه واین قریب ست از قول آنکس که گفت شعر ما ان مدحت محمدا بمقالتے ✤ لکن مدحت
مقالتے بمحمد ✤ یعنے مدح کرده نشد محمد صلی الله علیه وسلم بگفتگوی من لیکن مدح کرده شد
گفتگوی من بسبب نام پاک محمد صلے الله علیه وسلم فما قطاول آمال المدیح الی ✤ ما فیه من
کرم الاخلاق والشیم ✤ هرچه باشد در مدیح مصطفے لبیار نیست ✤ گو مزین بد بخلق نیک

احسان وشیم ✤ لغات تطاول دراز شدن وگردن دراز کردن در وقت نگریستن
از دور ومراد اینجا طمع کردن ست آمال جمع امل بمعنی امید وآرزو ومدیح ومادح بمعنے ستایش
وثنا وبعض معنی مدیح مادح نوشته اند کرم جوانمردی ونکوئی اخلاق جمع خلق صورت
باطن که نفسار افعال ست شیم جمع شیمه بمعنی خو صرف تطاول اجوف واویست
آمال مهموز فاست نحو ما نافیه است تطاول فعل ماضی مشتق از تطاول ست آمال فاعلش
الی متعلق بتطاول من کرم بیان ما واین موصوله است یا موصوفه وظرف صلهٔ او ست
یا صفت معنی بیت پس گردن دراز کرد وقت نگریستن ازو در آرزوهای مدح وستایش
کسوت آن حضرت صلے الله علیه وسلم که دران حضرت صلی الله علیه وسلم ست از خلق های
نیکو وپسندیده یعنی اگرچه زیادت میگردد حسن وصف معجزات او چون درنوشته میکشند
مدح وثنا او را وهر چند دران مبالغه میکنند لائق ست فاما کردن آرزوی مدح بانچه کشیده میشود
گذاشته توانند که هرچه دران حضرت صلی الله علیه وسلم ست از خلق های نیکو وپسندیده و
خوهای برگزیده ودرنوشته همی توان کشید مراد آنکه هر چند او را مدح کنند امید وآرزوے مدح
بآن نمیرسد که تمامی اخلاق نکوئی او را توان ستایش کردن حاصل معنی آنکه ستایش وثنای
آن حضرت صلی الله علیه وسلم را هر چند زیادت گردانند گردن آرزوے مدح بدان طمع دراز
نمیگردد که کنه کرم او تبیین تواند شد شعر نیاید کردن وصف آن شاه عرب ✤
آرزوے مدح او گردن فراکش زین طلب ✤ الحاصل شیخ نظام علیه الرحمة میگوید
که من قاصرم از مدح آن حضرت صلی الله علیه وسلم نه دراز کرده شوند ونه رسانیده شوند
هر دو دست نیست برای ما آنکه دران حضرت صلی الله علیه وسلم ست از اخلاق کریم وشیم
عظیم والله هو العلیم آیاتٌ حَقٌّ مِنَ الرَّحمٰنِ مُحکَمَةٌ ✤ قَدِیمَةٌ صِفَةُ الْمَوْصُوفِ
بِالْقِدَمِ ✤ آیت حق کوز رحمن آمده بروے فرود ✤ آن قدیم ست وبود آن وصف
موصوف قدم ✤ لغات آیات جمع آیة بمعنی نشان ای آیات قرآن حق بمعنی آن
ثابت که روا نباشد دران انکار احکام استوار کردن محکمة استوار کرده شده قدیمه دیرینه
صرف آیات مهموز فا اصلش ایات بدو همزه پس تخفیف کرده شد بگردانیدن ثانی الف

سبب سکون و انفتاح ما قبلش از روی وجوب و حق مضاعف ست صفته شال ایست داو
اصلش وصف مانند عدة اصلش وصد حذفت کرده شد واو عوض آن تاء در آخرش آورده شد
نحو آیات مبتدا من الرحمن صفت حق ست ای نازل ست از رحمن و آن قرآن ست
محکمة خبر مبتدا ست قدیمة خبر بعد خبر ست صفة فاعل قدیمة ست و این صفت شبه است
عمل میکند زیرا که بدرستی آن اعتماد میدارد بر مبتدا و وجهش اینکه صفت خبر مبتدا بخذوفت
ای هی صفة و جمله مستانفه است واقع شد تعلیل برای قولش که قدیمة است پس درین
بیت دعوی قدم قرآن ست مع برهان باین طور که آیات قرآن قدیم ست زیرا که بدرستیکه
آن آیات صفت ذات آن پروردگار ست که آن موصوف بقدم ست و صفت موصوف
بقدم نمی باشد مگر قدیم و در جمیع آیات و توحید صفت سر لطیف ست و آن اینکه آیات
قرآن و سور ش اگرچه متعدد هستند لیکن آن کلام خدای تعالی و سبحانه ازلی ست و غیر
متعدد بلکه این صفت برای اوست قدیم همچو تمام اوصاف و صاف ظاهر ست که هر که
ذاتش قدیم صفاتش قدیم ست و برین نیست که وصف کرد ما را شیخ رح بحکمة زیرا که بدرستی آنها
امان یافتند از نسخ و تبدیل و نیست مراد از آیات محکمات اصطلاحیه معنی بیت اینکه
آن آیات که گفته شد که بکنه مدح او نمیتوان رسید آیات ثابت ست که صفت اوئیست
که از رحمن نازل شده بر آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم و او قدیم ست که وجود او را اولی
نیست و او صفت کسیکه او را موصوف کرده شده بقدیم بودن از اینجا شروع مدح قرآن ست
و بیان اعجاز میکند و میگوید که قرآن آیتهای حق ست که از حق نازل شده و یا ثابت
و بیشک روز بروز نزول او بحسب مصالح جاری میگردد و با وجود آن قدیم ست و وجود
او را اولی نیست و او صفت واجب الوجود ست زیرا که حقیقت او کلام نفسی نیست و کلام
صفت متکلم که او موصوف بقدم ست مراد انکه قرآن کلام حق تعالی ست و همچون ذات
او قدیم ست **لم تقترن بزمان وهی تخبرنا ✦ عن المعاد وعن عاد وعن ارم**
مقترن نامد بوقتی دائما ثابت بدان ✦ او خبر داد از معاد و حشر و از عاد و ارم ✦ لغات
اقتران پیوستن زمان وقت اخبار خبر کردن معاد باز گشتن عاد نام مردیکه بود از شاهان ارم

نسبة

جد عاد صرف معاد اجوف واوی اصلش معود حرکت واو نقل کرده بعین دادند پس بالف بدل کردند عاد ایضاً اجوف واویست مخولم تقترن فعل مضارع ست لیکن ان گشت بمعنی ماضی بسبب لم وآن حامل ضمیر آیات ست بزمان مفعول اوست مبتدا ست تخبرنا خبر ست عن المعاد مفعول تخبرنا وآن مفعول میخواهد اول ضمیر منصوب متصل ثانی این نکات لم تقترن صفت کاشفه است برای قدیمیه وی ای آیات عن المعاد اسے از روز قیامت وبعث بعد از مرگ ودرمیان عاد ومعاد صنعت تجنیس ناقص ست معنی بیت اینکه نزدیک نشد آن آیات بزمان وحال آنکه خبر میدهد او ما را از معاد که دار آخرت ست واز عاد خبر میدهد که قومے بودند در زمان گذشته واز ارم که بهشت شداد ست یعنی قرآن پیدا شده در زمان نیست زیرا که قدیم ست بزمان نزدیک نشد وباوجود این واقعات آینده که احوال آخرت ست وواقعات گذشته که حکایت عاد وشهر او ست ما را خبر میدهد الحاصل نزدیک نشدند آیات قرآن بزمانے از ازمنه ووقتی از اوقات زیرا که این آیات قدیمه است واین خبر داد ما را از امور ماضیه در امم پیشین واینچه می آید آن معجزه است از نبی ما صلی الله علیه وسلم والله اعلم

مَا سَامَنِی الدَّهْرُ ضَیْمًا وَاسْتَجَرْتُ بِهِ ✤ اِلَّا وَنِلْتُ جِوَارًا مِنْهُ لَمْ یُضَمِ ✤

رنجی ار دیدم ز دهر وخواستم ازوی امان ✤ در جوار وی خلاصی از بلاے یافتم ✤

لغات السوم خواری ورنج چشانیدن وتکلیف کردن وهر روز کار ضیم ظلم وستم استجارت امان خواستن نیل یافتن جوار زنهار وامان دادن از ظلم اضامت مظلوم بودن لم یضم ظلم کرده نمیشود صرف سام اجوف واویست اصلش سوم ضیم اجوف یائی ست استجرت مانندش نلت هم مانندش نجو سام فعل ثلثی مفعول دهر فاعلش ضیما مفعول ثانی استجرت عطف ست بر ما قبلش الا ونلت استثناء مفرغ ست وجمله حالیه است ای والا وقد نلت ای فی حال من الاحوال الا حال نیل الجوار جوار مفعولش منه متعلق ست بقولش نلت لم یضم صفت جوارست معنی تکلیف نکرد مرا روزگار ستم کردن پس طلب زنهار کردم بدان حضرت

صلی اللہ علیہ وسلم الاکہ امان یافتم ورسیدم زینہار یرا ازان حضرت صلی اللہ علیہ
وسلم کہ ظلم کردہ نمیشود کسیکہ دران زینہار درآمد یعنی ہر ظلمے وستمی کہ مرا زمانہ بدان
تکلیف کرد پس من پناہ ازان حضرت صلی اللہ علیہ وسلم بردم البتہ ازو پناہی یافتم
ورسیدم کہ دران پناہ کسی را ظلم نمیتوان کرد مراد آنکہ چون زمانہ مرا ظلمی کمال کرد
پناہ بدو بردم وازو زنہار خواستم وجوار آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم چنان است
کہ ظلم کردہ نمیشود کسیکہ دران پناہ رفت پس گویا آن پناہ گاہ مظلوم ست حاصل
معنی اینکہ ہر جور یکہ از زمانہ دیدم وہر ستمی کہ از حوادث کشیدم چون پناہ
بدان حضرت صلی اللہ علیہ وسلم بردم امان یافتم وچون در جوار او درآمدم فراغت
از ستم بگیران دوران یافتم الحاصل ہرگاہ کہ زمانہ ارادہ ایذای من کرد پس پناہ
بردم بر آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم وامان طلب کردم بسبب استجارت از جورش امان
یافتم ولا التمست غنا الدارین من یدہ * الا استلمت الندی من خیر مستلم * ہر چہ کردم التماس از نعمت ہر دو سرا * یافتم بر وجہ بہتر زانچہ ازدی خواستم *
لغات التماس خواستن وطلب نمودن غنا بقصر تونگری ولی نیازی وبدسرود وانجا
بقصر دارین دنیا وآخرت ندی بمعنی عطا وبخشش استلام سودن چیزی بسنگ یا غیر آن
بدست ومراد اینجا یافتن وفراگرفتن ست خیر بہتر مستلم بفتح لام پوشیدہ شدہ ومحل سودن
وفراگرفتن ست صرف غنا ناقص یائی دارا جوف واویست ندی ناقص یائی ست
نحو ولا التمست فعل ماضی عطف ست برما سا ضمیر متصل بان فاعل او غنا مفعولش
من یدہ متعلق بہ التمست ست الا استلمت مثل الا ذللت ندا مفعول من خیر متعلق باستلمت
ست معنی بیت اینکہ درخواست ننمودم وطلب نکردم غنا ولی نیازی دنیا وآخرت را
از دست او الا کہ ببوسیدم دست العطا وبخشش از بہترین محلے کہ بسایند دست را بدان
یعنی ہرگز التماس وطلب غنا وسرشکاری از درویشی نکردم از دست او مگر کہ دست او را
ہمچون حجر اسود یافتم در کرامت وشرف کہ دست بدست او سودم از عطای او بیاسودم
مراد انکہ ہرگاہ کہ از عطای دنیا وآخرت از دست او چیزی سوال کردم وطلب نمودم مرا

عطا فرمود و از فقر مرا رهانید حاصل معنی آنکه چون غنای دنیا و آخرت از دست
آن حضرت صلی الله علیه وسلم التماس نمودم و دست نیاز سندی بدرگاه عطای او
کشودم عطای دارین در دست من نهاد و ابواب رحمت منزلین بر روی من گشاد
واللہ اعلم وَاَسْتُ لَدُنْیَا فَفَاقَتْ کُلَّ مُعْجِزَۃٍ + مِنَ النَّبِیِّیْنَ اِذْ جَارَتْ وَلَمْ تُدَمِ + لدنیا
باقی بماندہ بہتری از معجزات + معجزہ پیغمبران باقی نماندہ برائم +
لغات دام ہمیشہ بودن از باب نصر لدی نزدیک لدنیا نزدیک ما فاقت غلبہ
ای غالب شد بران صرف دامت اجوف واویست اصلش دومت فاقت
مانندش جار اجوف یائی ومهموز لام ست لم تدم اصلش لم تدوم واو بسبب التقای
ساکنین حذف شد واو و میم وحرکت میم عارضی ست برای قافیہ نحو دامت فعل حامل
ضمیر آیات لدنیا ظرف دامت ست فاقت عطف ست بر دامت وفا سببیہ است
کل معجزۃ مفعولش من النبیین من ابتدائیہ است واین صفت معجزہ صادرہ از انبیای عالمینیا
وعلیہم الصلوٰۃ والسلام ست اذ جارت تعلیل ماقبل خود ست ودوام دلیل فوقیت معجزہ
قرآن ست بر معجزات سابقہ معنی بیت انیکہ ہمیشہ باقیماند معجزہ قرآن نزد ما پس فائق
وبالغ شد ہر معجزہ را کہ از پیغامبران آمدہ بود از انچہ کہ آمد آن معجزہ پیغامبران دائم نماند
یعنے قرآن معجزہ است کہ از زمان حضرت صلی الله علیه وسلم تا دنیا باشد آن معجزہ خواہد بود و
بدین دوام فائق شد بر تمامی معجزات پیغامبران کہ آمد و دائم نماند مراد آنکہ معجزات پیغامبران
مثل عصا کہ معجزہ حضرت موسیٰ علی نبینا وعلیہم الصلوٰۃ والسلام بود زندہ شدن مردہ کہ
معجزہ حضرت عیسیٰ علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام بود در وقت اعجاز و معارضہ بود و چون
معارضہ بر طرف شد نماند زیرا کہ عصا چوب شد و زندہ بمرد و قرآن کہ بفصاحت معجزہ ست
تا قیامت در میان امت ہیچکس با او معارضہ نتواند کرد بخلاف معجزات انبیاء دیگر کہ در میان
امت ایشان نماند تا قیامت شعر ہست قرآن معجزہ باقی و با ہمنفس + معجز پیغمبران
در وقت اعجاز ہست و بس + الحاصل ہمیشہ تا قیامت خواہد ماند آیات قرآن ازین
سبب فائق ای غالب شدند بر معجزۂ انبیاء علے نبینا وعلیہم الصلوٰۃ والسلام از قبل

زیرا که آن معجزات آمد و رفت و تمام کتب اگرچه بودند معجزهٔ آسمانی لکن آنها منسوخ شدند
بسبب قرآن محکمات فما یتبقین من شبه لذی + شقاق ولا یبغین
من حکم + محکم ست آیات قرآن شبهتی کس را نماند + در همه الفاظ آن تابان بود
نور حکم + لغات تحکیم کسی را حکم کردن و حکم گردانیدن محکمه حکم کرده شده یا بمعنی
احکام یعنی مضبوط و مجردش داشته شده از نسخ و تبدیل و معارضه بقاء باقی گذاشتن شبهة
انچه در دل خلل باشد و در اصطلاح شبه آنکه مشابه باشد ثابت را و ثابت نیست شقاق
خلاف کردن و دشمنی و مخالفت بغیة جستن و خواستن و طلب نمودن حکمة دانش و حکم آنکس که
او را حکومت دهند صرف محکمات بفتح حا حطی و تشدید کاف اسم مفعول ست از تحکیم
یبقین ناقص جمع مونث غایب ست شبه جمع شبهة ست شقاق مضاعف ست یبغین
مانند یبقین ست مگر انکه اول یعنی یبقین منشعبه است و یبغین ثلاثی مجرد ست نحو محکمات
خبر مبتدا محذوف ست ای هی الآیات محکمات فما یبقین نتیجه قولش محکمات ست من
زائده است ای ما یبقین شبهها یعنی باقی نماند شبه آنها لذی متعلق بقولش یبقین ست
ولا یبغین عطف ست بر ما قبل خود من حکم مفعولش یعنی بیت اینکه آیتهای قرآن
نگاهداشته شده اند از نسخ و تبدیل و معارضه با آنکه حکم گردانیده شده اند نزد تعارض
حق و باطل پس باقی نمیگذارد آن آیت هیچ جنس از شبه ها از برای صاحب مخالفت
و دشمنی و طلب نمیکند هیچ حکمی در وقت خصومت که میان ایشان و خصوم حکم کنند
الحاصل آیات قرآن در بیت ششم سابق گذشته گویا که آن آیتها حکم گردانیده شده اند
درمیان انیهمه وصف کرد شیخ ناظم رح آنها را اولا باحکام و ثانیا بتحکیم زیرا که لازم
نمی آید از بودن چیزی محکم اینکه باشد حکم و نه از بودنش حکم گردیدنش محکم ای در آیات
بینات که فاصلات اند درمیان حق و باطل و باقی نمی ماند برای صاحب دانائی شک
و شبه اگر تامل کند و فکر نماید در آنها و ترک کند خلاف را و هر دو راه انصاف را و محتاج
نخواهد شد امت محمد صلی الله علیه وسلم بسوی حکم و شرائع دیگر زیرا که این آیتها غنی
کننده اند از ماسوای خود بما قال الله تعالی قل ان اجتمعت الانس و الجن علی ان یاتوا

بمثل هذا القرآن لا یاتون بمثله ولو کان بعضهم لبعض ظهیرا ۞ واللہ اعلم ما حُوربت قطّ الّا عادی
من حرب ۞ اَعدَی الاَعادِی الیهما مُلقی السَّلَم ۞ هر که با قرآن بجنگ آمد در آخر
باز گشت ۞ آنکه دشمن تر بدی نزد وش بیفگندی سلم ۞ لغات محاربت بایکدیگر
نبرد کردن قطّ هرگز عود بازگشتن حرب جنگ ومساوی شدن باو ومغلوب
ومقهور گشتن اعدی دشمن وارنده تر اعادی جمعش یعنی جمع عدو القاء بیفگندن واندا ختن
سلم صلح والقیاد صرف حوربت فعل ماضی مجهول ست مانند قوتلت عاد اجوف ست
اعدی ناقص واوی ست اصلش اعدد واو را بیا بدل کردند چنانکه شناختی تو از انیکه
هر واو که باشد در کلمهٔ ثالث پس گردد رابعه بدل کرده میشود از یا مانند اعدیت و اعلیت
پس ازان الف گشت بسبب تحرک وانفتاح ماقبل خود ملقی ناقص ست نحو ما حوربت
فعل ماضی ضمیر آیات ست قطّ ظرف زمان ست که واقع شده تا کید بر اے ماضی
منفی الاّ عاد استثنای مفرغ ست من حرب مفعول عاد ست اعدی فاعل والیهما
مفعول ثانی عاد ست یا ملقی ست مقدم شد ملقی بران سلم حال ست از فاعل عاد
معنی بیت انیکه جنگ کرده نشد با آیتهای قرآن هرگز مگر آنکه برگشت از مغلوب
شدن ومقهور گشتن دشمن ترین دشمنان بسوی آیات قرآن اندازنده صلح واسلام
والقیاد مراد آنکه هر طائفه که با قرآن معارضه کردند آنکس از همه دشمن تر بود باز گشت و
از و طلب صلح کرد و پیش او تسلیم شد چنانچه قبائل عرب فصحاء عرب بمعارضه قرآن فرستادند
و آنکه فصیح تر بود و عداوت او در دفع بیشتر بمقام مصالحه و تسلیم آمد و مسلم داشت
اعجاز قرآن بوسطه آنکه مغلوب ومقهور شده بود حاصل معنی انکه هیچکس با آیات
قرآن در مقام معارضه و محاربه در نیامد الا که سنان قرآن او را در عرصه بلاغت
مغلوب ومقهور گردانید و هیچ بلیغی که در نهایت عداوت بود قدم در میدان معارضه
ننهاد الا که خود را عاجز تر در بلاغت او مشهور گردانید شعر در بلاغت هیچ دانا بحث
با قرآن نبرد ۞ کافران آخر بعجز خویش آن نادان نکرد ۞ [illegible] معارضه
کرده نشد ند آیات قرآن زیرا که معارضه با آنها در حقیقت غیر ممکن ست [illegible]

از احوال مگر باز گشت آنکس که آن دشمن تر دشمنان و شقی تر اشقیا بود بسوی آیات نه بسوی
غیر آنها ملقی السلام ای صلح کننده بسبب عجز خود از معارضه و دلیل بر ان اینکه حوربت یعنی
عوضت ست بیت آینده که می آید دعوی معارضه ست و محاربه را بمعنی معارضه اعتبار
کردن اشعار ست بشدت معارضه و در استعمال لفظ القامی ملقی السلم نکته باریک و دقیقه
لطیف ست گویا که صلح و تسلیم متاع کاسدست که نیست او را خریداری و مراد از آن معارضین
اراده اند اختنش پیش نبی صلی الله علیه وسلم میدارند و مومنان یا نه زدت بلاغتها
دعوی معارضها ✤ رد الغیور یده الجانی عن الحرم ✤ از بلاغت دعوی
جمله معارض کرد ✤ چون غیورے کو کند رد دست جانی از حرم ✤ لغات ارد از اگر دانید
از باب نصر بلاغت خلوص مرد را صطلاح خلوص الکلام از ضعف تالیف و تنافر کلمات
و تعقید و فصاحت کلمات آن معارضه برابری کردن با یکدیگر و در اصطلاح اهل سنا طره
معارضه بمعنی مقابله ست بر سبیل ممانعت شارح عرلی میفرماید که این عبارت یاد ست
مرا از زبان استاد محقق و مدقق مولانا معین الحق والدین العمرانی وقتیکه درس میفرمود ند در
جامع مسجد فیروز شاهی باهل دهلی معروف بمسجد جهان پناه غیور مردی رشک کننده جانی
گناهگار صرف ردت مضاعف ست و دعوی ناقص غیور فعول مشتق از غیرت و این
صیغه مبالغه ست ید تصغیف مفروق اصلش یدی ست لام کلمه را بسبب کثرت استعمال
خلاف قیاس حذف کردند جانی ناقص نحو ردت فعل مثبت ست بلاغتها فاعلش
دعوی مفعول ردت و آن مصدر مضاف بسوی فاعل ست رد الغیور مفعول مطلق ست
و این نیز مضاف بسوی فاعل ست ید مفعول رد ست عن الحرم مفعول ردت و ردت
اینجا بمعنی منعت ست بقرینه متعدی بودنش به عن هر جا که گفت عن الحرم معنی بیت
اینکه باز گردانید بلاغت آیات قرآن دعوی معارضه کننده خود را همچو باز گردانیدن مرد
بسیار غیرت دست جنایت کننده را از حرم خود یعنی بلاغت قرآن مردود و باطل گردانید
دعوی کسی را که در بلاغت با او معارضه کرد تشبیه کرد بلاغت آیات قرآن را بمرد غیور که
بدکار را از حرم خود راند در رد کردن دعوی فصحا که بمعارضه قرآن در آمده بودند مراد آنکه

آیات قرآن در بلاغت بر کلامی تمامی معارضان غالب آمد و دعوی ایشان را باطل ساخت
الحاصل ای منع کرد بلاغت آیات قرآن دعوی آنرا که متصدی شد برای آن با معارضه
آرزمند و صاحب آن مانند منع سختی مرد غیرت دار دست صاحب جنایت را از حرم خود
و این تشبیه معقول بمحسوس است و در بین بیت ناظم علیه الرحمة نهایت حسن و بلاغت
بقدر طاقت بشریه هست بسبب بیان منع معارضه باعصمت قرآن و حمیت آن بسبیل
توجیه و انصاف پس گویا که بلاغت محیطه و حامیه است برای ترکیب نظم قرآن که فوت
نمیشود از ان یک آیه چنانکه بدرستی مرد غیرت دار شد یا الغیرة حامی حرم خود نمیخواهد
بیرون کردن یک مورا از حمایت خود بلکه پاره ناخن تا آنکه دست جنایت کننده پس
چگونه قادر شود جانی برانیکه معارضه کند او را پس هرگاه که اراده کند برای معارضه
[illegible] و در بین بیت تلویح ست باینکه قرآن شریف حرم لطیف
خداست جل جلاله و عم نواله و جل شانه و عز اسمه و آنکس که داخل حرم شد شد آمن
یعنی یابنده امان گردید چنانچه جائز نیست جنایت در حرم همچنان جائز نیست
در قرآن مجید در اهل آن لها معان کموج البحر فی مدد ۞ و فوق جوهره
فی الحسن و القیم ۞ معنی بسیار مثل موج دریا دارد آن ۞ بهتر ست از دُر دریا جمله
در حسن و قیم ۞ لغات معنی انچه از لفظ معلوم و مفهوم شود گفت استاذ علامه
اجل و اعظم و امام ما و همام ما جلال الحق و الدین رومی نور الله مضجعه نقل کننده
از تقریر او استاد خود معنی صورتی ذهنیه است که مقابل آن لفظی موضوع باشد
موج جوش دریا مد دریا رسد که در پی دیگرے برسد جوهر بمعنی گوهر ست و جوهر هر سنگی که
برآورده میشود از ان آن چیز که نفع گرفته میشود بان و جوهر هر شے آنکه پیدا شد
بر آن جبلت آن و جوهر آنکه باقی باشد بنفس خود و مراد اینجا معنی اول است
حسن زیبائی قیمت ارزش صرف معان ناقص یائی اصلش معانی ضمه را بر یا
ثقیل داشته ساکن کردند پس حذف کرده شد یا بسبب التقای ساکنین و آن
دو ساکن یا و تنوین ست موج اجوف واو لیست مدد مضاعف ست جمعه

فوعل قیمت اجوف واوی ست اصلش قومة واو را بیا بدل کردند بسبب سکون وانکسار ماقبلش نحو معان مبتدا، لها خبرش کموج صفت معان ست وفوق عطف ست بر کموج فی الحسن متعلش نصب ست بنابر تمیز بودنش اے من حیث الحسن نکات الهای برائے آیات قرآن معانی بسیار ست کہ نہ شمار کردہ شوند و نہ احاطہ کردہ شوند مگر کثرت مستفاد ست از صیغہ جمع کثرت ولیکن بودن آنہا لاتعد ولاتحصے پس مستفاد ست از قولش کموج البحر زیرا کہ حد ونہایت نیست امواج بحار را روایت کردہ شدہ کہ بدرستی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہرگاہ کہ میخواندند قدرے از قرآن خطرہ میکرد بدل پاکش معنی دیگر کہ آن حق ست وقرآن دریاست ناپیدا کنار تشبیہ داد ناظم روح معانی قرآن شریف را باموج بحر در کمیت دبہ جوہرش در کیفیت ولیکن مبالغہ کرد اینجا کہ فرمود وفوق جوہرہ ونہ گفت مثل جوہرہ معنی بیت اینکہ آن آیات را معانیہاست ہمچو موج دریا در اعوان وانصار مراد وارد شدن ست موجے بر بالاے موجے گوئیا اعوان وانصار اند واین معانی قرآن بالاے جوہر آنست در حسن وقیمتہا یعنی معانی قرآن در وارد شدن بعضی بر بالاے بعضے در کثرت مانند ست بموج دریا در امداد کہ اورا میرسد از افراد موج کہ بمثابہ اعوان وانصار اند وبالاے جوہر دریاست در حسن وقیمتہا مراد آنکہ معانی قرآن در کثرت ہمچو موج دریاست واز جوہر دریا در حسن وگران مایگی بالاترست شعر معنی قرآن بسان موج دریا بحساب + جوہر نظمش بقیمت برتر از در خوشاب + الحاصل برائے آیات قرآن معانی بسیار اند کہ نہ بہ شمار می آیند ونہ در احاطہ میرسند یعنی بیرون از حد شمار وخارج از حد احصا اند واللہ اعلم فَمَا تَعُدُّ وَلَا تَحْصٰے عَجَائِبَهَا + وَلَا تُسَامُ عَلَى الْاِكْثَارِ بِالسَّئَمِ + پس عجائب اندران ست کسے نتواند شمرد + وچہ آن بسیار خوانند کس نہ بیندزان سئم + لغات عدو شمردن از باب نصر احصاء سر جملہ شمردن وضبط کردن عجیب چیزے نو بادۂ عجائب جمع ش وعجب نفعال نفس ست از ان چیز کہ پوشیدہ است سبب آن وپیدا ست نشان آن وبیرون شد از ماندان خود سئم خواری ورنج چشانیدن

اکثار بسیار گوئی کردن تسام ملول شدن از باب فتح سمو نشان اسآمة نشانه کردن و
سام ای مرسیعنی گذشت صرف تعدد مضاعف ست اصلش تعدد دال اول را بدال
ثانی ادغام کردند چنانکه حکم اجتماع مثلین ست تحصی ناقص یائی اصلش تحصی یا را بالف
بدل کردند تسام اجوف واویست سام مهموز عین ست نحو تعدد فعل مضارع مجهول ست
ولا تحصی عطف ست بر تعدد و هر دو فعل تنازع کردند در عجایبها بر مذهب فرای هر دو عمل
کردند بمشارکت و بر مذهب کوفیه عمل کرد اول و مضمر کرده شد فاعل در ثانی و بر مذهب
بصریه عمل کرد دران ثانی و مضمر کرده شد فاعل در اول و لا تسام عطف ست بران و آن
حال ضمیر عجایب ست علی الاکثار و آن حال ست از ضمیر یکه در لا تسام وقت بود نش
نزد یک کثرت با بسام ای بسبب ملال **نکات** فایرای نتیجه با قبل خود ست چرا که
بدرستیکه آیات قرآن هر گاه که هستند مثل موج دریا پس نه شمار کرده شود و نه ضبط
عجایبا تش بالضرورت ای غرائب آیات ای معنیهای آیات غریبه عجیبه نجیبه است
فان قلت آیا تیست ذکر و لا تحصی بعد لا تعد تطویل از قبیل قول قایل والقی قولها کذا
قلت نه پس بدرستیکه احصاء عدد بر سبیل اجمال ست و عد بر سبیل تفصیل ست پس
لازم نمی آید از نیکه نه شمار کرده شود چیز بتفصیل سبب کثرت آن اینکه نه شمار کرده شود
بالاجمال فرمود شارح عربی رحم الله علیه وعلی والدیه و این فرق را شنیدم از استاد خود
طاب الله ثراه در تفسیر قول خدای تعالی وان تعدوا نعمت الله لا تحصوها گفت در معنیش
اگر اراده میدارید شما در شمار کردن نعمتهای خدا جل وعلا مفصلا قادر نخواهید شد بر شمارش
مجملا و اگر گفته شود و آن تحصوا نعمة الله لا تعدوا باید باشد برای این کلام معنی یعنی بیمعنی
گردد و در افراد نعمت و جمع فعل ای لا تعدوه بانکته شریفه است ای اراده میدارید شما همه
شمار نعمت نا متناهی الهی یکی از نعمتهای بی نهایتش بتفصیل قادر نخواهید شد و شما همه
شمار کرده است آنرا باجمال پس چگونه تو بتفصیل بر تر از نیکه شمار کنند بر جمیع نعمت را همه و
بر تر از نیکه شمار کند یکی همه نعمتهای او را و در میان تسام و سام صنعت شبه الاشتقاق است
معنی بیت اینکه پس شمرده نمیشود و ضبط کرده نمیشود عجایبهای آیه قرآن و نشانه

گردہ نمیشود بر بسیار گردانیدن تلاوت آن آیات بملالت یا آنکہ گذشتہ نمیشود بر بسیار
گردانیدن قرأت آیات قرآن با ملالت یا تکلیف کردہ نمیشود قرأت آیات قرآن را بسیار
خواندن بملالت از و یعنے عجائب معنی و دقائق قرآن در حد و عد و ضبط در نمی آیند و از نشانہ
بران حالت اکثار کہ ایشان بران باشند یعنی قاریان چون بسیار خوانند آنرا نشانہ نمی کنند
آن آیات ابلال کہ از ان ملول گردند و آیتی نشانہ کنند کہ آنجا ترک کردند از جہت ملالت
کہ از بسیار خواندن آن پیدا کردہ باشند یا آنکہ نمیگذارند از ان آیات یا آنکہ مستقل باشند
بر کثرت قرآن کہ ملالت مراد آنکہ ہر چند کہ بسیار میخوانند آنرا ملالت حاصل نمیگردد قاریان را
حاصل المعنی آنکہ عجائب و دقائق قرآن را حد و عد نیست و غرائب حقائق آنرا نہایت
نیست کسیکہ بدو مشغول شد بغیر آن مشغول نگردد و کسیکہ از و نشاط خاطر و انشراح دل یافت
از بسیار خواندن ملول نگردد **شعر** بس عجائب ہست در قرآن و در اسرار او ✤ کس نمیگردد
ملول از خواندن بسیار او ✤ **قرّت بہا عین قاریہا فقلت لہ** ✤ **لقد ظفرت بحبل اللہ**
فاعتصم ✤ چشم خواننده بدان روشن شود من گفتمش ✤ یافتی حبل خدا محکم بگیر اے
معتصم ✤ **اللغات** قرة و قریر و قرور روشن شدن و خنک شدن چشم یعنی خنک
شدن اشک چشم کہ دلیل شادی ست و گرم دلیل غم قرّ عینہ یعنی چشم او روشن شد
بشادی عین چشم و معنی عین بسیار اند قاری خواننده ظفر پیروز شدن و بر چیزی دست یافتن
حبل رسن و بند و عہد و امان و پیوستگی اعتصام چنگ در زدن بچیزی **صرف** قرت مضاعف
ست اصلش قررت بود قاری مہموز لام ست اعتصم امرست از اعتصام **نحو** قرت فعل ماضی
بہا مفعولش عین فاعلش فعل مؤنث آورده شد زیرا کہ عین مؤنث سماعی ست فقلت
عطف ست بر قرت لقد جواب قسم مقدر ست ای واللہ لقد و لام توطیۂ قسم ست و جملہ مقولہ
قول ست ظفرت فعل با فاعل بحبل اللہ مفعولش **نکات** قرت ای اضاءت یعنی روشن
شد و مستنیر گردید بسبب آیات قرآن کلام الرحمن جل جلالہ چشم دل قاری بمعاینہ آنش
چشم سر قاری بمبانی آن فقلت لہ ای قاری را از روی ترغیب برای قاری دران تحقیق ظفر
یافتی تو تا آخر و حبل اللہ قرآن ست قال اللہ تعالی و اعتصموا بحبل اللہ ای بکتاب اللہ یا بدین

و اضافت حبل بسوی او تعالی از قبیل ناقة الله و روح الله است و وجه ترا نیکه گفته شود
بحبل الله متعلق ست بمحذوف که تفسیر آن مذکور باشد ای اعتصم بحبل الله فاعتصم کقوله تعالی و امّا بنعمة
ربک فحدث ای بحبل الله اعتصم لا بغیره زیرا که مقدم کردن آن چیزیکه مستحق تاخیر ست برای حصرست
معنی بیت اینکه روشن شد بدان آیتها چشم خواننده اش بشادی پس گفتم من مر او را سر آئنه
بدرستیکه ظفر یافتی به بند خدای تعالی پس چنگ در زن و خود را بدو نگاهدار یعنی خواننده قرآن را
گفتم در وقتیکه چشم او بقراءة آیات روشن شده بود که بحبل خدا فائز گشتی بپیروزشدی پس
دست بران زن و خود را از آفات و بلیات دنیا و آخرت خلاص کن و درین بیت اشارت
بآن حدیث ست که پیغامبر صلے الله علیه وسلم فرمود کتاب الله حبل ممدود من السماء الی الارض
و مراد تشبیه اوست بحبل در انکه موصل میتوان شد بدیدان بقرب الهی ان تتلها خیفة من
حر نارنظی ✦ اطفارت حر لظی من تردها اشبم ✦ گر بخوانی آن ز ترس آتش دوزخ کنے ✦
سر در خود گردمی آتش بدان من ضامنم ✦ لغات تلاوت خواندن خیفة ترس نار
آتش جرگرمے نظے آتش بی دود و زبانه زدن آتش و نام دوزخ اطفاء فرو میرانیدن آتش
و فرو نشاندن آتش ورد بکسر واو پاره از خواندنی که آنرا وظیفه سازند و بمعنی آب و بآب آمدن
و بآب آینده گان از مردم و شتر شبم بفتح بای موحده سرما و سرد شدن و بکسرش آب سرد
صرف تتل ناقص واویست اصلش تتلو بود واو بدخول عامل جازم حذف شد و بعض
گفته اند که اجوف یائی ست اصلش تتالها الف را لسبب التقای ساکنین حذف کردند
خیفة اجوف یائی ست اصلش خوفة واو را بیا بدل کردند بسبب سکون و انکسار ما قبلش نظے
ناقص یائی ست اطفارت مهموز فاست نحو ان حرف شرط تتل فعل شرط و مفعول اوش
ضمیر متصل بآن و مفعول ثانیش که جوار یا ملجا ست محذوف ست و دو مفعول برائے او
از نجهت آمدند که تتل بمعنی تتخذ ست ای تتخذ خیفة تمیز ست یا مفعول له است من حر متعلق
خیفة است اطفارت فعل و فاعل ست و جمله جواب شرط ست و حر مفعول ان من سببیه است
ای لسبب متعلق باطفارت شبم صفت در دست نکات گفت ناظم علیه الرحمة ان نه از زیراکه
مقام مقام تردد ست ان تتلها ای تتخذ ها ای آیات لفظ نار واقع شد حشو مقحم است

ای من حرفظی زیرا که لفظی غنی میکند از و پس تحقیق لفظی آتشی ست که نسبت برای او دو دو
قرینه برجشو بودن لفظ نار طرح آن در مصراع ثانی ست و در وردها استعاره مصرح بانست
چرا که بدرستی تشبیه داد ناظم رح برکات حاصل از تلاوت قرآن و آیات را با آب سرد خذف
کرده شد شبه مع حرف تشبیه و قرینه استعاره اضافت ورد بسوی آیات ست و ذکر شیم
ترشیح ست معنی بیت اینکه گفتم قاری قرآن را که اگر بخوانی تو آیات قرآن را از جهت
ترسیدن از گرمی آتش دوزخ باز نشانی گرمی زبانهٔ آتش را از وظیفه ورد آن آیات
قرآن که آن ورد خنک کننده و گوارنده است بردل بآمدن بآیات قرآن که خنک و گزنده
معنی اگر قرآن را از ترس آتش دوزخ خوانی آن آتش زبانهٔ زننده دوزخ را باز نشانی از آب ورد
آن که خنک ست و گوارا بخاطر یا از آمدن بآب دل قرآن که آب سرد و گوارا ست آتش دوزخ را باز نشانی
الحاصل بکرت تلاوت قرآن فرومی نشاند و می میراند زبانه نیران **کانها الحوض تبیض** الوجوه به
من العصاة وقد جاوا کالحمم آن یوحوضی دان که دار دروی خواننده سپید
گرچه عاصی آمده ست و روسیه همچو ان حمم **لغات** حوض معروف ست بیاض روشن شدن
وجه روی و وجه همچنین عاصی گناهگار مجی آمدن حمم انگشت سیاه **صرف** حوض اجوف
تبیض ابوف یائی ست وجه مثال ست عاصی ناقص یائی ست حمم مضاعف ست **نحو**
کان میخواهد اسم و خبر را پس اسم ضمیر منصوب متصل بانست حوض خبر او تبیض خبر بعد خبر
یا جمله مستانفه است که واقع گردیده است ما قبل خود یا مبینه است برای وجه تشبیه وجه فاعل
تبیض ست من العصاة من بیانیه است ای الوجوه من العصاة یا ابتدائیه است ای
الوجوه الکائنة من العصاة وقد جاؤا واقع شد حال و از نیجهت داخل شد قد پس تحقیق
ماضی مثبت واقع نمی شود حال بدون قد ظاهر باشد یا مقدر کالحمم حال ست ای تشبیه داد
آنرا بانگشت نکات **کانها** ای گویا آیات قرآن شریف مانند حوض کوثر اند پس
تحقیق اهل جهنم خارج کرده خواهند شد از جهنم مانند انگشت ها سیاه پس آنگاه که غسل داده شوند
از آب حوض کوثر سفید خواهند شد روی آنها و ابدان آنها و هرگاه که ثابت کرد شیخ علیه الرحمة
برای آیات ورد در بیت سابق تشبیه داد ناظم موصوف رح اینجا یعنی درین بیت لاحق آیات را

به حوض واین واقع شد از شیخ گویا که آن مطابق کردبان و تشبیه داد اهل نار را بحکم معنی بیت
گویا آن آیتهای قرآن حوض کوثرست که در قیامت از آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم
خواهد بود سائلی سوال میکند که آن حوض چگونه است میگوید میگردد رویها بدان حوض
یا آنکه او حوض ست در حالتی که روشن میگردد رویها بدو از عاصیان و حال آنکه بدرستیکه
آمدند عاصیان آن حوض را همچو خاکسترها یعنی گویا حوض کوثرست آیات قرآن که در روز
قیامت عاصیان بر رویهای سیاه همچو انگشت میبینی او آیند و رویهای ایشان بدان سفید
گردد و قرآن همچنین ست که سیاه رویان عاصیان چون به نزد او آیند و قرات کنند
خدای تعالی توبه ایشان را به برکت قرآن قبول فرماید و رویهای ایشان سفید فرماید
الحاصل خواندن قرآن زائل میکند سیاهی دلهای گنهگاران چنانکه سیاهی ابدان
گنهگاران زائل میگردد بحوض کوثر در عقبے و در میشود سیاهی قلوب مؤمنین گنهگاران بحوض
تلاوت قرآن مجید در دنیا واللہ الاعلی اعلم وَالصِّرَاطِ وَالْمِيزَانِ مَعْدِلَةً ✻ نسبر ۱۱
فَالْقِسْطُ مِنْ غَيْرِهَا فِي النَّاسِ لَمْ يَقُمِ ✻ چون صراط ست آن و چون میزان او در
راستی و راستی در غیر اینها کس ندیده بمثیل لَمْ يَقُمِ ✻ لغات صراط راه میزان ترازو قسط
عدل قیام ایستادن و راست شدن و این مراد ست اینجا صرف میزان مثال واوی
اصلش موزان بود ناس معوز اصلش اناس بود لم یقم اجوف واوی اصلش لم یقوم بود
عین کلمه را بسبب التقاے ساکنین حذف کردند نحو وَالصراط عطف ست بر کانها
الحوض از روے معنی گویا که شیخ رح گفت هی ای هی الایات یعنی این آیات قرآن شریف
مانند حوض و مانند صراط و مانند ترازو اند و معدلة تمیز ست فالقسط مبتدا ست من غیرها
خبر او فی الناس ظرف لم یقم ست معنی بیت اینکه آیات قرآن مانند صراط و مانند میزان
از روی داد و راستی بس عدل و راستی از غیر آیات قرآن در میان مردمان راست نگشته و
قائم نشده یعنے آیات قرآن همچو صراط ست یعنی راه و میتواند که مراد از وی صراط جهنم باشد
تشبیه آیات قرآن باین صراط بواسطه راستی و عدالت اوست که دوزخیان را بدوزخ
می اندازد و بهشتیان را به بهشت میگذراند و میتواند که مراد صراط مستقیم باشد در عدالت و راستی

مراد آنکه آیات قرآن از روے معدلت و داد دادن همچو صراط و میزان ست که روز قیامت
اعمال هر یک بدو سنجند شعر رهنما نبود بحق از غیر قرآن کس ترا ✦ گر عدالت بایدت میزان
قرآن بس ترا ✦ الحاصل تشبیه داد شیخ رح آیات قرآن را گاه بصراط و گاه بصراط و راستقامت
و بار دیگر بمیزان در معدلت و وجه شبه در تشبیهش بصراط محذوف ست و آن تشبیه
است چنانکه ذکر کردیم و در شک نه اندازد ترا انیکه این تشبیه محسوس بمحسوس ست بل تشبیه
معقول بمحسوس ست لا تعجبن بحسود راح بنکرها ✦ تجاهلا و هو عین الحاذق
الفهم ✦ گر حسود انکار آن کرده مدان آنرا عجب ✦ کو تجاهل کرده ورنه نیک گردیده فهم
لغات عجب شگفت آوردن حسود حسد کردن و بسیار حسد روح آخر روز رفتن و گاه
راح بمعنی صار آمده تجاهل نادان ساختن خود را عین نفس مراد ست اینجا حاذق دانا و
ماهر در چیزے فهم تیز ذهن و بسیار دریابنده صرف راح اجوف و اویست اصلش روح
بود فهم فعیل مشتق از فهم مگر یا اینجا حذف کرده شد برای تعظیم و احتمال دارد انیکه باشد
فهم نیز مانند فهیم نحو لا تعجبن انهی حاضر بنون خفیفه لحسود مفعول او و لام بمعنی من اے
من حسود راح ای صار نیکر بها خبرش و جمله صفت حسود ست تجاهلا تمیز ست و عامل در آن
نیکر بها ست یا حال ست ای متجاهلا و هو ای حسود عین الحاذق ای عین عالم ماهر و لفظ عین
مقحمه است آورد آنرا برای استقامت قافیه بمیم مکسوره و اگر گفتے و هو الحاذق الماهر الفهم
لما کانت مکسورة ای بنودی مکسور بل مضموم بودی و احتمال دارد انیکه باشد برای تاکید
معنی بیت انیکه عجب مدار ز حسد کننده را که باز گشت و انکار میکند آیات قرآن را از آن جهت
که دست داد خود بنادانی حال آنکه او در عین و نفس ماهر بسیار فهم ست در علم چیزها یعنی تعجب
مکن از حال حسودی که منکر آیات قرآن باشد حسد خود را بجهل باشد سیدانند یعنے نمیدانند
که آیات قرآن مشتمل بر حقائق و غرائب ست و حال آنکه خود را نفس باشد بسیار فهم و دراک
اشیاء مراد آنکه خود بسیار دان ست شعر سیکنند انکار آیات خدا مرد حسود ✦ نیک دانسته
ولیکن خویش را جاهل نمود ✦ قد تنکر العین ضوء الشمس من رمد ✦ و تنکر الفم طعم
الماء من سقم ✦ گر گهی چشم از رمد منکر شود خورشید را ✦ هم دهن منکر شود طعم خوش

وآب از سقم ✦ لغات کلمه قد برای تحقیق وتقرب وتقلیل میباشد اینجا مراد تقلیل ست انکار
زشت انکاشتن ومنکر شدن واینجا مراد اول ست واحتمال ثانی هم دارد عین چشم ضوء روشنائی
رمد درد چشم فم تبشد یدمیم دهن وآن از روی لغت فیه است طعم مزه سقم بیماری ورنجوری
صرف عین اجوف یائی ست ضوء اجوف واویست ومهموز اللام ماء مهلش سوه بود واین
اجوف واویست بدلیل تصغیرش برمویه نحو قد برای تحقیق ست تنکیر فعل مضارع است
صیغه مؤنث آورده شد برای اینکه عین مؤنث سماعی ست ضوء مفعول تنکیرست عن سببیه
ای بسبب رمد وتنکیر الفم عطف ست بر ما قبل خود ای وقد تنکر الفم طعم مفعولش من سقم من سببیه ست ای بسبب سقم
فکات قد تنکر جمله ست که واقع شد تعلیل برای قولش لایعین ای مثل انکس که منکر عظمت آیات قرآن ست
بسبب نقصان خود ها ومرض دلهای خود ها آن کسان که خبر کرد پروردگار جل جلاله ازان
بقول پاک خود فی قلوبهم مرض فزادهم الله مرضا مثل آن چشم ست که انکار خورشید میکند
واین درخشان ست بسبب رمد خود منکر ضوء شمس ست نه بسبب نقصان فی ذات الشمس
ومثل دهن صاحب بیماری که منکر مزه آب ست وحالانکه آب زلال وشیرین ست معنی بیت
اینکه گاهی انکار میکند چشم روشنی آفتاب را از درد یکه چشم راست وگاهی انکار مے کند
دهان مزه آب را از بیماری یعنے عجب مدار اگر حسود انکار کند آیات قرآن را از برای آنکه
گاهی هست که چشم انکار نور آفتاب میکند بواسطهٔ درد نور آفتاب را نمیتواند دید وبید
میگوید که آفتاب نور ندارد وبیمار انکار مزه آب شیرین میکند ومیگوید که آب تلخ ست از برای
آنکه خسته است ودهن او تلخ ست مراد آنکه کافر حسود انکار آیات قرآن بواسطهٔ علت حسد
وکینه که دارد مینماید وطعم لذایذ آیات قرآنی که در مذاق ادراک او تلخ ست بنابر بیماری
حسد ودیده بصیرت که ادراک شعلهٔ خورشید آن آیات نمیکند بنابر بسیار رمدست شعر
چشم مرتد میکند انکار نور آفتاب ✦ چون دهان خسته کو تلخ داند طعم آب ✦ یا خَیرَ
مَن یَمّمَ العافُونَ ساحَتَهُ ✦ سَعیًا وَ فَوقَ مُتُونِ الأَینُقِ الرُّسُمِ ✦ اے
بهترین آنکه مردم قصد درگاهش کنند ✦ یا پیاده یا به پشت اشتران بادوم ✦ لغات
یمم قصد کردن عافی سائل وخواهنده روزی از آدمی ومرغ وسایر حیوانات ساحت

نسخه ۱۱۲

ممن خانه وفضای درخانه سعی شتافتن مراد اینجا شتابندگان ست فوق بالا متون
جمع متن بمعنی پشت انیق جمع ناقه بمعنی شتر ماده ودر اصل اونق بود در سماع ماده شتر یکه زمین رانشان
کند از سختی رفتن رسم جمع رسوم بفتح وآن ناقه تیز رفتار ست صرف بیم مضاعف ست عافی
ناقص صلاش عافیون اعلال رامون کرده شد انیق صلاش اونق بود واو را همزه بدل کردند
چنانکه در ادور پس بدل کرده شد ای نقل کرده شد عین بموضع فاء وفاء بموضع عین پس
اونق شد پس همزه را بیا بدل کردند برخلاف قیاس وقیاس میخواست که بدل شود بالف نحو
یا حرف ندا ست خیر منادی مضاف ست لهذا منصوب ست من موصوله است بیم فعل
ماضی ست ویای او فاکلمه است نه یای مضارع ست عافون فاعلش ساحت مفعولش
سعیا مفعول مطلق ست برای بیم یا حال ست ای ساعین وفوق متون عطف ست بر سعیا
از روے معنی برمنوال قول الله تعالی یاتوک رجالا وعلی کل ضامر تقدیرش رجالا وراکبانا
نکات رفت ویزی کرد شیخ ناظم علیه الرحمة درین مقام راه نظم احسن الکلام وابلغ
النظام مانند سوره فاتحه در التفات که در فاتحه التفات از غیبت بسوی خطاب ست چنانکه
در فاتحه واضح ست زیرا که بدرستی که ناظم رح هرگاه که ذکر کرد ذات بابرکات جامع الحسنات
سرور کائنات حبیب رب الارض والسموات وخالق مخلوقات علیه الف الف تحیات
وتسلیمات من الازل الی الابد چنان ذات را که موصوف بکمال وجمال ست جاری کرد
بران ذات صفات بزرگ وشمائل سترگ ویافت از نفس خود شوق بسوی آن وزفت
عنان اختیار از دستش پس نتوانست که نه متوجه شود بسوی آن ذات بزرگوار طاقت
نداشت که نه خطاب کند بخطاب کریم پس گفت یا خیر الخ مخاطب بوده بان گویا که او
ایستاده است بحضور نبی صلے الله علیه وسلم معنی بیت ای بهترین کسیکه قصد کننده
وخواهندگان روزے فضای خانه او را در حالتے که شتابندگان باشند در رفتن و در
حالتیکه برپشتهای ناقهای تیز رفتار باشند یعنی بهترین کسانیکه طالبان روزی وخواهندگان
عطا بسوی فضاء درخانه او قصد کنند ومتوجه گردند در حالتیکه روندگان باشند بقدم خود
بطریق شتاب بربالای شتران ماده تیز رفتار مراد آنکه تو بهترین ارباب کرم که ساحت ایشان

منزل درویشان عطا خواه باشد وکریم ترین اصحاب نعم که او را پیاده وسوار بردرگاه باشد
فقرای پیاده باقدام خود بسوی آن درگاه شتابند واغنیای سواره برپشت شتران
ازان درگاه نعمت بی پایان یابند شعر ای توخیر آنکه کویش مقصد هر بینوا ست ✤ گر سوار
ودرپیاده حمله راکوی توجاست ✤ وَمَنْ هُوَ الْآيَةُ الْكُبْرٰى لِلْمُعْتَبِرِ ✤ وَمَنْ هُوَ النِّعْمَةُ
الْعُظْمٰى لِلْمُغْتَنِمِ ✤ ای که هستی آیت الکبرے که باشد معتبر ✤ ایکه هستی نعمتی علمے که باشد
مغتنم ✤ لغات آیة علامت ونشانه که بدان استدلال جویند کبرے بزرگتر اعتبار
برگذشتن برچیزے تامل واحتیاط معتبر اعتبار گیرنده نعمة بکسر نون انچه دهند کسی را
از انعام عظمے بزرگتر اغتنام غنیمت شمردن ومن هو الآیة عطف ست برخبر اے
آنکه آیت کبرے یعنے علامت ونشانه بزرگتری برای کسیکه نظر کند دران بنظر اعتبار
وای آنکه تو نعمت عظمے هستی برای کسیکه غنیمت شمرد وجود وآثار وجود ترا معنی بیت
وای بهترین آن کسیکه او نشانه وعلامتی ست بزرگ تراز همه نشانها وعلامتها ازبرای
کسیکه اعتبار گیرنده باشد یعنی توبهترین کسانیکه اشیان آیات الهی باشند ازبرای کسیکه
اعتبار کند وعبرت گیرد ازان آیت بزرگ وبهترین آن کسانیکه ایشان به نعمت بزرگتر باشند
ازبرای کسیکه غنیمت شمرده وجود نعمت را مراد آنکه تو بر قدرت صانع قادر علیم وحکیم بزرگتر
آیاتے که ازان اعتبار گیرند بنابر آنکه کسیکه چنین مخلوق عظیم را خلق کند قدرت وحکمت
او بسیار مدرک خواهد بود وجود تو بزرگترین نعمتهاست نسبت بکسیکه وجود ترا غنیمت شمارد
حاصل معنی آنکه ای آیت کبرے صاحب فهم واعتبار را وای نعمت عظیم مر غنیمت شمار را
تو آیت قدرت صانعی که او را از تو میتوان شناخت وتو نعمت خالق بدائع که میتوانے
بندگان را بخود نواخت شعر یارسول الله زهر آیت تو بهتر آیتی ✤ بهر ارباب غنیمت نعمتے
بے غایتے ✤ سَرَيْتَ مِنْ حَرَمٍ لَيْلًا اِلٰى حَرَمٍ ✤ كَمَا سَرَى الْبَدْرُ فِيْ دَاجٍ مِنَ الظُّلَمِ ✤
درشبی رفتی زمکه تا باقصای شریف ✤ چونکه ماه چارده گردد روان اندر ظلم ✤ لغات
سری بشب رفتن وسیر کردن درشب حرم معروف ست وانچه او را حرمت دارند ومراد
از حرم اینجا گرد اگرد مکه است بدر ماه شب چارده زیرا که نور او بیشتر میگردد گویا تعجیل

میکند که غایب شود و آج شب تاریک وسیاه مشتق ست از دجی اللیل اذا اظلم ظلمة تاریکی
ظلم بش نحو سریت فعل ماضی من حرم متعلق بسریت ومن ابتدائیه است الی متعلق ست
بآن نیز والی برای انتهای غایت ست واقع شد ببقا بادمن که برای ابتدای غایة ست
لیلاً ظرف سریت راکاف برای تشبیه است ما مصدریه است بدر فاعل سری ست
فی داج ظرف سری ست من الظلم ای بسبب ظلمات نکات مشابه کردن ناظم رح سیر
آن حضرت صلی الله علیه وسلم را در شب بسیر بدر در شب تار وتنکیر در الفاظ ثلثه برای تفخیم ست
ای از حرم عظیم در شب عظیمه بسوی حرم عظیم ای هرگاه که برآمد نبی صلی الله علیه وسلم بشب
معراج بعد آمدنش از حجرهٔ عائشه صدیقه رضی الله عنها دران حالیکه رونده بود بسوی
حجره ام سلمه رضی الله عنها والله اعلم منتشر شد رو شنیها در تاریکی شب چنانکه منتشر میشود
بسبب برآمدن بدر از زیر تاریکیها از ابرها والله اعلم معنی بیت اینکه بشب سیر کرد از حرمی
که حرم مکه است در تاریک شب بسوی حرم که آن مسجد اقصی ست همچنانکه بشب سیر کند ماه
شب چارده در شب تاریک از تاریکیها پیوسته تاریک شده ازینجا شروع در حکایت
معراج ست واین بیت گویا که اقتباس ست از آیه کریمه سُبْحَانَ الَّذِیْ اَسْرٰی بِعَبْدِهٖ
لَیْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اِلَی الْمَسْجِدِ الْاَقْصٰی الخ شعر زین حرم رفتی بسوی آن حرم در نیم شب
ماه بدری گر جهان گیری کنی بنود عجب ✤ وَبِتَّ تَرْقٰی اِلٰی اَنْ نِلْتَ مَنْزِلَةً
مِنْ قَابِ قَوْسَیْنِ لَمْ تُدْرَکْ وَلَمْ تُرَمِ ✤ برشدی بالا گشته قاب قوسینت
مقام ✤ آن ندیدست ونجسته هیچکس هیچ دم ✤ لغات بیتوته شب گذاشتن ترقی ورقاء بالا رفتن
نیل رسیدن ویافتن منزلت پایه وجاه وشرف ومرتبه قاب وقیب قدر ومقدار قوسین دو کمان ادراک
دریافتن رُمْ طلب کردن وجستن صرف بت اجوف یائی ترقی ناقص نلت نهذبت ترم اجوف
واویست نحو وبت فعل ماضی بافاعل ترقی خبر تب ست ان مصدریه است منزلة مفعول
نلت ای الی ان تنال منزلة ای درجة من قاب قوسین صفت منزلة است لم تدرک صفت
منزلة است ولم ترم عطف بران ست نکات تنکیر در منزلت برای تعظیم ست ای منزلة
عالیة من قاب قوسین گویا که این ماخوذ ست از قوله تعالی دنی فتدلی فکان قاب قوسین

او ادنی قوله ولم ترم از قبیل تتمیم ست زیرا که دران مبالغه است پس بدرستی آن چیزرا که طلب
نکرده شود و یافته شود از چیزها بزرگ تر میباشد از ان چیزرا که جسته شود و نیافته شود
معنی بیت اینکه و شب گذاشتی که بالا رفتی تا بآن غایت که رسیدی و شرفی را که از فرمود
قاب قوسین که دریافته نمی شود آن منزلت و طلب کرده نمیشود یعنی در شب معراج همه شب
در قرب الهی ترقی مینمودی بآن منزلت و پایه رسیدی از فرموده حق تعالی فکان قاب
قوسین او ادنی یعنی محمد رسول الله صلی الله علیه وسلم در مقامات قرب الهی دران شب بمقدار
دو کمان یا نزدیک تر بود مقدار دو کمان در عرب مثل ست در کمال قرب و آن منزل قرب
که تو دریافتی کسی نمیتواند طلب کرد زیرا که غیر آن حضرت صلی الله علیه وسلم هیچکس را استعداد
وصول بدان مرتبه نیست شعر ای مقام قرب قوسینت زهی گشته مقام کس نیابد آن
مراد و کس نجوید آن مرام ۱۲ علیک من الله یا حبیب الله الف الف من الصلوة والسلام
وَقَدَّمْتَكَ جَمِيعُ الْأَنْبِيَاءِ بِهَا ۱۲ وَالرُّسُلِ تَقْدِيمَ مَخْدُومٍ عَلَى خَدَمِ ۱۲ انبیاء و مرسلات
پیشوا کردند ترا که ۱۲ همچو مخدومی که گردد پیشوا بر هر خدم ۱۲ لغات تقدیم پیش فرستادن
و پیش کردن انبیاء جمع نبی او کسیکه خدای تعالی او را به پیغامبری فرستاد رسل جمع
رسول او کسیکه صاحب وحی و کتاب باشد و جبرئیل علیه السلام بر و نازل شده باشد
خادم خدمتگار مخدوم و خدام جمع آن نحو قدمت فعل و کاف مفعولش جمیع فاعل موخر شد
بسبب بودن ضمیر مفعول متصل بها ای بسبب منزلت یا بای موحده در بها بمعنی الی ست
ای الی تلک المنزلت رسل عطف ست بر انبیاء تقدیم مفعول مطلق قدمتک ست و آن
مصدر مضاف ست بسوی مفعول نکات ذکر کردن مصنف رح این را مگر برای اینکه گاهی
خادم مقدم میباشد بر مخدوم تا گمان نباشد دلیل و وقایه یعنی رهبر و نگهبان برای مخدوم پس
نفی کرد مصنف رح این احتمال را و درین اشاره ست بطرف اینکه همه انبیاء راضی بوده
بتقدیمش و بر بودنش مخدوم و بودن آنها خادم معنی بیت اینکه پیش کردند ترا همه پیغامبران
دران شب در نماز و همچنین تقدیم کردند ترا جمیع رسولان تقدیم کردنی همچون تقدیم کردن
خدمت کرده شده بر خدمت کنندگان یعنی دران شب معراج تمامی انبیاء و رسل آن حضرت

صلے اللہ علیہ وآلہ واصحابہ اہل بیتہ وسلم را امام و پیشوای خود ساختند واللہ اعلم **وَأَنْتَ تَخْتَرِقُ السَّبْعَ الطِّبَاقَ بِهِمْ ۞ فِي مَوْكِبٍ كُنْتَ فِيهِ صَاحِبَ الْعَلَمِ** ۞ ز آسمانہا برگذشتی با جمیع انبیا ۞ در گروہی کاندر ایشان بودہ صاحب علم ۞ **لغات** اختراق وخرق پارہ شدن و اختراق الریح گذشتن باد و بزودی در وزیدن سبع ہفت طباق جمع طبق وآن چیزیست کہ مطابق وبرابر چیزی دیگر باشد چنانچہ طبق آسمان زیر یکدیگر یعنی توی آسمانہا موکب لشکر وجماعت سواران کہ ہم دیگر روند صاحب یار وخداوند علم نشان تخو انت مبتدا تخترق خبر او سبع مفعول تخترق طباق صفت سبع بہم ای معہم فی موکب ظرف تخترق کنت باسم وخبر خود در موضع خبرست زیرا کہ او صفت موکب ست وراابطہ کنایہ ست **درفیہ نکات** در قولش انت تخترق مقدم کرد آنرا کہ حقش تاخیر بود برای فائدہ تخصیص ای انت تخترق ای تتجاوز سریعا لا غیرک یا برای تقوی ست ای انت تخترق البتہ معنی بیت اینکہ وتو پارہ میکنی ہفت آسمان را کہ مطابق وبرابر یکدیگر اند بآن پیغامبران یا آنکہ تو ہمچو باد میگذری از ہفت آسمان کہ ہمچون طبقہای بر بالای یکدیگر اند بآن پیغامبران در حالتی کہ ہستی تو در ان موکب صاحب علم یعنی انبیا ترا تقدیم کردند در شب معراج وحال آنکہ تو پارہ میکردی یا ہمچو باد میگذشتی ہفت آسمان را با ایشان وتو در میان آن سواران بادشاہ وصاحب علم بودی **الحاصل** تو گذشتی وتجاوز فرمودی یا نبی اللہ صلی اللہ علیہ وسلم از ہفت آسمان در شب معراج مانند امیر صاحب علم وجمیع انبیا ہمراہ تو بودند چنانکہ شکر پیرو امیر با امیر میباشد پس بدرستی کہ تو سلطان انبیا ورسولان ہستی وہمہ ہا گویا آنہا حشم وخدم تو ہستند **حَتَّى إِذَا لَمْ تَدَعْ شَاوًا لِمُسْتَبِقٍ ۞ مِنَ الدُّنُوِّ وَلَا مَرْقًى لِمُسْتَنِمِ** ۞ رہتے از قرب بہر ہیچکس نگذاشتی ۞ جائی بالاتر نشستی دیگران را در قسم ۞ **لغات** ودع بمعنی ترک از باب منع یمنع ودعۃ گذاشتن شا دالشئی غایت ونہایت ودر بعض نسخ بجای شاو اشباو ہست کہ بمعنیش غائب شدن ونوبت ست استباق بایکدیگر پیشی گرفتن وکردن ونہ بنزدیک شدن از باب نصر مرقی جای برفتن ودر بعض نسخ مرتمی بمعنی مقام بالا رفتن ہست استنام بر بلندی شدن واسنام بلند شدن صرف تدع شال واویست اصلش تودع بود واو را بمتابعت یدع حذف کردند

اشاؤ مهموز عین و معتل لام ست مرقی ناقص نحو لم تدع فعل مضارع و ضمیر دران فاعل او ست شاوا مفعولش لمستبق متعلق تدع ست من الدنو ای من القرب بیان شاد ست معنی بیت اینکه در شب معراج از همه انبیا پیش شدی و آسمان ها را پاره کردی تا آنکه وقتیکه رسیدی که نگذاشتی محل بالا رفتن از برای بالا رونده یعنی در شب معراج در قرب الهی چندان رفتی که غایتی و مسافتی از برای کسی نگذاشتی که سابق شونده است در نزدیکی رحمت الهی و نگذاشتی در بالا رفتن بمقامات عالیه محل بالا رفتن از برای کسیکه بالا رونده است در مقامات حاصل المعنی آنکه در مقامات قرب الهی چنان سابق شدی که مستبق را مسافتی و راهی نماند که دران پیش رود و بر معراج مراتب عزت چنان بالا رفتن جائی نماند بالا رونده را که ازان پیش رود شعر در شب معراج عزم قرب رحمان داشتی ۰ هیچ جائے از برای سابقان نگذاشتی الحاصل تا غایتی بر جمیع مراتب عالیه و درجات رفیعه قرب الهی فائز شدی که نگذاشتی برای احدے آن مرتبه و درجه خفضت کل مقام بالاضافة اذ ✤ نودیت بالرفع مثل المفرد العلم ✤ پست گشته پیش قربت هر مقام دیگران ✤ چون ترا بردند بالا اندران گشتی علم ✤ لغات خفض فرو بردن و فرو انداختن از باب ضرب اضافت نسبت نداء ندا و مناداة خواندن کسی را رفع برداشتن و بلند گردانیدن و نیز رفع علامت فاعل ست در کلام نحو خفضت فعل با فاعل کل مفعولش بالاضافة ای بالنسبة الی مقامک نودیت فعل ماضے مجهول مثل مفعول مطلق ای نودیت بالرفع ندای مثل نداء المنادی المفرد العلم فانه مرفوع بالضمة نکات رعایت فرمود شیخ ناظم رح لطائف را درین مقام ازین حیثیت که ذکر کرد خفض را باضافت از نیکه مجرور کرده مضیف و مضاف الیه بسبب اضافت و تبعید دادن آن حضرت صلی الله علیه وسلم را بمنادی مفرد علم بسبب شهرتش و ندایش و اختصاصش بالرفع پس منادی مرفوع نمی باشد مگر مفرد علم نودیت ای از سر وقات جلال یا محمد ارتفع من مقامک الی مقام هو اعلی منه یعنی ندا کرده شدی تو از پرده های جلال باین طور که یا محمد صلے الله علیه وسلم بلند شو از مقام خود بسوی مقامیکه آن برتر ست ازان معنی بیت اینکه فرود انداختی هر مقامی که بفضائل همچو رایت لشکر یا همچو کوه یعنی در شب معراج چندانکه

بالا رفتی که از مقامے از مقامات ملائکه ورسل نسبت بمقام تو پست وفرو افتاده بود و این
برہان بود که ترا خداے تعالی انداز فرمود بردن بمقامات قرب خود همچو کسیکه یگانه ومشهور باشد
به یگانگی مراد آنکه چون ترا نداکردند که مرتفع شو که منفرد و یگانه در بزرگی و شرف علم و نشانه
درین بیت اشاره ایست بمسئله نحوی که منفرد علم در منادی مبنی باشد ورعایت مناسبت
در بیت و آن خفض ورفع و منادی مفرد معرفه است حاصل المعنی آنکه در شب معراج مقام
مقربان را نسبت بمقام خود نسبت مفرد علمی که به ندای الهی مرفوع شدی شعر هر مقامے
در شب معراج منزلگه پیش تو پست ✦ چون منادی هست مفرد رفع او را درخورست لطف
این بیت بر اهل مذاق مخفی نخواهد بود سبحان الله وبحمده **کیما تفوز بوصل ای مستتر**
عن العیون وستر ای مکتتم ✦ تا مقامے وصل پنهان یافتی از چشم خلق پس
پنهان را بدانستی و اوصاف قدم ✦ لغات کی بمعنی تا و ما زایده است **فوز** دست یافتن
و پیروز شدن **مستتر** حجاب عیون جمع عین بمعنی چشم **سر** الشئی خالصه و سر از پنهان
الاکتام در شب پنهان شدن **صرف تفوز** اجوف ست **وصل** مثال ست **عیون** اجوف
نحو تفوز فعل مضارع منصوب ست بسبب داخل شدن عامل ناصب که کی ست تقدیر
ان بوصل مفعول تفوز ست ای مستترا نیز مفعول اوست عن العیون متعلق ست بمستتر
و سرا منصب عطف ست برای و بکسره چنانکه در اکثر نسخ ست عطف ست بر بوصل ای تفوز
بستر پنهان و بینه تعالی ای فائز شدی بسر راز یکه در میان تو و در میان خدای بر ترست
و چه خوش گفت کسیکه گفت شعر میان عاشق و معشوق رمزیست ✦ کراما کاتبین را هم
خبر نیست ✦ ای مکتتم صفت مستتر ست بدو وجه وگویا که او مبنی ماخوذ ست از قول آن حضرت
صلی الله علیه وسلم لی مع الله وقت لا یسعه ملک مقرب ولا نبی مرسل **معنی بیت** اینکه ندا
کردند ترا بر رفع در مقامات عالیه قرب الهی تا فائز گردی بوصل پوشیده چه پوشیده یعنی درین
محال پوشیدگی از چشمها فائز گردی بچیز نهانی وچه پنهانی در غایت پنهانی یعنی در شب معراج
بمقامات قرب از ان جهت نزدیک گردانیدند تا فائز گردی بوصل الهی که در کمال استتار و
پوشیدگی ست از افهام مخلوقات واز دیده های ایشان و فائز گردی باد راک سری که کمال

پنهانیست مراد آنکه ترا بمقامات عالیه دران شب از حبت آن بردند بوصل پوشیده رسانند
واسرار پوشیده با تو گویند و درین بیت اشارت ست به رویت وکلام الهی که آن حضرت
صلی الله علیه وسلم را در شب معراج روے نمود شعر در شب معراج راه قرب حق نشناختی
وصل پنهان از کسان باسر مخفی یافتی ✤ فَخَرْتَ کُلَّ فَخَّارٍ غَیْرَ مُشْتَرَکٍ ✤ وَجَبَرْتَ
کُلَّ مُقَامٍ غَیْرَ مُزْدَحِمٍ ✤ جمع کردی هر بزرگے را که بنود مشترک ✤ پس نگذاری هیچ مقامی را
که بنود مزدحم ✤ لغات فخر وفخار ناز کردن ارباب کرم جواز درگذاشتن جوز جمع کردن
وفراهم آوردن ازدحام انبوهے کردن یعنی در طلب چیزے بر روے یکدیگر افتادن از کثرت
انبوهی صرف جبرت اجوف واویست مانند قلت وذلیل دران مثل تعلیل قلت ست مقام
غیر اجوف اصلش مقوم بوده نحو فخرت فعل بافاعل ست کل فخار نصب کرده شد بران ازینکه او
مفعول مطلق ست مانند ضربت کل ضرب وجمیع ضرب غیر صفت کل ست وجبرت عطف بر فخرت
ست غیر مزدحم صفت کل مقام ست معنی بیت اینکه چون بدان وصل فائز شدی پس جمع
کردی بزرگی را که بدان مردم نازند درحالتیکه امتیاز کرده نشدے تو دران بزرگے
وگذشتی از هر مقامی درحالتی که انبوهی کرده نشدی دران مقام یعنی چون بوصل الهی وسماع
اسرار غیر متناهی در شب معراج فائز شدی پس جمع کردی فخر وشرفی را که کس با تو دران امتیاز
نکرد واز هر مقام ومرتبه درگذشتی که کسی با تو دران امتیاز نکرد واز هر مقام ومرتبه درگذشتے که کسی
با تو دران انبوهی نه نمود که ترا مانع آید ومزاحم گردد از رسیدن دران مقام شعر هر چه در نخست
آنرا جمع کردانیدی تمام ✤ درگذشتے در مقامات شرف بی اژدحام ✤ یعنی اصل جمع کردے
جمیع بزرگی را بلا شراکت غیرے وتجاوز نمودے از هر مقام بدان بی مزاحمت احدی از کمل
مقدار ما اُوتیتَ مِنْ رَیْبٍ ✤ وَعَزَاءٍ دُرِّاکٍ مَا اُوتِیتَ مِنْ نَعَمٍ ✤ پس بزرگست
انچه داده نیست ترا فضل ومرتبت پس عزیزست انچه بخشیدت خداوند از نعمت ✤ لغات اجلال
بزرگی مقدار اندازه بزرگے وشرف تقیه حاکم ووالی ساخته شده کار کسی را سپردن اداء
عطا دادن رتب جمع رتبه یعنی مرتبه وپایه عزت نایابی ودشواری صرف تحلل ضائع
اوتیت مثال واویست وناقص یایی ست پس آن لفیف مفروق است اویست مانند او

ودربعض نسخ برای رعایت اولیت دیده شده نحو جل فعل ماضی مقدر فاعلش ما و هست اولیت صله او وعاید محذوف ست ای اولیت علیه من رتب بیان ما اولیت ست و مثل جل ست ادراک فاعلش ما موصوله ست اولیت صله است ومفعول اول او قایم مقام فاعل ست ومفعول ثانی او محذوف ست وآن عائد بسوی موصول ای اولیته من نعم بیان ما اولیت معنی بیت وبزرگ ست قدر آنچیزیکه ترا توان کرده اند وبران والی ساخته انداز مرتبها وعزیزها یاب ودشوار ست دریافتن آنچیزیکه عطا کرده شدی تو از نعمتها یعنی قدر وشرف واندازه آن پایها ومرتبها که ترا والی وحاکم ساخته اند ودر تحت حکم واقتدار تو درآورده اند بزرگ وجلیل ست ویافتن او دشوار دریافتن آن درسیدن بآن نعمتها که ترا درشب معراج عطا کرده اند شعر

لنا معشر الاسلام ان لنا ۞ من عنایته رکنا غیر منهدم ۞ مژده باد ای مسلمانان که بیشک مژده ما ۞ از عنایت ست رکنی کان نبود در انهدام ۞ لغات تبشیری بشارت و نزدیکانی معشر گروه وجماعت اسلام منقاد شدن برای دین عنایته رنج دیدن برای کسی رکن اقوی از چیزی وآنرا اطلاق کنند بر امر داخل که وجودش بران موقوف باشد و رکن الشئ ما یقوم به ذلک الشئ ای رکن چیز آنکه قایم باشد آن چیز به سبب آن یعنی ستون وجمعش ارکان وارا کین آمده ست انهدام فرو آمدن وشکستن وخراب شدن نحو تشریحی مبتدا لنا خبرش معشر الاسلام منادی وحرف ندا که یا ست محذوف ست ای یا معشر الاسلام بنحو اسم وضمیر ما رکنا اسم ان ست لنا خبرش من العنایته بیان رکنا ست ومن سببیه است ای بسبب عنایت غیر منهدم صفت رکنا ست سوال بشری نکره محض ست پس واجب ست اینکه مقدم کرده شود بران خبرش جواب آن از قبیل سلام علیک ست مکالمات بشارت برای ما وکدام بشارت ای اهل اسلام من العنایت ای از عنایت خدای تعالی ومراد از رکن یا عنایت ست یا محمد صلی الله علیه وسلم ست ووصفش بعدم انهدام بعدم زوال اتهش وعظمتش ست یا مراد از ان شریعت ست ووصفش بعدم انهدام از نیکه آن منسوخ نخواهد شد معنی بیت اینکه مژدگانی باد ما را ای گروه اسلام بدرستیکه ما را از رنج دیدن آن حضرت صلی الله علیه وسلم شب معراج از برای ما کرامتی ست نزد ما که فرود نمی آید چون بیان کرد که آن حضرت صلی الله

صلی اللہ علیہ وسلم شب معراج مراتب عالیہ یافت کہ کسی غیر او نیافتہ واز انجملہ شفاعت است
وتحقیق نماز ست از برائے ایشان میگوید کہ بشارت باد مارا ای گروہ اسلام از رنج بردن
آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم برای ما جای از خانہ لطف وکرم وانعام وعنایت داریم کہ آن
ہرگز فرو نخواہد آمد زیرا کہ دین اسلام تا قیامت خواہد بود وعنایت آن حضرت صلی اللہ علیہ
وسلم با ماست حاصل سخن آنکہ بشارت باد مارا ای اہل اسلام نعمت والطاف بیحد کہ مارا از ہدایت
آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم عزتی ست غیر منعدم واز عنایت بی نہایت اورکن ست غیر منہدم
واللہ اعلم بالصواب وعندہ علم الکتاب **لَمَّا دَعَی اللّٰہُ وَاَعْیُنَا لِطَاعَتِہٖ ۔ بِاَکْرَمِ الرُّسُلِ**
کُنَّا اَکْرَمَ الْاُمَمِ ۔ چون خدا مارا بطاعت خواند بفرستاد او ۔ بہترین پیغمبران گشتی وما خیر الامم
لغات دعوت خواندن داعی خواننده طاعت فرمانبرداری کردن اکرم گرامی تر امت
گروہ امم جمعش صرف دعا ناقص واویست اصلش دعو بود واو را بالف بدل کردند بسبب
تحرک وانفتاح ماقبلش وایضا ساقط شد بسبب التقای ساکنین لفظا نہ خطا بسبب بودن
ہر دو در دو کلمہ **نحو** لما حرف شرط است دعا فعل شرط اللہ فاعل واعینا مفعول او لطاعتہ
مفعول لہ دعا عامل ست باکرم متعلق بعی ست کنا جواب شرط ست اکرم الامم خبر کان ست
معنی بیت انیکہ چون خواند خدای تعالیٰ کہ دعوت کنندہ ماست برای ہدایت ما را بطاعت
خود بسبب فرستادن رسول کریم ترین پیغمبران صلے اللہ علیہ وسلم بودیم ما کریم ترین امتان
الحاصل ہرگاہ کہ خواننده خواننده ما کہ محمد صلے اللہ علیہ وسلم ست باکرم الرسل کہ جبرئیل علیہ السلام
است شدیم ما اکرم امم کہ بود خواننده ما اکرم خوانندگان پس تحقیق از عادت ملوک ست
فرستادن رسول برحسب مرسل واللہ اعلم بالصواب **اَرَاعَتْ قُلُوْبَ الْعِدٰی اَنْبَاءُ**
بَعْثَتِہٖ ۔ کَمَا بَاغَۃٌ اَجْفَلَتْ غُفْلًا مِنَ الْغَنَمِ ۔ دشمنان را دل بترسانید اخبار رسول
ہمچو آواز یکباره بر جہانید ی غنم ۔ **لغات** روع ترسانیدن ودر بعض نسخ راعب بباء
موحدہ بمعنی رعب ای ترسانیدن واقع شدہ است پس مآل واحد ست قلوب جمع قلب
بمعنی دل عدی جمع عدو بمعنی دشمن نبا خبر انباء جمعش نبأۃ آواز پوشیدہ وگرگ اجفال
دویدن گرگ ودوانیدن وبردن مرغ وباد خاک راہ را واجفال پوشیدن غفل غافل

غفلة جهت وغفل گوسپندان بیداغ ونشان وحیوانی که از وهیچ خیری وبرکتی نباشد غنم
رمه گوسپندان صرف راغت اجوف واویست اصلش روغت بود دعدی ناقص واوی
اصلش عدو بود واو را بیا بدل کردند چنانکه بالا ذکر کردیم نیاز مهموز لام ست نحو راغت
فعل ماضی تاویب مفعولش انیار فاعلش کنیایة مفعول مطلق روعاءی مثل روعة بنایة
اجفلت صفت بنایة ست غفلاً مفعول اجفلت ای الی غفل من الغنم بیان غفلاست
نکات راغت ای ترسانید اخبار بعثت آن حضرت صلعم آن اخبار که شهرت یافتند
درمیان کفار یهود دلهای دشمنان را وآنها کفار قریش بودند مانند گرگ کردند بسوی
غافلات از گوسپندها اگر باشد غفلاً مفعول اجفلت پس کلمه الی محذوف ست واگر باشد
مفعول روع مقدر پس محذوف نیست واین اوجه ست سوال خوف نمیباشد گر بدل
پس چه فائده در ذکر قلب باذکر خوف جواب آری وقتیکه خوف شدید میشود ظاهر
میشود بر دل حرکتی مانند حرکت دست رعشه وار پس مراد از خوف اینجا حرکت دل ست
مگر خوفهای قلق ناک که آن حس کرده میشود وقت وضع دست بر سینه معنی بیت ترسانید
دلهای دشمنان را خبرهای برانگیختن آن حضرت صلے الله علیه وسلم به پیغمبرے همچو آواز
پوشیده که بسرعت میبرد مهمل گذشتگان از گوسفندان یعنی خبرهای پیغمبر قبل حضرت
صلی الله علیه وسلم باطراف عالم رسید دلهای دشمنان بترسید وایشان دران ترسیدن
همچو گله گوسفندان مهمل بودند که کسے بر ایشان آوازی دادی مراد ضعف دشمنان ست
وقوت خبر نبوت وتاثیر او وَمَا زَالَ يُلْقَاهُمْ فِي كُلِّ مُعْتَرَكٍ ✤ حَتَّى حَكَوْا بِالْقَنَا لَحْمًا عَلَى وَضَمِ ✤ چون بجنگ دشمنان رفتی بدی در جنگ گاه ✤ آن بدنها بر سر نیزه
چو لحم اندر وضم ✤ لغات لازال ومازال بمعنی همیشه التقاء دیدن ومراد اینجا از
جنگ ست معترک ومعترکه جای جنگ وکشتی حکایة مانند چیزی شدن از باب
ضرب قنا نیزه لحم گوشت وضم تخته قصاب وخوان صرف زال اجوف واویست
یلقی ناقص یائی حکی مثلش مگر فرق اینکه اول از باب سمع وثانی از باب ضرب نحو لازال
از اخوات کان میخواهد اسم وخبر را پس اسمش ضمیر پوشیده در انست وخبرش یلقی

وان

وآن فعل مضارع ست وپوشیده دران فاعل او ست ہم مفعولش فی کل ظرف یلیقی ست
حتے نمایتہ تلاقی ہم ست با لقنا متعلق حکوا او یلیقا ہم نحما مفعول حکوا علے وضم صفت تمام ست
نکات لازال ای رسول صلے اللہ علیہ وسلم کہ جنگ کرد با دشمنان در ہر میدان جنگ
نا غایتی کہ شدند دشمنان مانند گوشت بدبو برخوان وتنکیر در لحم برای نوعیت است ای گوشت
خراب بدبو دار بار موحدہ ورفظ با لقنا برای استعانت ست اگر ربط دہی تو دران یلیقی
واگر ربط دہی بہ حکوا پس برای سببیت ست ای بسبب ضرب القنا معنی **بیت** اینکہ
ہمیشہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ملاقات میکرد دشمنان را در ہر معترک کہ محل جنگ ست
تا بغایتی کہ حکایت کردند ایشان بہ نیزہ گوشتی کہ بالای چیزی نہادہ باشند از نیجا شروع
بغزوات سرور کائنات صلی اللہ علیہ وسلم ست مراد آنکہ ایشان از بسیاری کشتگان بگوشتی
مانند بودند کہ بر بالای نیزہ باشند وآن نیزہ مانند بود بو ضمہ کہ آن چوبیست کہ گوشت بر بالای
آن می نہند **وقولہ الفرار زکا وا الغیطلون بہ** ✤ **اشلاء شلت مع العقبان**
والرخم ✤ آرزوشان بد کہ بروی غبطہ برند ی براہ ✤ عضوہای کان بریدی با عقاب
وبا رخم ✤ **لغات** مودت دوست داشتن از باب سمع فرار گریختن از باب ضرب غبطہ
آرزو بردن وضد حسد اشلاء جمع شلو بمعنی عضو واشل بمعنی خشک دست وبازوے
مرغ شکستہ وشول دم بر داشتن گاو وقت دویدن وشلت برداشتہ شد مشتق از
شول ست بمعنی ارتفاع عقاب معروف عقبان واعقب جمع آن رخم مردار خوار صرف
وقولہ مضاعف ست اصلش رددوا بود فرا نیز مضاعف لکن دران ادغام نکردہ شد
بسبب نزدیک بودن ہر دو مانند وبجنس دران بیاعث درمیان بودن الف کاداجوف
واو لیست اشل مضاعف نحو قولہ فعل ماضی متصل بان از مرفوع فاعلش فرا مفعولش و
جملہ عطف ست بر حکوا الغیطلون مضارع وآن چیزیکہ متصل از واو ست سبب تکرر فعل ست
نہ بسبب جمع فاعل اشلاء فاعلش از باب اکلونی البراغیث شلت صفت اشلاء ست
من العقبان بیان اشلاء ست یا متعلق شلت ست **نکات** ای کفار آرزوی فرا رسیدا
از میدان جنگ بسبب غلبہ رعب آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر آنہا بودپس کشتند بانصورت

نمبر ۱۰۰

که آرزو می برد گوشت آنها را مرغ باز و شکسته وضعیف از زغن و مردار خوار که آنها عاجز
از صید کردن بودند و حرف فا در فکادوا برای تعلیل ست ای تمنوا الفرار لانهم کادوا
در به اگر باشد راجع بسوی لحم پس حذف مبنیست و اگر با شد راجع بطرف متروک پس با ی
موحده بمعنی فی ست و مفعول یغبطون محذوف ست ای یغبطونهم کثیراً مرة بعد اخری
زیرا که تحقیق مصنف رح جمع کرد فعل را برای تکرار چنانکه در قول خدای تعالی رب ارجعون
ای ارجع ارجع و در بعض نسخ یغبطون بضم یا تحتانیه است پس برین صورت فاعلش ضمیر
متصل آن که راجع بطرف عدی ست و اشلاء فاعل فعل محذوف و آن یغبطهم ست و
ضمیر در به برین تقدیر عاید بسوی لحم ست نه بسوی دیگر و با ر موحده سببیه است و غبطه
توقع مانند نعمت غیر و این بدنیست بخلاف حسد که در ان نیت حاسد زوال نعمت
از غیر و وصولش بسوی حاسد میباشد و این مذموم ست و در بعض نسخ اشلاء بالنصب است
بنا بر انکه مفعول یغبطون ست اگر تا شد به بنای فاعل و اگر به بنای مفعول باشد پس اشلاء
فاعل فعل مقدار ست گویا که واقع شد جواب سوال ای من یغبطهم فقال یغبطهم الاشلاء
پس معنی بر تقدیر بنا ر یغبطون و نصب اشلاء بر مفعولیته انیکه آنها ای کشتگان کثیر آرزو
بزبان حال و زخمی بلسان مقال ای کاشکی که بودیم ما یان جانوران پرنده و صید کننده
اشلاء شکلت ای فراشد و نوحه کرد از زغنها زندها و این معنی ظاهر تر ست و اشلاء
بفتح همزه و سکون شین معجمه و تخفیف لام و آن مخفف اشلاء شده است برای
استقامت وزن شعر زیرا که بحر قصیده مستفعلن فاعلن ست اشلاء شا مستفعلن
لت شل فاعلن عقبان در مستفعلن رخم فعلن و آنکه در بعض نسخ واقع شده اشلاء شد د
پس مستقیم نمیشود در موضع اصل خود که مستفعلن ست و نه فرعش و آن مفاعلن ست
ازین سبب مخفف شد معنی بیت دوست داشتند دشمنان که بان حضرت صلی الله
علیه وسلم در معرکه مقاتله میکردند گر نخبتین را پس نزدیک بودند که حسد برند و خبر آورند بدان
گر نخبتین عضو های مقتولان که مرتفع شد و برداشته گشته باعقابان و گرگسان یعنی کفار
عدا که بان حضرت صلی الله علیه وسلم معرکه ساخته بودند از بس شدت و زحمت و بیم که

الشفاء

الیشان در جنگ دیده بسیار گریختن را دوست میداشتند تا بغایتی که حسدی بردند در صورت
مقتولان که در جنگ جدا شده بود و عقابان و گرگسان که مرغان مردار خوارانند و عادت
الیشان آنست که در جنگ گاه حاضر میشوند تا دستی یا پائی یا سری که بیابند از جنگ گاه برداشته
بر هوا پرند بجهت خوردن آن کافران از بسکه گریزنده را دوست میداشتند حسد بران
عضوها می بردند که مرغان می پرندو مرغان الیشان را از معرکه برداشته برون می برند که
عضوها برای گریختن از شداید معرکه خلاص شدن می برند **تَمْضِي اللَّيَالِي وَلَا يَدْرُونَ**
غِرَّتَهَا + **مَا لَمْ تَكُنْ مِنْ لَيَالِ الْأَشْهُرِ الْحُرُمِ** + بس شبی نگذشت کس آنرا ندانستی
عدد + در غرها چون نبودی از شب ماه حرم + **لغات** تمضی بگذشتن از باب ضرب
لیالی شبها و احدش لیله است در آیه دانستن غرة سه روز اول هر ماه و سفیدی که در
پیشانی اسپ میباشد و بجای غرة عدتها که بمعنی شمار کردن ست هم درست ست **اشهر الحرم**
چهار ماه که دران قتال حرام بود **صرف** تمضی ناقص یائی ست یدرون مانند اصلش
یدریون اعلال بر مون کرده شد و یا را در مصراع ثانی از لیالی ساقط کردند بوجه التقای
ساکنین **نحو** تمضی مضارع فاعلش لیالی و رافع دران تقدیر ست ولا یدرون مضارع منفی
است و فاعلش ضمیر متصل بآن ست غرتها مفعولش مالم تکن بدل ست از ضمیر متصل
فی غرتها بدل بعض ست ای غرة مالم تکن من لیالی الاشهر الحرم و من بیان ماست یا
زائده است ای مدت مالم تکن و ما مصدریه حینیه است **نکات** تمضی ای تمر یعنی میگذرد
لیالی ای دهور یعنی روزگار برای اطلاق اسم بعض بر کل زیرا که وقوع حوادث غالبا در شبها
میباشد چنانکه گفت شاعر **شعر** یا راقد اللیل مسرورا باوله + ان الحوادث قد یطرقن
اسحارا + یعنی ای خواب کننده شب مسروری باول شب بدرستیکه حوادث گشتی میکنند
بوقت صبح یعنی نازل میشوند غرة بضم غین معجمه و راء مهمله مفتوحه مشدده صحیح ست و در
بعض نسخ عدتها بعین مهمله مکسوره و دال مشدده مفتوحه است یعنی **بیتا** میگذشت
شبها نمیدانستند آن کافران شمار آنها که مادام که نبودی آن شبها از شبهای ماههای
حرام یعنی کافران در ایام جاهلیت که هیچ دینی و شرعی نبود اصلا التفات نمیکردند

نمبر ۱۳

حساب ماه و سال و روز و شب ندانستند چنانچه شبهای روزگار میگذشت و ایشان
شمارهای آنرا ندانستند مادام که ایام ماههای حرام بودی که آن چهار ماه است که جنگ را
در و حرام کرده بودند جهت حج و عمره و آن ماه ذیقعده و ذی الحجه و محرم بود که پی در پی اند
و یکماه دیگر که رجب ست کافران حساب این چهار ماه نگاه میداشتند از جهت انتظار
گذشتن آنماه که بجنگ و غارت روند مراد آنکه پیش ازان حضرت صلی الله علیه وسلم عربان
در غایت شغف بودند بکشتن یکدیگر تا بغایتی که حساب پنج ماه نگاه نمیداشتند الاحساب
این چهار ماه **شعر** روز هار فتی و نشمردی کسی آنرا تمام ✽ غیر ایامی که بودی مدت ماه حرام ✽
الحاصل میگذشت بر اعدای ایام و لیالی و آنها نمیدانستند گذشتن ایام را سباعث
کثرت غم و اندوه و غلبه حیرت که بر آنها بود که کدام هلال طلوع شد آیا رمضان ست یا شعبان
و بود این خوف بر آنها پی در پی در هشت ماه که شاید محمد صلے الله علیه وسلم با عساکر خود
قصد غارت آنها کنند و بنود خوف کفار را بجهار ماه که رجب و ذیقعده و ذی حجه و محرم ست
پس میدانستند شمار این ماههای بسبب امن خود در نیها از قتال زیرا که قتال منع بود
در ین ماهها در شرع و اسلام و الله الملک العزیز العلام **کائنا الدین ضیف حل**
ساحتهم ✽ بکل قرم الی لحم العدی قرم ✽ گویا دین بود مهمانی که او آمد فرود ✽
در سرای آنکه بد مشتاق لحم و شحمتهم ✽ **لغات** دین کیش ضیف مهمانی حلول فرود آمدن
از نصر ساحت میان سرای و کشادگی در خانه قرم مرد دلاور و کسیکه بسیار اشتهای گوشت
داشته باشد و گفته اند که قرم قوم سردار ایشان ست و جمعش قروم آمده است لحم
گوشت عدی دشمنان قرم آرزومند گوشت نحو کان از اخوات آن و باطل شد عملش
بسبب، تای کافه دین مبتدا ضیف خبرش حل فعل ماضی حامل ضمیر ضیف ست ساحتهم
مفعولش و جمله در موضع رفع ست بنا بر انکه صفت ضیف واقع شده بکل ای مع کل قرم الی
متعلق بقرم ست مقدم کرده شد برای اهتمام شانش یا برای تخصیص **نکات تشبیه**
داد دین را بمهمان بسبب غرت او وحدت او و تنکیر دران برای تفخیم ست ای ضیف
عظیم کریم و تشبیه داد این ضیف را بقرم و آن نر ست از شتر و مبالغه کرد مصنف ح

در تشبیه بالتحریک ازین حیثیت که استخراج کرد ازان قوم دیگر پس ازان وصف
کرد این قوم را باین طور که اشتهای او نیست بسوی غذائے بلکه بطرف گوشت
و دم و اعضای اعدای زیرا که آن گردید سبب برائے هلاکے اعدا بسبب سرکشی
آنها و این استعاره ایست که واقع شد درینجا استعاره نادر بزرگ زیرا که این مستنبط ست
از تشبیه و تشبیه در مصراع اول ست و استعاره در مصراع ثانی ست و درمیان قوم و قوم
صنعت شبهة الاشتقاق ست معنی بیت اینکه گوئیا دین مهمانی بود فرود آمد در
کشادگی در خانه ایشان باهر مهتری که صفت او انیست که بسوی گوشت دشمنان اشتها دارد
یعنی دین پیغمبر ما صلے الله علیه وسلم ظاهر شد و بزرگان و پهلوانان عرب مهاجر و انصار بان را
قبول کردند و بجنگ دشمنان رفتند و از ایشان بسیار کسی و قبایل عرب گوئیا چندین
نمود که دین نا امید بود مهمانی که بر در خانه ایشان فرود می آید و یا از مهتران باشند که
خواهان گوشت دشمنان باشند ازان جهت همه سادات کفار و مهتران ایشان را گشتند
مراد مبالغه است در باب فعلی که صحابه کردند در عرب گوئیا بگوشت ایشان مشتهی بودند
حاصل معنی آنکه گوئیا دین مهمانی بود بساحت قبائل عرب نازل شده بود و با او
مهتران نامدار مصاحب شده مهمانی در دست تیغ تیز خونریز بردند درمیان و ایشان
مشتے مشتاق گوشت دشمن یَجُرُّ بَحْرٌ خَمِیسٌ فَوْقَ سَابِحَةٍ ✣ تَرْمِی بِمَوْجٍ مِنَ الْاَبْطَالِ
مُلْتَطِمٍ ✣ میکشیدی بحر لشکر جمله بر اسپان سوار ✣ موج میزد از دلیرانی که رفتندے بهم ✣
لغات جر کشیدن از نصر بحر دریا خمیس لشکر باعتبار اسم خمیس پنج جزو دارد جهار
از پهلوانان می افگنند که در صدمات امواج عرب همگنان بر یکدیگر میخورند سابحة اسپ
تیز رو رمی انداختن موج معروف ست ابطال مرد دلاور ابطال جمع آن التطام بر یکدیگر
و یکه خوردن موج دریا و بهم برزدن موج دریا صرف یجر صناعف ست ترمے
ناقص یائی نحو یجر فعل مضارع حائل ضمیر رسول صلے الله علیه وسلم آن فاعل آوست
بحر مفعولش فوق ظرف بحر ترمے فعل مضارع حائل ضمیر بحر بموج مفعول ترمی من الابطال
بیان موج ست یا صفت آن ملتطم صفت موج ست نکات ای میکشید نبی صلی الله

علیه وسلم لشکر را مانند دریا تشبیه داد ناظم رح جیش آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم را بہ دریا داین تشبیه عجیب و غریب ست زیراکه دریا موجش آبهاست نه مردان دلاور پس این تشبیه بطریق تمثیل ست برای اینکه اگر فرض کنم دریا را که موج میزند مانند مردان دلاور پس لشکر نبی صلے اللہ علیہ وسلم مانند این بحر ست واین مانند قول شاعر ست شعر اخذنا باطراف الاحادیث بیننا ✤ وسالت باعناق المطی الابا طح ✤ ولا قضینا من مناکل جنابة ✤ وتمسح رکن البیت من ہو ماسح ✤ وخمیس جیشیکه اورا پنج ارکان ست یکی قلب دوم دو جناح سوم مقدمه چهارم ذنابه ازان ست قول شاعر ولا لعب اللہ الغلیب والغارات اذ قال الخمیس نعم ✤ واشاره کرد مصنف رح بقول خود فوق سابقه بدرستی که آن حضرت صلے اللہ علیه وسلم سواران بودند واسپان آنها تیز رفتار بودند نه پیادگان پس ازان وصف کرد ناظم رح آن دریا را برای ترشیح تشبیه باین طور که آن لشکر میزند موج مثل اطم الامواج از دلاوران که یکی بعد دیگری بطرف کفار حمله میکنند وآنهمه بهادران لشکر اسلام اند ومیم وواو وجیم موج بنای ست که دلالت میکند بر اختلاط واژدحام قال اللہ تعالی وترکنا بعضهم یومئذ یموج فی بعض ودر میان یجر و بحر صنعت تجنیس خطی ست معنی بیت اینکه مهمانی بود فرود آمد بر در خانهٔ ایشان باهتران درحالتی که می کشید دریا لشکرے را بر بالای اسپان مادیان که خوش رفتار بودند گویا در خوش رفتاری آشنامی کنند درحالتی که می انداخت موجے را از دلیران وپهلوانان که آن موج بهم برآمده بود یعنی دین در میان عرب لشکری کشید که مدبر یا مانند بود واین دریای لشکر موجهامی انداخت از پهلوانان از غایت شدت جنگ والتیام بهد یگری آمدند حاصل معنی آنکه دین محمد مصطفے صلے اللہ علیه وسلم بر کفار لشکر میکشید بموج بحر بے پایان همه سواران بودند بر اسپان شناوران دریا موجها از پهلوانان می افگنند که در صدمات امواج عرب همگنان بر یکدیگر میخوردند من کل مثقب بسیر محتسب ✤ لیسطو بهم شا صل للکفر مصطلم ✤ جمله از بهر خدا در کار بودند وغزا ✤ بیخ کفر از بن بکنند نیست کردند از ستم ✤ لغات انتداب بزودی پاسخ کردن ودندیر اخواندن کسے احتساب مزد طاعت از خدا چشم داشتن سطو حمله کردن استیصال از بیخ برکندن اصطلام بمعنی استیصال ست صرف لیسطو ناقص واویست اصلش لیسطو بود پس اعلال

یدعو کرده شد مستاصل مهموز فاصلش مستأصل بود باهمزه پس تخفیف کرده شد نحو من کل
تشدب بیان ابطال ست لیسطو فعل مضارع بافاعل ست وجمله صفت مندب ست بمستاصل
صفت مصدر محذوف ست ای لیسطو سطوة ملتبسة بمستاصل یا حال ست ای حال کونه مستاصلا
باء موحده در بمستاصل زائده است للکفر متعلق ست بمستاصل یا بمصطلم وآن صفت کاشفه
مستاصل ست **نکات** اسے ہر واحد از صحابہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم اجابت کننده
دعوت حق ست محتسب ای متوقع اجر ست ازان لیسطو ای لیصول یعنی حمله میکند بمستاصل وآن
رسول صلی اللہ علیہ وسلم ست یا سیف مهند ست یا از قبیل استعاره تجریدیه است چنانکه دبدن
شیر از جبین فلان گویا که پیدا می شود ازان شیر معنی **بیت** می اندازد در دریای لشکر
دلیران را از هر قبول کننده دعوت اسلام از برای خدا انتظار چشم داشت ثواب از خدا
داشته باشد که صفت او این باشد که گوید در مدلعنق وشدت کافران را کسیکه استیصال
کننده وبیخ برکننده باشد وتوالیشان را قلع کننده کافران شد مراد نفس آن شخص
محتسب ست بغیر آن پهلوانان هر یک کبیر ست که پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم اورا دعوت کرد
پس او پذیرفته دعوت را وچشم ثواب از خدا داشته واو کسیکه میگوید کافران را بنفس خود
که نفس او مستاصل کافران ست وقلع میکند بیخ کافران را واین از صفت تجریدیست
وآن آنست که متکلم از خود یا از کسے شخص را مجرد کند وحکم بر وجاری گرداند چنان گوید رسیدم
از مدلبسرے مراد آنکه بر بدم رسیدم وسری بود واین تجرید از صنائع ست **حتی غدت**
ملّة الاسلام وهی بهم ✤ من بعد غربتها موصولة الرحم ✤ تا قوی شد ملت
اسلام از سعی همه ✤ دین در اول بد غریب وشد در آخر محترم ✤ **لغات** غدو بامداد
کردن وباز گشتن بمعنی صار یعنے بامداد کرد وباز گشت ملت الاسلام دین مسلمانی غربت
غریب شدن وصل پیوستن رحم قرابتی وخویشاوندی وزمخشری نحو حتے متعلق ست
به بجر ملت الاسلام اسم غدت ست وهی ای ملت مبتدا ست بهم خبرش انجمله حالیه ا
یا معترضه موصولة الرحم خبر غدت ست **نکات** ای میگوید نبی صلے اللہ علیہ وسلم
لشکر را مانند دریای صاحب موج به بهادران تا اینکه باز گشت ملت اسلام بعد از غربت

خود موصولة الرحم ست بآنها قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم الاسلام بدأ غریبا وسیعود غریبا
فطوبی للغرباء و معنے قولش ہی بہم ای ملت ملصق ست بامت متجاوز نخواہد شد از آنہا
گویا کہ ملت وامت ہر دو برادر اند تو ام فو در میان ہر دو صلہ ست ورحم یا خوان اند یعنے
قریب اند چنانچہ دو نخل از یک نہار سته باشند معنی بیت اینکہ دین ہمچو میکشد بشکرہا
باکافران تا آنزمان کہ بامداد کرد دبار بازگشت اسلام با آن کافران ملابس و آشنا شد و
پس از انکہ درمیان ایشان غریب بود ہمچو فرابتی پیوسته گردید **مکفولة ابدا منهم**
بخیر اب و **خیر بعل فلم تیتم ولم تئم** دین از ایشان یافت بہتر شوہر و بہتر پدر
زان نمانده بیوه گی وہم نماند در یتم لغات کفالة ضمان شدن از باب نصر بعل
شوی یتم بے پدر شدن ایم و ایامی شوی شدن نحو مکفولة خبر مبتدا محذوف است
اے کلواحد منهما اے ملت وامت ابدا ظرف مکفولة ست بخیر متعلق بمکفولة است منهم
حال ست از بخیر وخیر بعل عطف ست بر ما قبل خود فلم تیتم نتیجہ ما قبل خود ست ولم تئم
عطف ست بر ما قبل خود نکاتها ای ہر واحد از ملت وامت فتحمد ست بسبب بہتر کردن
پدر از آباء دشمنان و آن حضرت ابراہیم خلیل اللہ علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام است
چنانکہ در کلام اللہ است ملة ابیکم ابراہیم و بہترین شوہرہا و آن ذات شفیع کائنات
محمد مصطفے صلے اللہ علیہ وسلم ست و بعل ازین سبب گفته کہ سبب ظہور امت و مدار ایشان
است و یعنی بیت اینکہ بازگشت ملت اسلام موصولة الرحم در حالت پذیرفتگی کرده شده بود
باین ملت اسلام یا این ملت اسلام پذیرفتگی کرده شده بود ہمیشه از کافران بہترین
شوہرے پس ہرگز یتیم و بے پدر نشد و ہرگز بے شوہر نشد یعنے کفالت داشت یافت اسلام
ازان جماعت و از شرار ایشان بہترین پدرے اگر تشبیه کرده باشد اسلام را بطفلے کہ
پدر خواہد یا بہترین شوہرے اگر تشبیه کرده شود اورا بزنی و چون کفالت او پیغمبر صلے اللہ
علیہ وسلم کرده شود ہرگز یتیم و بے شوہر نشود مراد آنکہ ملت اسلام بہ برکت آن حضرت
صلے اللہ علیہ وسلم ہرگز از محافظت دور نشد یعنی ہمیشه محفوظ و محاذور بود **ثم الجبال**
قتل عنتهم مصاد مهم ما ذا رای منهم فی کل مصطدم کوہا بودند دندان

کو در نبرد آید بپرس ۞ تا بگویند انچه دیدستند ازایشان در صدم ۞ لغات جبل کوه جبال جمعش سوال مسالت خواستن از باب فتح گفته میشود سأل ایاه خواست او را سأل عنه از حال او پرسید و این مراد ست اینجا مصادمه پهلو با هم گرفتن مصطدم جای پهلوان وقت آن صرف فعل صیغه از امر ست از مسالت اصل آن اسأل بود همزه را بنقل فتح او بسوے ماقبلش حذف کردند بسبب کثرت استعمال نحو هم مبتدا جبال خبرش فعل امر فاعلش پوشیده است دران و آن خطاب ست برای کسیکه صلاحیت او دارد و نام این خطاب زبون نهاده شد عنهم ای عن شانهم و صفهم مصادمهم مفعول سل ماذا ای مقوله قول مقدر ست اے فعل وقل له ای المصادم ماذا راے منهم من الابطال فی کل مصطدم ظرف راے ست و در بعض نسخ بجای مصطدم مصطرم واقع شده که بمعنی محل کوفتن ست نکات هم ای ابطال در ثبات قدم بمعرکه ها مانند کوههاے هستند گویا که این مضمون ماخوذ ست از قول پاک پروردگاران الله یحب الذین یقاتلون فی سبیله صفا کانهم بنیان مرصوص فعل ایها السایل مصادمهم ای محاربهم عنهم اے من عالمهم ماذا راے آی شے منهم ای من الابطال از قوت و شوکت و صلابت بازو و من در منهم ابتدائیه ست و بیانیه نیست سبب قولش ماذا ای این براے ترسانیدن ست چنانکه در کلام خداے تعالے فغشیهم من الیم ما غشیهم و بایده که رود نفس سامع هر مذهب ممکن و ذکر مصادم برای ترشیح تشبیه ست و دین اعتراض ست بسوی کم فهمی و نماز پرے دشمنان پس تحقیق مرد عاقل هم پهلوے کوه نخواهد شد که شکسته گردد و شد در من قال شعر کس راچه کند که خویشتن را ۞ بر کوه زدی و خرده گشتی ۞ معنی بیت اینکه اصحاب پیغمبر صلے الله علیه وسلم با کافران جنگ کردند. ایشان کوهها بودند در قوت و ثبات قوم در جنگ از حال ایشان اگر می پرسی زان کسان که با ایشان در مصادمه و کوفتن بر یکدیگر در آمدند بپرس که چه دیدند یعنے اصحاب آن حضرت صلے الله علیه وسلم در جنگ مانند کوه ها بودند در وقت فوت صبر و ثبات اگر خواهی که ایشان را بشناسے آن کس که در جنگ ایشان در معارض شده بپرس که چه دیدند از ایشان در معرکه

که بهد بگیرد باز خورد ند مراد اینکه پهلوانے که با الیشان جنگ کردند در معرکه دانسته اند که چه کسها پر قوت و ثبات بوده اند فسل حنینا وسل بدرا وسل احدا ٭ فصول حنف لهم ادهی من الوخم ٭ از حنین و بدر و دیگر از احد بپرس سوال ٭ تا بخوانند فصلهاے مرگ سخت تر از وخم ٭ لغات حنین موضعی ست میان مکه و طائف بدر نام چاهے ست بچند منزل از مدینه منوره احد کوهی ست قریب مدینه منوره و این مواضعات مغازی رسول الله صلے الله علیه وسلم بودند فصل الشئے نوعه جمعش فصول حنف هلاک شدن آدمی ادهی سخت تر وخم وبا وطاعون صرف سل مهموز عین ادهی ناقص وخم مثال نحو سل امرست از مسائلت حنینا مفعول او وسل بدر اعطف بران ست وسل احدا انچنین ست واین تکرار ملیح ست فصول مفعول ثانی سل ست ای عن فصول لهم صفت حنف ست که حاصل برای الیشان است از صحابه رسول الله صلے الله علیه وسلم ادهی صفت بعد صفت ست برای او وخبر درین تقدیرے ست من الوخم مفعول ادهی ست نکات تکرار لفظ سل در مصراع اول از قبیل تکرار ملیح ست زیرا که نرفت سلامتی نظم و درین نکته شریفه است وآن فائده دادن اینکه سوال کردن هر واحد از مواضع ثلثه علیحده ست تا که گواه ماند هر واحد و در نسبت سوال بسوی مواضع نوعے مبالغه است گویا که دعوی کرد ناظم رح این امر را در غایت وضاحت تا اینکه گواه میکند بآن سنگ و کلوخ و دیوار و شجر را و این مانند قول خدای تعالی که حکایت از برادران یوسف علی نبینا وعلیه الصلوٰة والسلام ست واسئل القریة التی کنا فیها ورنه مراد سوال از اهل قریه و مواضع ست و درین دو تصویر ست یکی مدد دوستان و دیگرے وبا و دعوات دشمنان معنی بیت اینکه سوال کن از اهل حنین و سوال کن از اهل بدر سوال کن از اهل احد یا سوال کن ازین موضع که در انجا معرکه حضرت صلے الله علیه وسلم بود تا کافران سختیهاے مرگ که صفت او این بود که مر الیشان را سخت تر و دشوار تر بود از وبا و طاعون در هلاک کردن الیشان یعنی اگر منجواهی دلیری و شجاعت از حضرت پیغمبر صلی الله علیه وسلم بدانی که از اهل انیان غزا که او را حنین و بدر و احد گویند سوال کن از سختیهای مرگ که غازیان کافران را دادند که آن سختیهاے از برای هلاک کردن الیشان از وبا و طاعون سخت تر بود مراد آنکه کافران

دران جنگها چگونه کشته شدند ازان مکان ها یا از اهل آن مکان ها پرس و درین بیت
اشارت ست از غزوات آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم یکے غزاے حنین کہ موضعے ست
میان مکہ و طائف و آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم دران موضع با ہوازن و ثقیف کہ دو قبیلہ
عظیم اند از عرب جنگ کردند در اول جنگ با آنکہ لشکر آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم
چند برابر دشمن بود شکستہ شد و آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم مشتی ریگ بر داشت
و بر روے کافران انداخت ہمہ ہزیمت خوردند و آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم غالب
شدند دوم غزاے بدر و آن نام چاہے ست کہ بر سر آن چاہ میان حضرت صلے اللہ
علیہ وسلم و قریش جنگ واقع شد و لشکر قریش قریب بہزار کس بود و لشکر آن حضرت
صلے اللہ علیہ وسلم سہ صد و آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم سنگریزہ بر روی کافران
پاشید ہمہ ہزیمت نمودند سوم غزاے احد کہ آن کوہی ست قریب مدینۂ منورہ کہ در دامن
آن جنگ واقع شد لشکر کفار سہ ہزار کس بود و لشکر اسلام ہفصد کس اول آن حضرت
صلے اللہ علیہ وسلم غالب شدند و در آخر کافران و ہفتاد کس از اہل اسلام کشتہ شدند
و روز دیگر آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم در عقب کافران رفت و ایشان را ہزیمت
فرمود **اَلْمَصْدَرِیَّ الْبَیْضُ خُمْرًا بَعْدَمَا وَرَدَتْ ✤ مِنَ الْعِدٰے کُلَّ**
مُسْوَدٍّ مِنَ اللِّمَمِ ✤ سرخ کردند بخون دشمنان شمشیرہا ✤ چون فرو شد در سیاہی
سر موے لمم ✤ **لغات** اَلْاَصدار بر گردن آوردن اَلْاَبیض سپید اَلْبیض جمع اَلْاَحمر
سرخ اَلْحمر جمع اَلْاَحور و در آمدن اَلْعدو دشمن اَلْعدے جمع اَلْمسود سیاہ اَللِّمم بالفتح گناہ
بالکسر جمع اللمۃ موے تا دوش **الصرف** بیض اجوف یائی اصلش بیض بضم با
و سکون یا فا را کسرہ دادند تا منقلب نشود یا از واو و بضم با و سکون یا پس اشتباہ شود بہ بناء واو
در وردت مثال ست العدی ناقص واویست اصلہ فعد بود بدل کردہ شد واو بیاء بعد ازان یا بیاء
و ازین ممر نوشتہ میشود و با یاء و نقطۂ آن خطاست **النحو** المصدرے جمع مصدر ساقط شد نون
جمع با ضافت و آن صفت کل منتسبست و اضافت لفظیہ است زیرا کہ اضافت عامل بخا نمعمول
خمرا حال ست از بیض لبعد ظرف المصدرے و ما مصدریہ است آن لبعد رد و آن

من العدی بیان کل مسود ست من اللیم متعلق بمسود ست ومن سببیه است الحاصل
هر دو احد اجابت کنندهٔ دعوت خود برآورندهٔ شمشیرهای خود با که بودند آن شمشیرها
سپید قبل ادخال وسرخ بودند وقت ورود در هر سیاه از اعداء وآنها کفار اند از تاریکی
گناهها ووصف کردکفار را بسواد بسبب تاریکی کفر ایشان پس تحقیق ایمان نور ست وبیاض
وکفر سواد ست وظلمت معنی دیگر یعنی غازیان آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم شمشیرهای
سپید خود را باز برآورده بودند وآن شمشیرها چون باز گشتند همه سرخ بخون کفار گشتند
معنی دیگر آنکه شمشیرهای سپید اصحاب پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم گوئی تشنهٔ خون دشمنان
بودند وقصد سرهای سیاه ایشان نمودند والکاتبین بسمر الخط ما ترکت ✤
اقلامهم حرف جسم غیر منعجم ✤ لغات الکاتب نوشتن من حد نصر الاسمر نیزه السمر
جمع الخط اسم موضع ست الترک گذاشتن القلم معروف الاقلام جمع ومراد اینجا از سهام
یعنی تیرها الاعجام نقطه نهادن الانعجام منقوط شدن النحو والکاتبین عطف علی المصدری
بسمر الخط یا درین برای استعانت ست چنانکه در کتبت بالقلم ما ترکت جمله منفیه واقع شد
حال از فاعل کاتبین اقلامهم فاعل آن حرف جسم مفعول آن غیر منعجم مفعول ثانی ترکت
واین بمعنی صیرت یا حال ست اگر باشد بر حقیقت خود النکات اے آن کسان که مینوشتند
به نیزه ها بسمر خط ودر ذکر خط ابهام ست وتوریه واقلام سهام ونام سهام اقلام برعایت
مناسبت خط وکتابت حرف جسم اے عضو جسم من الاجسام الاعداء وجزوه ونام آن حرف
ازین سبب که جزو مکتوب ست چنانکه اندام جزو ست از اجسام ودرین تشبیه عجیب ست
که تشبیه داد جسم را بخط وجزو آنرا بحرف وسورخ که ظاهر شد در جسم از تیرها بانقطه ودر
کتابت وخط واقلام وحرف والنجام صنعت مراعات النظائر ظاهر ست واحتمال دارد اینکه واو
در والکاتبین برای قسم باشد اے اقسم بالکاتبین ودرین بیت مبالغه است ازینکه چنین
گفت ناظم رح که ما ترکت اقلامهم جسما غیر منعجم از یعلم من ثقب کل حرف ثقب کل جسم بدون
العکس کانه قال جعلوا اجسامهم بالسهام کانها غرابیل معنی بیت اینکه اصحاب آنحضرت
صلے اللہ علیہ وسلم نویسندگان بودند به نیزه های منسوبه بموضعی که آنرا خط گویند در یمامه

که در آنجا نیزه نیکو مے سازند که نگذاشت قلمهاے ایشان که سرها بود حرف سر را که نقطه
بدان نهان نشده بود یعنے اصحاب آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم در جنگ تشبیه
بکاتبان و سرهاے ایشان که خط بود یعنے منسوب بموضعے که آنرا نام خط ست
و نیزه هاے آنجا مشهور ست بخوبی همچو قلم ها بود که درو ست کاتبان و جسمهاے کافران
همچو حروف بود که ایشان بقلم هاے نیزه هاے آن حروف را نقطه مے نهادند آن
کاتبان در معرکه جنگ از حروف جسمهاے کافران هیچ حرف نبود که بر و نقطهٔ زخم
نهادند و تشبیه اثر زخم نیزه بنقطه در غایت لطافت ست مراد آنکه هیچ
جسم کافر را بے زخم نیزه نگذاشتند

تقریظ معرفت و حقیقت آگاه سید سندے میان منصور علی صاحب رام پوری عم فیضه

حضرت بنده نواز که خامه خام کار بزمین بندگیش سر را پاک کرده بهزار شوق روان و دوان
زین پس قصد قصیدهٔ نظیر نذیر و بشیری که عزیز مصر یوسف جمیل یکی برده اش از برگزیدگان
من بعد سر بهفت این عروس خوش بیانی ملبوس بعطر مناقب آن چار و پنج که فکر رسا
بفکر نظم و نثر ستایش شان نارسا و در کشش و پنج اکنون مدح مدیحے چه مدیحے که در صف
مردان شاه مردان و در بیشهٔ شیرے و شیر افگنی شیر نیزدان آعنے یا وصاف صاف
من التکاثر یوسف جمال حیدر جلال نواب محمد کلب علیخان بهادر آنجا سفیر سخن
کلیم این کلام که در طور خوش کلامی موسی کلیم ثانی چه غلط نے نواختم که او اگر نذیر و بشیر
نیست بے شبهه مظهر لطف بشیر و نذیر یست عیان را چه بیان که شرح قصیده برده سخن
تا صفاتش و دواء الشفاء که از بهر علیلان گره بر زبان دوا و از برا ے مریضان
عقد فے اللسان شفاء دیگر از ملاحت الفاظش چه گویم که کان نمک سبز و از شیرینی
و شکر فروشی معانیش چه گل کنم که سرمایهٔ قند و نگ شکر سعدی شیرازی مگر برآی همین
ستوده فرموده مصرعه حاجت مشاطه نیست روے دل آرام را ✦ ازین زیاده

دگر سخن ہوسے نکردم بہمین قدر بس کردم مسودہ این تحریر و گردہ این تصویر سیاہ و ابتر و پُر غبار و مکدر بالاے طاق بود محمد بشیر خان کہ خلف اسعد این ممدوح بی نظیر ست مسودہ بصفای تحریر سپردہ و بہ نگارخانۂ تصویر در آوردہ باتمام و اختتام رسانید فقط

دیگر قطعۂ تاریخ از حضرت میان منصور علی صاحب مدظلہ

درویش بے نظیر محمد نذیر خان — با خانی و سخنوری و علم بے بہا
این شرح بردہ اش کہ دل دہر بردہ اش — نامش کہ در شفاست شفا در دو فکر را
اول بنام شرح دوم طبع سویے — در التزام لفظ شفا سن جدا جدا
منصور گوش زد ز حکیم خرد نجوان — خط شفا ثبوت شفا ذاکر شفا
نام ۱۲۸۶ھ شرح ۱۲۸۹ھ طبع ۱۳۰۲ھ

قطعہ تاریخ از نستعلیق روزگار منشی سید احمد خان صاحب وصاف

چہ شرح کرد محمد نذیر خان نامے — ز اہل شوق بہ تفصیل وہ چہ دل بردہ
سنین ختم اگر از تو و اصفا پرسند — بگو بشان چہ شرح قصیدۂ بردہ

ایضاً

زہی حافظ نذیر بے نظیرے — نوشتہ شرح بردہ آن خبردار
اگر پرسد کسے تاریخ سالش — بگو وصف کہ شرح نیک گفتار

ایضاً

بنام سنبے آنکہ حافظ نذیر — زہے شرح او پیش اہل نظر
بوصف چہ خوش گفت یک جوہری — کہ بنویس سنہ شرح روشن گہر

ایضاً

حاجی نذیر خان کہ نامے فاضل — شرحش بہ سلاست جواب کوثر
ساقی سخن ز وصف تاریخ — خوش گفت کہ شرح جام کوثر

قطعات

قطعات تاریخ طبع میلاد شریف مسدس از نتائج افکار حضرت اخی الاکبر مولوی احمد اکبر صاحب حیرت تخلص ساکن قصبہ پھلواری ضلع پٹنہ

مداح نبی چون ز ازل قلب بشیر است — تاج سرا و اسم محمد بولاشہ
بنوشت چو میلاد نبی را بمسدس — در شش جہت آوازۂ لطفش ہمہ جا شد
دادند چو در مطبع نامے پئے طبعش — دل سائل سائش بحضور شعرا شد
ہاتف بسما گفت بگو مصرعۂ حیرت — مطبوع ز حد طبع مسدس بخدا شد

۱۳۰۲ھ

دیگر

بین محمد بشیر حاجے را — کہ دلش بہر نعت شد موضوع
چو مسدس نوشت در میلاد — از نظر شد حجاب ہا مرفوع
سال طبعش چو دل طول خواست — حیرتش گفت طول بس تنوع
لیک اختصار ہاتف گفت — کہ مسدس بہ شش جہت مطبوع

۱۳۰۲ھ

دیگر

نام این ناظم محمد با بشیر — ہست محفوظ ارمغان آخرت
سالہا حج و زیارت کردہ است — از پئے نام و نشان آخرت
قلب او از نور مہر مصطفےٰ — گشت ماہ آسمان آخرت
حال میلاد نبی چون نظم کرد — ساخت در دنیا مکان آخرت
ختم چون شد طالبانش آمدند — زین جہان و از جہان آخرت
چون بدہر آن نظم رنگین طبع شد — مطبعش شد گلستان آخرت
ہاتف فرمود حیرت این کتاب — بس مؤلف را ست نان آخرت

۱۳۰۲ھ

خاتمۃ الطبع

از کج مج زبان آشفتہ حال اندر آبے لقب سید جلال عفی اللہ عنہ

ہان و ہان اے ہمہ تن چشم بخواب ماندگان بتمنائے یک نظر مشاہدۂ شاہد مقصود

اینک کل الجواہری کہ ہم مایہ بخش صد جہان خواب ست بہ ہم آغوش دلآرام و ہم سرمایہ بخش پیکران ثواب اسلے یوم القیام - یعنی شرح قصیدہ بردہ المسمی بہ دوا الشفاء تصنیف حاجی الحرمین الشریفین تحریر بے نظیر جناب مولوی محمد نذیر خان غفرہ الرب القدیر جلوہ افروز طبع گردیدہ - ہمانا این شرح ہمان قصیدہ برگزیدہ است کہ بہ قصیدہ بردہ شہرت دارد مصنفہ قدوۃ العارفین حضرت ابو عبد اللہ شرف الدین محمد بن سعید کہ از کبار مشائخ بودہ اوصاف این قصیدہ چندان شہرہ آفاق عالم ست کہ حاجت بیان ندارد باقی ماند اوصاف شارح چنانچہ جنابش ہم مخزن علوم و منبع تصانیف برگزیدہ بودہ است ہمچو دیوان نعت مسمے بہار عرب و سرور العباد شرح قصیدہ طیبہ بانت سعاد و دُر یکتا شرح کریما وغیرہ - بارے یزدان را سپاس کہ باہمہ خوبی صحت و صفاے طبع بہامی والاے جناب مولوی محمد بشیر خان صاحب خلف الصدق مصنف کہ مسودہ این تصنیف ہم بہ تکمیل رسانیدہ جناب اوشان ست بماہ نومبر ۱۸۸۵ عیسوی ترکیب این نسخہ شفا بخش در لکھنؤ محلہ حضرت گنج مطبع جناب منشی نولکشور صاحب باتمام رسید